

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ
ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

ANALELE DOBROGEI

100 de ani

Centenarul Încoronării de la Alba Iulia

Constanța • 2022

An IV/2022
Seria a treia

CUPRINS

Aurel Mototolea, Andreea Andrei , Simina Stanc, <i>Crâmpeie din splendoarea Istanbulului de secol XIX la Constanța: pipe ceramice de tip Tophane</i>	7
Cristian Constantin, <i>Comerțul internațional la Dunărea de Jos din perspectiva unui viceconsul american. Un raport statistic din februarie 1863</i>	27
Cristian Cealera, W. H. Cullen, <i>primul medic englez din Kustendjie (1858-1878). Chirurg, naturalist și colecționar de antichități tomitane</i>	45
Mariana Momciu, <i>Construirea Bisericii „Adormirea Maicii Domnului” I din Constanța (1906-1911), reflectată în documente inedite din arhive</i>	65
Constantin Cheramidoglu, <i>Actul Încoronării de la Alba Iulia din perspectiva contemporanilor</i>	83
Corina-Mihaela Apostoleanu, <i>Emanoil Bucuța despre cultura dobrogeană în periodice de epocă</i>	107
Ion Rîșnoveanu, <i>Activitatea partidelor politice în Dobrogea interbelică</i>	117
Metin Omer, <i>Aspecte privind evoluția învățământului la turcii și tătarii din România: Programa unificată din 1935</i>	147
Adriana Cupcea, <i>Învățământul în limba maternă la minoritățile turcă și tătară, în perioada post1990</i>	173
Adrian Stoia, <i>Aspecte ale spiritualității rușilor lipoveni din Mila 23. vechea și actuala biserică a comunității starovere.</i>	195
Aurel-Daniel Stănică, Constantin Nicolae, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Plans and prospects of Hârșova Fortress in Foreign Archives</i> , Editura Mega, Cluj- napoca, 2021, 109 p., Biblioteca Istro-pontica, Seria Patrimonium 10 (Emanuel Plopeanu)	207
Constantin Cheramidoglu, <i>Comerțul maritim al României în perioada interbelică</i> , UER Press, București, 2022, 456 p. (Carmen-Irene Atanasiu	211
Delia Roxana Cornea, <i>Reședințele regale de la Marea Neagră. Casele de vis ale Reginelor României</i> , Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, 254 p	217

SUMMARY

Aurel Mototolea, Andreea Andrei, Simina Stanc, <i>A Glimpse of the Splendor of 19th Century Istanbul at Constanța: Tophane Ceramic Products</i>	7
Cristian Constantin, <i>International trade at the Lower Danube from the Perspective of an American Vice-consul. A Statistical Report from February 1863..</i>	27
Cristian Cealera, W. H. Cullen, <i>The First English Doctor in Kustendjie (1858-1878). Surgeon, Naturalist and Collector of Ancient Artifacts from Tomis</i>	45
Mariana Momciu, <i>The Construction of the "Assumption of the Virgin Mary I" Church in Constanta (1906-1911), reflected in Unpublished Documents from the Archives</i>	65
Constantin Cheramidoglu, <i>The Coronation Ceremony in Alba Iulia from the Pperspective of Contemporaries</i>	83
Corina-Mihaela Apostoleanu, <i>Emanoil Bucuța about Dobrudja Culture in Interwar Periodicals</i>	107
Ion Rîșnoveanu, <i>The Activity of the Political Parties in Dobrudja in the Interwar Period</i>	117
Metin Omer, <i>Aspects Regarding the Evolution of Education of the Turks and the Tatars from Romania: The Unified Curriculum from 1935</i>	147
Adriana Cupcea, <i>Education in the Mother Tongue, of the Turkish and Tatar Minorities, in the post-1990 period</i>	173
Adrian Stoia, <i>Aspects of Spirituality from the Lipovan Village of Mila 23. The Old and Present Community Church</i>	195
Aurel-Daniel Stănică, Constantin Nicolae, Mihai Anatolii Ciobanu, <i>Plans and prospects of Hârșova Fortress in Foreign Archives</i> , Editura Mega, Cluj- napoca, 2021, 109 p., Biblioteca Istro-pontica, Seria Patrimonium 10 (Emanuel Plopeanu)	207
Constantin Cheramidoglu, <i>Romanian Maritime Commerce during the Interwar Period</i> , UER Press, București, 2022, 456 p. (Carmen-Irene Atanasiu)	211
Delia Roxana Cornea, <i>The Royal Dwellings at the Black Sea. Dream Houses of the Queens of Romania</i> , Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, 254 p.....	217

CRÂMPEIE DIN SPLENDOAREA ISTANBULULUI DE SECOL XIX LA CONSTANȚA: PIPE CERAMICE DE TIP TOPHANE

Rezumat: Tutunul și obiceiul fumatului, larg răspândite în Imperiul Otoman începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, au avut un impact considerabil asupra societății, odată ce au depășit primele interdicții. Pipele din ceramică (*lüle*) au fost folosite pentru fumat o perioadă lungă de timp; în această mare varietate se distinge un anumit tip – Tophane, numit astfel după faimosul cartier meșteșugăresc din Istanbul. Pipa din ceramică de acest tip diferă de toate celelalte pipe ale perioadei prin nivelul deosebit de ridicat de măiestrie și calitate a produsului. Câteva piese din această categorie fac parte din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Studiul acestora ridică o serie de probleme precum: datarea lor, autorul, modul în care au ajuns în Constanța, cumpărătorii țintă (prețul era mai ridicat din moment ce erau produse de bună calitate). Este cunoscut faptul că, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, Dobrogea (inclusiv orașul-port Constanța) făcea parte din Imperiul Otoman și, ca urmare, relațiile de diferite tipuri cu Istanbulul erau firești în acea vreme. Studiul pipelor din ceramica de tip Tophane aflate în Constanța reprezintă dovada clară a acestor relații cu metropola imperială Istanbul, care nu erau doar economice, ci și culturale și sociale.

Cuvinte cheie: Dobrogea, pipă, Tophane, Imperiul Otoman, ceramică.

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, E-mail: aurel.mototolea@minac.ro.

** Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, E-mail: andreiandreea03@yahoo.com.

*** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, E-mail: simina.stanc@uaic.ro.

„Nimeni nu fumează mai mult tutun decât acești oameni, dar ei fumează întotdeauna curat, folosind un muștiuc ... Când există vreo întrebare legată de preț, se întinde un vas cu tutun și părțile se așează să fumeze și se ia în considerare diferența; mi s-a întâmplat acest lucru des, când m-am târguit pentru un cal. Cu toate acestea, turcii sunt în general corecți atunci când negociază, iar pretențiile lor de creștere a prețurilor par să fi fost întotdeauna făcute cu rațiune și corectitudine”. (Sir Charles Fellows, care a vizitat Anatolia de mai multe ori spre mijlocul secolului al XIX-lea)³.

Introducere

Din colecția de obiecte pentru fumat a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (MINAC) fac parte și 10 piese manufacturate în atelierele Tophane (Istanbul) sau de tip Tophane. Condițiile intrării în patrimoniul muzeului sunt parțial cunoscute, în sensul că această colecție, în integralitatea sa, a făcut parte din Colecția *Mercurius* a Muzeului de Arheologie Callatis, dar modul în care au ajuns în patrimoniul muzeului mangaliot nu ne este cunoscut (cu excepția anului, 1971). Cel mai probabil, însă, piesele provin de pe teritoriul Dobrogei, intrând în colecția muzeală prin donație sau achiziție. Ulterior, ca efect al măsurilor administrative (comasarea celor două muzee), obiectele vor intra de drept în patrimoniul MINAC. În această lucrare, ne propunem să prezentăm și să introducem în circuitul științific aceste obiecte de fumat, de o bună calitate materială, bună execuție și de un înalt rafinament artistic al decorului, producție ale celebrelor (în epocă) ateliere din cartierul Tophane din Constantinopol (din 1923, Istanbul) sau imitații de bună calitate, poate produse ale unor ateliere balcanice.

Scurt istoric al fumatului în Europa și Imperiul Otoman

Tutunul în Europa. Similar unor produse precum ceaiul, cafeaua și opiumul, tutunul (*Nicotiana tabacum*, fam. *Solanaceae*) a fost doar una dintre

³ Apud Ebru Fatima Fındık, *Ay işığında tütün seremonisi - Osmanlı kirsalında tütün kullaniminin kanitlari*: Aziz Nikolaos kilisesi kazıları lüle ve nargile buluntuları, în „Cedrus”, IV, 2016, p.38 5.

multele substanțe toxice folosite inițial sub formă de medicament⁴. Deși se pare că tutunul a fost utilizat în China și Asia înaintea descoperirii continentului american, istoria tutunului în Europa este strâns legată de descoperirea Lumii Noi în 1492. Spaniolii și portughezii au învățat să fumeze tutun de la nativii americani și destul de rapid obiceiul a fost introdus în Europa. Cronologia evenimentelor este destul de neclară; se apreciază că planta de tutun a fost adusă în Spania în 1558 de Francisco Fernandez, care fusese trimis de Filip al II-lea să investigheze produsele din Mexic⁵, dar este menționat pentru o dată anterioară (1556) un marinar englez din Bristol ca fiind văzut „scoțând fum pe nări”⁶, în timp ce Rebecca Robinson afirmă că primul fumător european a fost Ralph Lane, guvernatorul Virginiei, care în 1586 i-a oferit lui Sir Walter Raleigh o pipă și l-a învățat să o folosească⁷.

Primele plantații de tutun au fost cultivate în împrejurimile Lisabonei în secolul al XVI-lea, iar clericii catolici au avut un rol important în răspândirea noii plante, de aici în Italia. Amintim că denumirea principalei substanțe active din tutun, nicotina, provine de la numele unui francez, Jean Nicot de Villemain (1530-1600/1604), un ambasador francez în Portugalia, care a introdus tutunul în Franța în 1560 din Spania, iar de aici s-a răspândit în Anglia. Totodată, din Portugalia și Spania, tutunul se va răspândi în următoarele decenii în majoritatea țărilor europene, în prima jumătate a secolului al XVII-lea fiind deja menționat în Germania, dar și în alte locuri⁸.

Tutunul în Imperiul Otoman. Obiceiul fumatului s-a răspândit rapid în Imperiul Otoman, se pare că era cunoscut la curtea sultană încă din 1576⁹, fiind practicat în Levant încă din 1599, introdus în Egipt între 1601 și 1603, iar până în 1605 devenise obișnuit în Turcia¹⁰. Rapida răspândire și constatarea dependenței

⁴ Din tutun se obțineau prafuri pentru prizat, unguente, săruri sau soluții distilate, fiind recomandat ca analgezic sau panaceu în vindecarea diverselor afecțiuni, în special a bolilor de piele, de plămâni, arsuri, sau pentru curățirea organismului, prizarea provocând strănutul, vezi Ana Maria Gruia, *Pipele de la Reghin*, în „Apulum”, XLIX, 2012, series Historia & Patrimonium, p. 259.

⁵ Rebecca Robinson, *Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian agora*, în „Hesperia: the Journal of the American School of Classical Studies at Athens”, 54, 2, 1985, p.150.

⁶ Lloyd, John & Mitchinson, John, *The Book of General Ignorance*. Faber & Faber, 2006, p. 40.

⁷ Rebecca Robinson, *op.cit.*, p. 150.

⁸ *Ibidem*, p. 150.

⁹ Gökben Ayhan, *Lüle terminolojisinin sorunları üzerine görüşler*, în Meryem Acara Eser, Ebru Bilget Fataha, Gülseren Koyun (eds.), „Proceedings of the XVIth Symposium of Medieval-Turkish era excavations and Art History researches (18-20th October 2012)”, Cumhuriyet Universitesi – Sivas, vol. 1, 2014, p. 58.

¹⁰ St. John Simpson, *Analysing the recent past: the archaeology of death, pastoralism, pots and pipes in the ottoman Jazira and beyond*, în „Al-Rāfidān”, XXXII, 2011, p.26. Potrivit altor surse (Peçevi

de fumat l-a determinat pe sultanul Ahmet I încă din 1612 să interzică această practică, o altă interdicție severă fiind impusă de Murat IV în 1633, ridicată sub sultanul Mehmet IV. Din documentele referitoare la anii 1630-1632 cuprinse în *Narh Defterleri* (redactat la 1640), se înțelege că în Balıkesir au fost cultivate trei tipuri de tutun și, prin urmare, producția de tutun în Imperiul Otoman a început în secolul al XVII-lea¹¹. Pe măsură ce cultivarea tutunului și activitățile conexe fumatului au devenit o nouă activitate generatoare de venituri, vama și taxele încasate din urma producției și comerțului cu tutun au devenit una dintre sursele importante de venit ale Imperiului Otoman. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, obiceiul fumatului s-a răspândit cu rapiditate în toate regiunile Imperiului Otoman, în întreaga societate, astfel încât pe la mijlocul secolului al XVIII-lea fumatul de pipă era la modă atât pentru bărbați, cât și pentru femei, indiferent de vârstă sau poziție socială¹².

Pentru zona balcanică, dacă o breaslă de producători de lulele a putut fi consemnată la Sofia¹³ în 1604, atunci este sigur că tutunul, metodele de prelucrare a acestuia și producția de accesorii pentru fumat au ajuns acolo cu câțiva ani înainte, iar la 1622 tutunul nu era doar fumat, ci era și cultivat în Balcani¹⁴.

Pipele. Odată cu răspândirea pe scară largă a tutunului în Imperiul Otoman, s-au dezvoltat centrele de producție pentru instrumentele necesare consumului de tutun, respectiv producția de pipe și narghilele. Primele exemplare de pipe folosite au venit din Europa, pe cale maritimă, însă formele timpurii proprii ale acestora, utilizate în Imperiul Otoman, nu sunt cunoscute cu certitudine. Se cunoaște însă faptul că structura „lulea/lüle¹⁵ + tuiou + muștiuc” (numită ciubuc/*çubuk*, derivare din termenul arab *al-Šhūbūk*) a ajuns să fie utilizată

İbrahim), tutunul a fost adus în Imperiul Otoman pentru prima dată de marinarii englezi în 1601 ca remediu pentru diferite boli, vezi Ebru Fatima Findık, *op.cit.*, p.374.

¹¹ Ebru Fatima Findık, *op.cit.*, p.374.

¹² Anna de Vincenz, *Chibouk smoking pipes – secrets and riddles of the Ottoman past*, în Joseph Patrich, Orit Peleg-Barkat, Erez Ben-Yosef (eds.), *Arise, walk through the land. Studies in the Archaeology and History of the Land of Israel in Memory of Yizhar Hirschfeld on the Tenth Anniversary of his Demise*, The Israel Exploration Society, Jerusalem, 2016, p.112 (în continuare Anna de Vincenz, *Chibouk smoking pipes ...*, 2016). Ultima campanie serioasă împotriva fumatului a fost desfășurată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea de către mișcarea religioasă wahhabită, care a interzis fumatul, adunând pipe și arzându-le public; la scurt timp după aceea fumatul a devenit foarte popular și, în consecință, imperiul a încurajat oficial cultivarea și producerea produselor din tutun, considerându-le o marfă viabilă și o sursă importantă de venit național, vezi Gökben Ayhan, *op.cit.*, p. 58.

¹³ Maria Stančeva, *Kolekcijata ot luli vǎo varnenskija muzej*, în „Izvestija Varna”, 8, 23, 1972, p. 82.

¹⁴ Aleksandar Fotić, *The Introduction of coffee and tobacco to the Mid-West Balkans*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica”, 64 (1), 2011, p. 91.

¹⁵ Gökben Ayhan, *op.cit.*, p. 56.

pe filieră nord-africană, cunoscând o largă răspândire în lumea otomană și fiind folosită până la începutul secolului al XX-lea. Găvanul era confecționat, în marea majoritate a cazurilor, din lut; tuiourile erau confecționate din diferite materiale precum trestie, lemn de iasomie, vișin, arțar sau alte esențe care ar fi putut contribui la aromatizarea fumului inhalat¹⁶; muștiucul era confecționat din trestie, bambus sau os, din coral, fildeș sau chihlimbar pentru cei avuți.

Amploarea luată în scurt timp de acest nou obicei de consum a determinat apariția unei adevărate industrii conexe, pe lângă cultivarea tutunului, respectiv cea a fabricării de pipe și narghilele, ajungându-se, în timp, ca populația unor localități întregi să se dedice acestei activități (spre exemplu, Lüleburgaz)¹⁷. Pentru zona turcă sunt ateliere atestate în Istanbul, Konya, Kayseri, Avanos, Mardin, Siirt, Diyarbakır, Iznik, și probabil Sivas¹⁸, dezvoltate cu precădere în secolele XVIII și XIX, iar pentru cea balcanică sunt renumite atelierele de fabricare a pipelor din Varna, Sofia, Theba sau Yiannitsa¹⁹. Pipele otomane vor deveni și un important articol de export, începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dovadă fiind miile de obiecte de acest tip găsite în săpăturile arheologice din Europa (în special în țările din zona balcanică, dar și în cele din Europa Centrală sau chiar în Peninsula Crimeea), dar și în epavele vaselor otomane naufragiate, cum sunt cele din insula Kornati din Croația, Lesbos, Kastellorizo, Marsilia sau Malta), indicator activ al comerțului peste mări²⁰.

Din punct de vedere al tehnicilor de producție, pentru produse de calitate, lutul folosit trebuia să fie fin și curat, fără prea multe incluziuni. Matrița bivalvă era confecționată fie din lut ars, dur, fie, după cum pare mult mai practic, un metal precum alama. Lutul presat în formă era lăsat să se usuce, iar când atingea o anumită duritate, erau perforate orificiile pentru tiraj. Următorul proces era de aplicare a unui strat de angobă, din același tip de lut, sau din altul. După aplicarea decorațiunilor și mărcilor de fabricant, produsul era ars în cuptoare speciale, la temperaturi înalte. După ardere, pe găvan putea fi aplicat un nou strat de agobă, sau piesa era lustruită sau chiar aurită, urmând o nouă etapă de ardere, pentru stabilizarea acestor ultime componente adăugate, dar la o temperatură mult mai

¹⁶ Lungimea tuioului putea să difere de la 0,15 m la 2 m, în funcție de statutul social al deținătorului, la cei cu stare materială bună putând fi decorate cu mătase, fir de aur sau argint, cu perle sau metale prețioase, vezi Adriana Gașpar, *Obiceiuri cotidiene reflectate arheologic în Timișoara otomană. Observații asupra pipelor de lut*, în „Materiale și cercetări arheologice”, Serie Nouă, XII, 2016, p. 262.

¹⁷ Anna de Vincenz, *Chibouk smoking pipes...*, 2016, p. 113.

¹⁸ St. John Simpson, *op.cit.*, p. 27.

¹⁹ Corina Radu-Iorguș, Laurențiu Radu, Mihai Ionescu, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, în „Peuce” S.N., XI, 2013, p. 239.

²⁰ Ebru Fatima Findık, *op.cit.*, p. 375.

mică. Acest ultim proces pregătea produsul pentru comercializare. Astfel, de la un simplu meșteșug, fabricarea pipelor devine o adevărată artă care se diferențiază de producerea ceramicii prin tehnica de lucru, prin metodele și uneltele folosite și mai ales prin decorul minuțios realizat²¹.

În ceea ce privește evoluția tipologică a pipelor/lulelelor, se pot distinge câteva trăsături generale, comune numeroaselor centre de producție, amintite anterior. Astfel, pentru secolul XVII sunt definitorii culorile deschise, fiind identificate puține tipuri; din secolul al XVIII-lea se observă o mare varietate de forme și decorațiuni, fiind identificat și un proces de standardizare în producție, care va continua până la mijlocul secolului al XIX-lea, ca răspuns la accelerarea producției de masă, în general, rezultând o serie relativ limitată de tipuri²².

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se constată o schimbare lentă dar constantă, la nivel continental, a obiceiurilor de consum, inclusiv în ceea ce privește fumatul tutunului. Datorită costurilor mai reduse și mobilității crescute, începe să ia amploare industria țigărilor. Europeanii vor adopta țigările în anii 1880, iar turcii le-au inclus în obiceiuri abia în secolul al XX-lea²³, deși lulelele au început să cedeze locul țigărilor în epoca *Tanzimat*-ului. Treptat, o industrie de peste 3 secole va dispărea, ultimele ateliere de producere pe scară largă a pipelor de lut fiind consemnate în anii 1950, în Orientul Mijlociu.

Cartierul Tophane. Cartierul Tophane din Istanbul nu trebuie confundat cu cele cu denumire similară din Bursa²⁴, Alanya²⁵ sau oricare altul. În fapt, sensul etimologic al denumirii este același, substantivul propriu „Tophane” rezultând prin compunerea din substantivele comune *top* (tun, în limba turcă) și *hâne* (casă, în limba turcă), în traducere „casa tunului”, locul unde se produceau tunurile.

În cazul Istanbulului, cartierul Tophane își are numele derivat din denumirea oficială a turnătoriilor imperiale otomane, *Tophâne-i Âmire*, construcția acestora începând sub sultanatul lui Mehmed II (1451-1481), iar după unele opinii,

²¹ Karla Gusar, *Archaeological finds of clay tobacco pipes from the Collection of the Zadar National Museum*, în „Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu”, 25, 2008, p. 135-154.

²² Uzi Baram, *Entangled Objects from the Palestinian Past: Archaeological Perspectives for the Ottoman Period, 1500–1900*, în Uzi Baram and Linda Carroll (eds.), *A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground*, Kluwer Academic/Plenum Publishers: New York, 2000, p. 152-153.

²³ Aleksandar Fotić, *op.cit.*, p. 97.

²⁴ Suna Çağaptay, *Results of the Tophane Area GPR Surveys, Bursa, Turkey*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 68, 2014, p. 387-404.

²⁵ Leyla Yılmaz, *Akdeniz Kıyı Şeridinde Alanya Oba Şapeli ve Alanya - Tophane Şapel A: Bizans Geleneğini Sürdüren Geç Osmanlı Dönemi Taşra Kiliseleri*, în Sema Doğan Mine Kadiroğlu (eds.), *Bizans ve Çevre Kùltürler Prof. Dr. s. Yıldız Otùken'e Armağan*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, p. 385-398.

chiar înainte²⁶, scopul principal fiind cel de fabricare a pieselor de artilerie. În zilele noastre, cartierul (*mahalle*) este parte a districtului Beyoğlu, situat aproape de un mare port pentru vase de croazieră, între Galata și Cihangir, având ca limite Istiklal Caddesi și strâmtoarea Bosfor. Aici, spre malul apei, în secolul al XIX-lea erau concentrate capacitățile industriale, fiind amenajat un port militar și ridicată una dintre primele fabrici de producție la scară largă din Orientul Mijlociu, o fabrică de echipamente militare, însemnări ale călătorilor din epocă amintind de „tunuri, muschete, praf de pușcă și alte muniții militare”²⁷.

Înainte de cucerirea Constantinopolului de către turci, se afirmă în unele surse că zona în cauză, denumită *Metopon* în perioada bizantină și situată chiar în afara zidurilor genoveze ale Galatei, era o zonă rurală nelocuită și o zonă de grădină, dar, după unii scriitori, acest loc era o pădure. După ce clădirile și barăcile din vechiul Tophane au fost demolate între 1955-1956, s-au observat urme de fundație și fragmente de zid de cărămidă care ar putea aparține unor biserici bizantine, situate vizavi de actuala moschee Nusretiye (bisericiile „Hagia Clara” și „Hagia Photini”). Sub *tekke* Kadirihâne de pe versantul Tophane s-au găsit câteva resturi de pivniță din perioada bizantină. Elemente funerare fragmentare indică faptul că ar putea exista un cimitir aparținând perioadei bizantine în zonă. Se știe că sultanul Bayazid II (1481-1512) a ridicat o cazarmă aici, dar nu există dovezi ale constituirii vreunui cartier în următorul secol.

După întreprinderea constructivă din timpul lui Mehmet II, sultanul Süleyman *Kanuni* (1520-1566) a construit facilități mai mari, după arderea tuturor structurilor care fuseseră construite anterior. Din informațiile provenite de la poetul Neyli Ahmed Efendi, se înțelege că toate structurile anterioare erau din lemn. După înfrângerea de la Lepanto (1571), prin contribuția amiralului Derya Kılıç Ali Pasha și conducerea lucrărilor de arhitectul Mimar Sinan, a fost construită în zona actuala Piețe Tophane moscheea Kılıç Ali Pasha, înconjurată de *medrese*, *hamam*, *türbe* și *sebil*. Întregul complex a fost ridicat între anii 1578 și 1587. Districtul Tophane începe să se dezvolte sub Marele Vizir Damat İbrahim Paşa care, din ordinul sultanului Ahmed III (1703-1730), începe să construiască clădiri solide, din piatră și zidărie. Celebra fântână din piață este datată 1732 și a fost construită de Mahmud I după ce apa a fost adusă în cartier. Pavilionul cu vedere la piață aparține începutului secolului al XIX-lea. La fața locului erau o cisternă și

²⁶ Elâ Gönen, *Sur la réhabilitation et l'avenir de la fonderie impériale d'Istanbul (Tophane-i Âmire)*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu”, VIII, 1999, p. 225.

²⁷ Karin Schuitema, Gözde Önder, *The Tophane Heritage Project, 2012. Annual Report*. Netherlands Institute for the Near East, Leiden; Netherlands Institute in Turkey, Istanbul. 1, 2012, p. 35. Portul asigura și accesul în districtul Beyoğlu, unde în secolul al XIX-lea erau situate ambasadale străine.

un conac, care a fost construit pentru odihna lui Selim III (1789-1807). În 1825, a fost demolat și a fost construit un pavilion de Mahmud II (1808-1839). În timpul domniei lui Abdülmecid (1839-1861), Halil Paşa a construit actuala clădire *Tophane Müşiri* ornamentată de arhitectul britanic Smith. Se poate constata că districtul Tophane și-a păstrat întotdeauna caracteristica de a fi un loc important pentru dinastia otomană, acest fapt fiind subliniat și prin construcția mării moschei *Nusretiye* (Victorie), în timpul sultanatului lui Mahmud II, între 1823 și 1826.

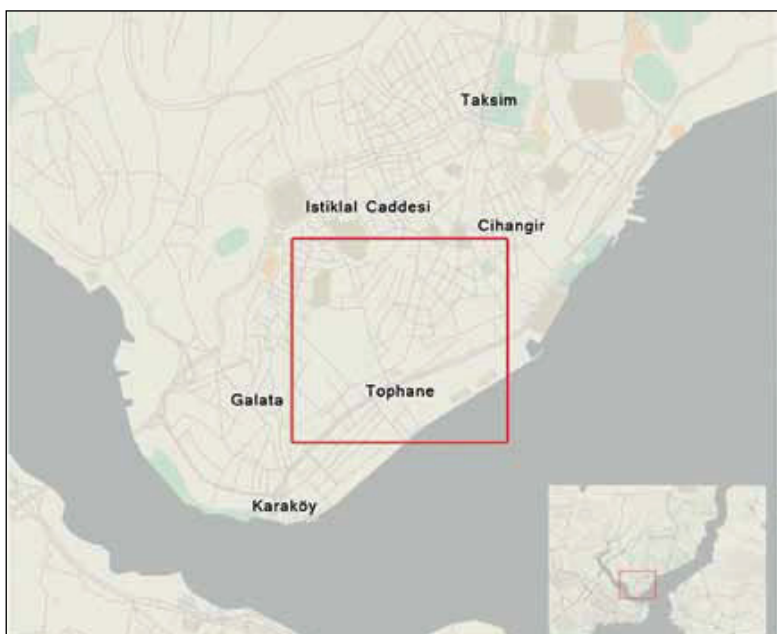

Fig. 1. Localizarea cartierului Tophane și încadrarea între cartierele Galata, Cihangir și Karaköy

Materiale, tehnici de realizare, tehnici de decorare, forme

În pofida capacităților sale industriale, faima în rândul publicului larg a cartierului Tophane²⁸ a fost dată de numeroasele ateliere meșteșugărești de prelucrare a ceramicii, ale căror variate produse au fost exportate nu numai în întreg Imperiul Otoman, ci și în Europa²⁹. În perioada de maximă funcționare a

²⁸ Cu toate că, într-o primă fază, au fost produse pentru familiile bogate și curtenii din Constantinopol.

²⁹ A început să fie fabricată din abundență în secolul al XIX-lea și a fost vândută vizitatorilor europeni care veneau la Constantinopol prin Orient Express

acestor ateliere, cincisprezece dintre cele șaizeci cunoscute fabricau exclusiv pipe (se apreciază că cel mai vechi exemplar de pipă produs aici datează din 1646³⁰), în timp ce restul fabricau și alte obiecte precum cești și farfurioare de cafea, zaharnițe cu capac, seturi de scris, pahare, decantoare, carafe, tăvi, ornamente suspendate, rame pentru ferestre și vase (produse cunoscute generic sub denumirea de *evani*)³¹, toate acestea produse în aceeași manieră inconfundabilă, acoperite cu strat de angobă roșu și decor ștampilat și aurit. Această dezvoltare a activității de prelucrare a lutului, și în special cea de producere a celebrelor pipe/lulele de Tophane, a dus la constituirea, în 1760, a Breslei Producătorilor de lulele din Tophane, în timpul sultanului Mustafa al III-lea (1757-1774)³². Urme indirecte ale importanței acestei activități productive și comerciale din secolul XIX sunt furnizate de numele păstrate ale unor străzi din acest cartier al orașului, cum ar fi *Lüleci Hendek Arasta* (ultimul termen având sensul de „loc comun de expunere a produselor”) despre care se spune că avea până la 60 de ateliere, iar un oarecare Hamdi Efendi a lucrat la *Alaça Hammam*, localizată pe *Marpuççular Yokusu*, o stradă îngustă plină de tutungii, conform unei relatări din 1874³³. Ultimul producător de pipe din Istanbul, maestrul Ömer, și-a închis atelierul în 1929, uneltele sale fiind păstrate și expuse la Muzeul Municipal din Istanbul³⁴.

Materiale. Cele mai numeroase produse sunt din ceramica roșie specifică, în timp ce rareori a fost produsă și ceramică neagră (prin reducere), care are în mare parte decorațiuni de argint, cel mai mic grup fiind format din ceramică de culoare bej, decorată cu puncte³⁵. Pentru realizarea produselor de tip Tophane a fost utilizată o argilă roșie de bună calitate, strălucitoare, cu o compoziție deosebită în ceea ce privește oxizii minerali, numită *lüleci çamuru*. Inițial a fost folosită materie primă din zona constantinopolitană Okmeydanı, dar când aceasta a dobândit statut militar, exploatarea de aici a materiei prime nu a mai fost posibilă. Ulterior, a fost utilizat lutul cu conținut ridicat de oxizi de fier adus din regiunea lacului Van și denumit *Gülbahar* („trandafir de primăvară”), dar și din

³⁰ Ebru Fatima Fındık, *op.cit.*, p. 375.

³¹ Gülgün Yılmaz, *Tophane seramikleri*, în II. Uluslararası Eskişehir pişmiş toprak sempozyumu, în „Bildiriler kitabı” (17-30 Haziran 2002), Eskişehir, Türkiye, p. 94.

³² Ertuğrul Süngü, *Understanding different interactions of coffee, tobacco and opium culture in the lands of Ottoman empire in the light of the pipes obtained in excavations*, teză de master susținută la Istanbul Bilgi University, 2014, p. 109.

³³ St. John Simpson, *op.cit.*, p. 27.

³⁴ Ertuğrul Süngü, *op.cit.*, p. 99.

³⁵ Gülgün Yılmaz, *op.cit.*, p. 94. Lutul din zona Van a fost preferat până la final pentru realizarea barbotinei.

alte zone (cum ar fi Aydın sau Beirut)³⁶. De altfel, în *vilâyet*-ul Van sunt consemnate, la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu mai puțin de 60 de ateliere de prelucrare a lutului, cu o producție totală de 300.000 repere, în valoare de 1.500 livre turcești, dintre acestea 24.000 de piese fiind destinate exportului³⁷. Pentru realizarea produselor finale, se foloseau, de asemenea, aurul și argintul, în procesul de decorare. Există multe produse ale atelierelor din Tophane, în special pipe, care foloseau și bronzul la realizarea unor ornamente, pipele cu capac de bronz fiind destinate, se pare, pieței europene și în special celei germane³⁸.

Tehnici de realizare. Pipele confecționate în atelierelor din Tophane se disting de obiecte similare produse în epocă prin nivelul de înaltă măiestrie și calitate, fiind realizate dintr-un lut fin roșu, lustruit și finisat cu angobă roșie, și decorate cu aur sau argint. Această tehnică de producție a dus la combinația uimitoare de aur strălucitor pe o bază roșu intens. Pipele de cea mai înaltă calitate au fost lucrate manual, fără folosirea unei matrițe.

Într-o formă simplificată, procesul de producție poate fi descris astfel: în recipiente de lemn, lutul era amestecat cu apă și un defloculant (de exemplu, sodă) și apoi lăsat în repaus. După un interval de timp de circa 20 de ore, se depunea un strat de sediment pe fundul recipientului (materia primă de lucru), în timp ce lichidul rămas deasupra era utilizat pentru producerea angobei (prin vaporizare, amestecul va deveni mai dens până când ajunge la o stare de utilizare)³⁹. De altfel, o caracteristică a acestor produse este aceea că angoba era făcută din același tip de lut folosit la pipe. Când urmează a fi aplicată pe pipă, angoba este amestecată cu apă pentru a crea un amestec mai lichid, de lucru.

După obținerea materiei prime, din aceasta se separau bucăți mici, suficiente pentru a se confecționa o singură pipă, de o anumită greutate, și se modelau sub formă de bilă. Aceste bile de lut se plasau în matrițe formate din două piese (în rare cazuri la roată de olar), în care se introducea și un perforator îngust, pentru a se crea deschiderea necesară în material, pentru evacuarea fumului. Prin acțiunea matriței rezulta produsul brut, cele două părți rezultate fiind lipite cu pastă din același material. Ulterior, pipa trecea printr-o serie de

³⁶ Aliye Yilmaz, *Bitlis kazisi'nda ortaya çıkarılan (2004–2008) tütün lüleleri*, teză de master susținută în anul 2010 la Çanakkale onsekiz mart Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Sanat tarihi anabilim dalı, p. 4.

³⁷ St. John Simpson, *op.cit.*, p. 20.

³⁸ Arjan de Haan, *Samengestelde messing deksels uit Thüringen op pijpen uit Tophane, Ruhla en Schemnitz*, în „Jaarboek van de PKN, stichting voor onderzoek historische tabakspijpen”, 2014, p. 69.

³⁹ Acest proces este similar cu cel folosit la producerea tipului de ceramică romană antică numit *terra sigillata*.

operațiuni succesive de uscare la soare, lustruire cu pâslă, pentru finisare⁴⁰. Se continua cu aplicarea decorurilor și arderea în cuptor propriu-zisă (725°C), aplicarea angobei, aceasta din urmă, după uscarea la soare, fiind lustruită cu o cârpă de bumbac, pentru a rezulta finisajul lucios pentru care este cunoscută ceramica Tophane⁴¹. Ultima etapă de pregătire consta într-o coacere la temperatură scăzută (pentru a nu deteriora decorul) și abia după acest pas pipele erau gata de comercializare⁴².

Acest laborios proces de producție, divizat pe categorii de lucrări, era condus de un maestru, *usta*, stăpânul atelierului, supraveghetorul întregului proces de producție, care avea rol de coordonare și control al unor operațiuni precum: pregătirea materiei prime; confecționarea bilelor de lut; presare în matrițe și obținerea produsului brut; meșterii care efectuau diferitele activități complementare (lipire, lustruire, finisare etc.). Probabil acest *usta* era și cel care imprima marca atelierului pe produs. Operațiunile ultime, de decorare a produselor finite, erau executate de gravori (*hakkaklar*) și aurari (*yaldızcı*)⁴³.

Tehnici de decorare. Pipele de tip Tophane, dar și multe alte produse de serie din această categorie ceramică, erau împodobite cu diverse elemente decorative ștanțate sau incizate, cu sigilii sau picturi aplicate, iar atelierul producător era semnalizat prin aplicarea unor însemne specifice.

Executarea decorului s-a bazat pe o combinație variată de tehnici precum turnare, ștanțare, rulare, incizare, aurire și ocazional argintare. Ca structuri decorative putem aminti diferite motive vegetale (elemente florale, palmete), geometrice, astronomice (stea, semilună) sau animale (cozi de păun). Utilizarea auririi este o caracteristică a pipelor Tophane însă, deși în zilele noastre este considerată printre colecționari ca un atribut al valorii, un contemporan european a consemnat faptul că „Prețul depinde de puritatea lutului și de formele realizate și aurire. Comenzile de produse de calitate redusă folosesc cele mai ieftine componente, dintre care cantități imense sunt exportate în provincii. Personajele

⁴⁰ St. John Simpson, *op.cit.*, p. 28.

⁴¹ Trebuie precizat că pipele de culoare neagră își dobândeau culoarea printr-un proces aparte, care poate fi rezumat astfel: produsul brut (pipele), nedecorat și necopt, se pune într-un recipient cu capac, umplut cu așchii de lemn, cărora li se dădea foc; aceste bucăți de lemn, când începeau să mocnească, creau un fum negru dens, iar lutul fierbinte al pipelor prelua particulele de carbon, dobândind culoarea neagră, dar păstrând calitatea inițială a suprafeței.

⁴² Anna de Vincenz, *Marks on the pipes* (chap.4), în Gelichi Sauro, Sabbionesi Lara, *Bere e fumare ai confini dell'impero. Caffè e tabacco a Stari Bar nel periodo ottomano*, Venezia, 2014, p.72 (în continuare Anna de Vincenz, *Marks...*, 2014, p.).

⁴³ *Ibidem*, p. 72.

de rang înalt folosesc produse mai bune, dar niciodată pe cele care sunt aurite (s.n.)”⁴⁴.

Era uzuală în secolul XIX însemnarea pipelor cu marcă de producător, respectiv numele meșterului sau atelierului, în cartuș de formă rotundă sau ovală, cu dimensiuni variind între 0,5 cm-1 cm. Pe pipele de tip Tophane întâlnim frecvent două situații distincte: mărcile scrise cu alfabet arab și mărcile bilingve (cel mai des, turcă/franceză). Meșteri precum Hamdy, Hüsnu și Fucher au folosit al doilea tip de marcă pentru a-și face ceramica mai cunoscută pentru piața franceză, care era principala lor piață de export. Sunt identificate chiar obiecte unde sunt puse pe marcă echivalentul francez al numelui meșterului turc - Hüsnu a devenit Housny (a se vedea în prezenta lucrare poziția 6 din catalog, și planșa II, figurile 6a și 6b). În cazul produselor realizate la comandă, se inscripționa și numele noilor proprietarilor ale acestora. Cum o parte a producției s-a făcut la comandă sultanală, sunt numeroase obiecte care au aplicată pe ele pecetea sultanului respectiv, sigiliul imperial denumit *tughra* (a se vedea în prezenta lucrare poziția 1 din catalog, și planșa I, figurile 1a și 1b).

Nu în rare cazuri sunt aplicate pe obiectele produse în Tophane, inclusiv pe pipe, diverse texte scurte, de obicei versuri, versete din Coran sau câte un motto (cel mai folosit pentru exemplificare fiind textul meșterului Kasim Hüsnu, respectiv: „Averea ta nu se va pierde comandând o pipă. Așa că distrează-te fumând”⁴⁵).

Sunt cazuri, de asemenea, în care existența unei mărci a unui producător de pipe nu înseamnă neapărat că obiectul este realizat de această persoană sau de atelierul său. De exemplu, în cazul mărcii „Foucher Constantinopol”, atelierul Foucher a lucrat în al 3-lea sfert al secolului al XIX-lea, în timp ce marca a fost folosită până la începutul secolului al XX-lea.

Forme. Deși de-a lungul timpului au fost utilizate multiple forme, și pipele de tip Tophane sunt constituite din aceleași trei componente majore: găvan - tubulatură de evacuare a fumului - tijă conectoare cu muștiucul. Raportat la forma găvanului, întâlnim: [găvan] conic; cilindric; în formă de leaie; semisferic; semisferic suprapus de un cilindru; cu formă de crater; cu formă de crater pe o bază în formă de floare; cilindru octogonal; forma unei sfere aplatizate. Sintetic, formele întâlnite ale tubulaturii de evacuare a fumului pot fi: triunghiulare; dreptunghiulare; în formă de mână; în formă de floare, dar destul de rar întâlnim și cazul ciubucului conectat direct la găvan. Tubulatura de evacuare a fumului se conectează cu ciubucul printr-un orificiu care măsoară în diametru 10-15 mm, dar

⁴⁴ St. John Simpson, *op.cit.*, p. 29.

⁴⁵ Anna de Vincenz, *Chibouk smoking pipes ...*, 2016, p. 114.

poate fi și mai mic (5-8 mm). Orificiul este parte a unei structuri (inel) care poate avea forme precum: [inel] aplatizat; împletit; hexagonal; rotund simplu.

În ceea ce privește pipele care fac subiectul acestui studiu, se poate doar postula posibilitatea reală ca acestea să fi ajuns în Dobrogea pe calea schimburilor comerciale sau aduse de la Istanbul, undeva spre finalul secolului al XIX-lea. La acea dată, teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră devenise parte componentă a tânărului stat român, iar relațiile comerciale dintre acesta și Imperiul Otoman, deși cunoscuseră un reflux, existau. Un indicator al schimburilor comerciale dintre statul otoman și Regatul Român (la data însemnării, 1890) îl constituie exportul de material ceramic consemnat prin Çanakkale, în valoare de 25 franci francezi⁴⁶; printre materialele exportate putem presupune și acest tip de obiecte de lux care îl constituie pipele produse în atelierele din Tophane, cu atât mai mult cu cât este documentat pentru Dobrogea secolului XIX existența atât a unui comerț relativ intens cu produse pentru fumat⁴⁷, cât și a cultivării tutunului⁴⁸.

Deși se apreciază că este puțin probabil ca producția atelierelor mai sus amintite, de calitate superioară, să coboare sub standardele obișnuite (rabat la calitate, produse nedecorate, necăptușite sau desigilate), există posibilitatea reală ca o serie de ateliere locale să imite această producție, aceasta fiind adresată mediului local și/sau regional, cu venituri mai mici, comparativ cu Constantinopolul sau alte orașe mari din imperiu. Poate fi și cazul a trei dintre obiectele prezentate, pe care le apreciem a fi „de tip Tophane” și nu produse originale ale atelierelor bosforane.

Prezentăm catalogul celor 10 piese publicate, în care înțelesul abrevierilor este următorul: H_m = înălțime maximă (înălțimea cumulată a găvanului și camerei de ardere); L_m = lungime maximă (lungimea cumulată a gambei și găvanului); D_g = diametru găvan; D_i = diametru maxim inel; D_e = diametru gură evacuare a fumului. Am preferat utilizarea termenului de gambă (și nu picior), precum și găvan și nu bol. Toate măsurătorile sunt exprimate în centimetri (cm). Pentru definirea culorilor am utilizat *Munsell Color Chart*.

⁴⁶ St. John Simpson, *op.cit.*, p. 17.

⁴⁷ Iuliana Costea, *Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea*, în „Peuce”, S.N., XI, 2013, p. 258. Un număr însemnat de pipe ceramice au fost descoperite în județul Tulcea la Tulcea, Isaccea, Nufăru, Măcin, Enisala, Topolog, Telița, Mahmudia, Baia și Babadag, iar în județul Constanța, la Hârșova, Mangalia, Ostrov, Constanța, vezi și Corina Radu-Iorguș, Laurențiu Radu, Mihai Ionescu, *op.cit.*, p. 241.

⁴⁸ Tudor Mateescu, *Cultura tutunului în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, în „Revista Arhivelor”, 2, 1994, p. 176-185.

Catalog

1. Pipă Tophane, nr. inv. **157**, dimensiuni $H_m = 5,3$; $L_m = 7,2$; $D_g = 4,7$; $D_e = 3$; $D_i = 2$. Găvan tronconic, evazat, pastă ceramică de bună calitate, angobă roșietică (2.5YR 4/6). Decor frontal compozit (central, *thugra*), întretăiat de un decor circular din linii incizate, încadrat de stele și semiluni; tot decorul, inclusiv buza găvanului și a inelului gambei, sunt aurite; la baza inelului, decor executat cu roțița. Stare de conservare bună (inelul gambei ușor ciobit); utilizată (urme de ardere secundară; miros specific). Are marcă de producător, ștanțată și aurită, neidentificată. (**Planșa I, 1a și 1b**)

2. Pipă Tophane, nr. inv. **250**, dimensiuni $H_m = 3,8$; $L_m = 8,2$; $D_g = 4,2$; $D_e = 2,8$; $D_i = 1,2$. Găvan tronconic așezat pe suport rotund, zimțat pe margine; pastă ceramică de bună calitate, specifică, angobă lucioasă, culoare roșu-marونی (2.5YR 4/6). Pe găvan, decor compozit cu motive vegetale, aurit (8 registre); discul zimțat aurit compact; gamba decorată cu motiv vegetal compozit, aurit (10 registre); inel cu zimți rotunjiți, auriti. Stare de conservare foarte bună; neutilizată. Marcă de producător ștanțată, aurită (*Seiler Consple*). Marcaj ștanțat de mici dimensiuni, neidentificat. (**Planșa I, 2a și 2b**)

3. Pipă Tophane, nr. inv. **255**, dimensiuni $H_m = 4,5$; $L_m = 9,8$; $D_g = 5$; $D_e = 3$; $D_i = 2$. Găvan tronconic așezat pe suport rotund, zimțat pe margine; pastă ceramică de bună calitate, specifică, angobă lucioasă, culoare roșu-marونی (10R 5/6). Găvanul este decorat frontal cu motive vegetale, realizate din bumbi mici metalici. Același tip de decor, mult mai restrâns, se regăsește pe gamba polifațetată; în plus, aici apare și un decor cu palmete. Discul-suport este decorat cu incizii transversale și bumbi metalici, iar pe reversul acestuia se găsesc 4 ștanțe cu motive vegetale. Stare de conservare relativ bună; restaurat (completat) discul-suport al găvanului și puțin din acesta; neutilizată. Capac de bronz, din care se mai păstrează doar inelul de prindere pe găvan. Nu are marcă de producător. Poate fi și o imitație de foarte bună calitate. (**Planșa I, 3a și 3b**)

4. Pipă Tophane, nr. inv. **256**, dimensiuni $H_m = 3,6$; $L_m = 8,3$; $D_g = 3,9$; $D_e = 2,9$; $D_i = 1,5$. Găvan tronconic așezat pe suport rotund, zimțat pe margine; pastă ceramică de bună calitate, specifică, angobă lucioasă, ușor rugoasă, culoare roșu-marونی (2.5YR 5/4). Pe găvan decor compozit cu motive vegetale, aurit (8 registre); discul zimțat aurit compact; gamba decorată cu motiv vegetal compozit, aurit (10 registre); inel cu zimți rotunjiți. Stare de conservare foarte bună; neutilizată. Marcă

PIPE CERAMICE DE TIP TOPHANE

de producător ștanțată, simplă (*Seiler Consple*). Marcaj ștanțat de mici dimensiuni, neidentificat. (**Planșa I, 4a și 4b**)

5. Pipă Tophane, nr. inv. **257**, dimensiuni $H_m = 3,8$; $L_m = 9$; $D_g = 4,8$; $D_e = 2,7$; $D_i = 1,5$. Găvan tronconic așezat pe suport rotund, zimțat pe margine; pastă ceramică de bună calitate, specifică, angobă lucioasă, culoare roșu-marونی (2.5YR 5/6). Găvanul este decorat cu motive vegetale (frunze, dispunere pe 3 registre), iar discul-suport cu elemente trasate cu pensula. Gamba este polifațetată. Întregul decor este aurit. Stare de conservare bună (inelul puțin ciobit). Capac de alamă, decorat cu motiv vegetal; utilizată. Marcă de producător aurită, în cartuș (*Zachar K. Selmecz*). Pe gambă mai este ștanțată o marcă în cartuș, aurită, neidentificată. (**Planșa I, 5a și 5b**)

6. Pipă Tophane, nr. inv. **260**, dimensiuni $H_m = 3,2$; $L_m = 7,5$; $D_g = 4,1$; $D_e = 2,5$; $D_i = 1,7$. Găvan tronconic așezat pe suport rotund, zimțat pe margine; pastă ceramică de bună calitate, specifică, angobă lucioasă, culoare roșu-marونی (2.5YR 5/6). Găvanul decorat frontal cu motiv floral și brâu simplu aurit, la bază; marginea discului decorată cu roțița și aurită; gamba decorată cu brâu aurit de motive vegetale și decor trasat cu roțița. Stare de conservare bună (suportul găvanului ușor ciobit, posibil înaintea acoperirii cu angobă); neutilizată. Are marcă de producător, ștanțată și aurită (*Housny Consple*) și caligramă (*Hüsnü*) în același cartuș⁴⁹. (**Planșa II, 6a și 6b**)

7. Pipă tip Tophane, nr. inv. **351**, dimensiuni $H_m = 4,2$; $L_m = 5,3$; $D_g = 3,7$; $D_e = 1,4$; $D_i = 2,5$. Găvan tip „clopot”, evazat, pastă ceramică de bună calitate, angobă roșietică mată (10R 6/6); buza gambei este polifațetată. Decor realizat cu roțița dințată (la baza gambei); linii mici incizate la marginea superioară a găvanului și pe inelul gambei. Stare de conservare bună; utilizată (urme de ardere secundară; miros specific). Nu are marcă de producător. Posibil producție locală sau imitație târzie. (**Planșa II, 7a și 7b**)

8. Pipă tip Tophane, nr. inv. **543**, dimensiuni $H_m = 3,9$; $L_m = 5,9$; $D_g = 4,2$; $D_e = 1,65$; $D_i = 2,6$. Găvan tip „clopot”, evazat, pastă ceramică de bună calitate, angobă roșietică lucioasă (2.5YR 5/6); buza gambei este polifațetată. Decorată cu roțița dințată (pe linia de demarcație a găvanului de gambă); linii mici incizate pe

⁴⁹ *Hüsnü* - numele este menționat în lista lui H. Kocabaş și în studiul lui E. Bakla ca fiind al unui renumit meşter din sec. al XIX-lea. Acestuia i se atribuie și marcajul bilingv, cu grafie redată cu caractere osmane și latine, fiind unul dintre puţinii meşteri cunoscuţi care produceau și pentru export, vezi Iuliana Costea, *op.cit.*, p. 258.

gambă și la baza acesteia. Stare de conservare bună; neutilizată. Nu are marcă de producător. (**Planșa II, 8a și 8b**)

9. Pipă tip Tophane, nr. inv. **546**, dimensiuni $H_m = 4,5$; $L_m = 6,6$; $D_g = 4,3$; $D_e = 3$; $D_i = 1,7$. Găvan tip „clopot”, evazat, pastă ceramică de bună calitate, angobă roșietică mată (10R 5/6); buza gambei are formă bombată („turban”). Decor realizat cu roțița dințată (pe gambă); imprimare (motiv „palmete” și „pană de păun”) pe găvan. Restaurată; utilizată (urme de ardere secundară; miros specific). Posibil producție locală sau imitație târzie. Are ștanțată marcă de producător - caligrama *Gemuhi* (din *Gemuh*). (**Planșa II, 9a și 9b**)

10. Pipă Tophane, nr. inv. **549**, dimensiuni $H_m = 3,6$; $L_m = 4,6$; $D_g = 3$; $D_e = 2,4$; $D_i = 1,3$. Găvan tip „clopot”, evazat, pastă ceramică de bună calitate, specifică, angobă roșietică (2.5YR 5/6). Decor frontal (motiv vegetal, încadrat de semiluni), încadrat de două stelute; tot decorul, inclusiv inelul gambei, sunt aurite; gamba este decorată și cu linii circulare incizate. Stare de conservare bună (buza găvanului ușor ciobită); utilizată (urme de ardere secundară; miros specific). Nu are marcă de producător. (**Planșa II, 10a și 10b**)

Mulțumiri. „Această lucrare a fost susținută de un grant al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS - UEFISCDI, numărul de proiect PN-III-P4-PCE-2021-1180, în cadrul PNCDI III”.

Fig. 2. Cafenea în Tophane

Legendă

Fig. 1: Localizarea cartierului Tophane și încadrarea între cartierele Galata, Cihangir și Karaköy. *Apud* Karin Schuitema, *Social Memory and Identity in the Gentrifying Neighbourhood of Tophane (Istanbul)*, în M.D. Alvarez *et al.* (eds.), CAB International 2016. Heritage Tourism Destinations: Preservation, Communication and Development, p.23.

Fig. 2: Cafenea în Tophane. Desen de Thomas Allom în timpul călătoriilor sale în Anatolia din 1837, publicat în 1838 în Thomas Allom and Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches*. Fisher, Son & Co.: London). *Apud* Karin Schuitema, Gözde Önder, *The Tophane Heritage Project, 2012. Annual Report*. Netherlands Institute for the Near East, Leiden; Netherlands Institute in Turkey, Istanbul. 1, 2012, p. 40.

Planșa I

1a

1b (tughra)

2a

2b (marcă de producător)

3a

3b (motive vegetale imprimate)

4a

4b (marcă de producător)

5a

5b (marcă de producător)

Planşa II

6a

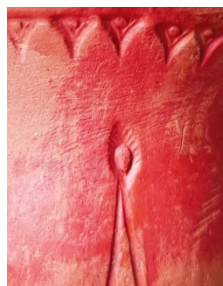

6b (marcă de producător)

PIPE CERAMICE DE TIP TOPHANE

7a

7b (element decor)

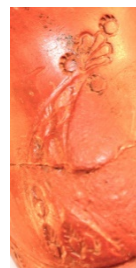
8a

8b (element decor)

9a

9b (marcă de producător și element decor)

10a

10b (elemente de decor aurite)

A GLIMPSE OF THE SPLENDOR OF 19th CENTURY ISTANBUL AT CONSTANȚA: TOPHANE CERAMIC PRODUCTS

Abstract: Tobacco and the smoking habit, wide spread in the Ottoman Empire since late 16th century, had a considerabil impact on society, once they overcame the first bans. Clay tobacco pipes / *çubuk* were used for smoking for a long period of time; in this large variety, a certain type distinguishes itself - Tophane – named after the famous handicraft neighborhood of Istanbul. This type of clay tobacco pipe distinguishes itself from all other pipes of the period through the exceptionally high level of craftsmanship and quality of the product. A limited number of items in this category are in the collection of the Museum of National History and Archaeology Constanța. Their study raises a number of questions, such as: their dating, manufacturer, the way they arrived in Constanța, target buyers (the price was higher since these were products of good quality). It is a known fact that until late 19th century Dobrogea (including port – city Constanța) was part of the Ottoman Empire and, therefore, various types of relationships with Istanbul were quite natural at the time. Studying the Tophane type clay tobacco pipes present in Constanța represents a clear proof of these relationships with the imperial metropolis of Istanbul, which were not only economic, but also cultural and social.

Keywords: Dobrudja, clay tobacco pipe, Tophane, Ottoman Empire, ceramics.

COMERȚUL INTERNAȚIONAL LA DUNĂREA DE JOS DIN PERSPECTIVA UNUI VICECONSUL AMERICAN. UN RAPORT STATISTIC DIN FEBRUARIE 1863

Rezumat: Lucrarea își propune să pună în valoare informațiile furnizate de viceconsulul american la Galați într-un raport din februarie 1863, identificat în Arhivele Naționale ale SUA din Washington (Maryland), și totuși neutilizat de cercetători. Relatarea diplomatului american din Moldova și Țara Românească se referă la evoluția comerțului și navigației în porturile românești de pe Dunăre de-a lungul anilor 1837–1862. Totodată, viceconsulul W.W. Thomas Jr. a încercat să atragă atenția factorilor de decizie din tânăra națiune americană asupra potențialului agricol al Principatelor Române și a timidelor încercări ale autorităților din Comisia Europeană Dunăreană de modernizare a navigației dunărene. De asemenea, sunt menționate cauzele numărului relativ mic de comercianți și nave sub pavilion american care își desfășurau activitățile în porturile Brăila și Galați. Raportul viceconsulului american, reprodus aici în întregime, privește obiectiv realitățile sociale, politice și economice din Moldova și Țara Românească după Războiul Crimeii (1853–1856).

Cuvinte cheie: Galați, comerț internațional, navigație, infrastructură, sclavie.

Relațiile dintre Principatele Dunărene/România și Statele Unite ale Americii au o istorie ce se întinde pe parcursul a două secole, cu lungi tatonări, cauzate de depărtarea geografică, și cu diverse și proifice colaborări în ultimele două decenii, după aderarea statului din Răsăritul Europei la structurile euro-atlantice. Starea de vasalitate a Moldovei și Valahiei, ulterior a României, față de Imperiul Otoman până în 1877, coroborată cu aplicare consecventă a „Doctrinei Monroe” (1823) de către diversele Administrații de la Washington D.C., s-au concretizat într-o neimplicare a politicii americane în afacerile europene și o stagnare a contactelor dintre cele două națiuni. În aceste condiții, Peninsula Balcanică și sud-estul Europei au constituit tărâmurii situate la periferia intereselor diplomației nord-americane. În pofida acestor sincope, rămân în urmă câteva realizări concrete ale raporturilor româno-americane încă de la jumătatea

* E-mail: cristian.constantin@hotmail.com.

secolului al XIX-lea, fiind, după cum le-a denumit diplomatul român Dumitru Preda, în faza de „pionierat”, epocă a construcției coordonatelor politicii externe de perspectivă a celor două state¹.

În România, încă din secolul al XIX-lea, s-a creat o tradiție în cercetarea și utilizarea relatărilor de călătorie și a surselor consulare, dovadă elocventă fiind cunoscutele culegeri de documente publicate până acum². Între documentele care s-au impus atenției cercetătorilor se situează și cele din arhivele nord-americane. În Arhivele Naționale ale Statelor Unite ale Americii sunt păstrate rapoartele diplomatice, sosite la Washington D.C. din spațiul românesc, încă din deceniul cinci al secolului al XIX-lea. Totodată, documente referitoare la Țările Române, aflate în conservare la arhivele americane, provin și din capitalele unor state europene, unde reprezentanții Statelor Unite ale Americii au fost prezenți la dezbateri referitoare la „Chestiunea Orientală”, a cărei rezolvare impunea și tratarea problemei unui stat al românilor la Gurile Dunării. Noua entitate statală trebuia utilizată drept stavilă între cele trei mari imperii din jur. Documentele diplomatice americane constituie o sursă de primă însemnătate, reprezentând emanația cancelariilor și a reprezentanților diplomatici ai unui stat neutru față de politica europeană.

Problema relațiilor româno-americane de-a lungul veacului al XIX-lea a fost tratată destul de amplu până la acest moment³. În unele cazuri, autorii

¹ Dumitru Preda, *Cuvânt înainte*, în Keith Hitchins, Miodrag Milin, *Relații româno-americane, 1859–1901. Documente diplomatice și consulare*, introducere și note de Dumitru Preda, Redacția publicațiilor pentru străinătate „România”, București, 2001, pp. VI–IX.

² A se vedea câteva exemple concludente: Dumitru Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1941; *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Seria Nouă, vol. I–X, Editura Academiei Române, București, 2004–2015; *Documenta Romaniae Historica*, Seria A – Moldova, Seria B – Țara Românească, Seria C – Transilvania, Editura Academiei Române, București, 1966–2021; *Documente privind istoria românilor*, Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, Seria a III-a, Victor Spinei, Ionel Cândeș (coord.), vol. I–V, Editura Academiei Române – Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, București – Brăila, 2018–2021.

³ Vezi: Constantin Bușe, *The First American Consuls in Romania*, în „Revue roumaine d'études internationales”, nr. 1 (7), 1970, pp. 71–81; Frank G. Siscoe, Eugene Schuyler, *First American Diplomat in Romania*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom XI, nr. 2, 1972, pp. 209–237; Ion Stanciu, *Considérations sur l'évolution des rapports commerciaux entre la Roumanie et les Etats-Unis d'Amérique jusqu'en 1914*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom XI, nr. 4, 1972, pp. 603–630; Stelian Popescu, *Relații economice între România și SUA până la 1900*, în „Acta Musei Napocensis”, vol. XII, 1975, pp. 347–360; Ion Stanciu, *Pagini din începutul relațiilor politice dintre Principatele Române și Statele Unite ale Americii*, în „Studii. Revistă de Istorie”, tom XXVIII, nr. 6, 1975, pp. 913–926; David B. Funderburk, *United States Policy towards Romania 1876–1878 (A look back at the time of Romania's Independence Centennial Celebration)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom XVI,

aplecați asupra studierii problematicei amintite au publicat inclusiv rapoarte consulare privitoare la evoluția socială și politică a celor două principate române extracarpătice. Un asemenea caz îl reprezintă volumul oferit publicului larg de către Keith Hitchins și Miodrag Milin⁴. O prezentare sumară a rapoartelor consulare utilizate în lucrările elaborate până la acest moment a fost întocmită de către S. Racoviceanu și V. Costake în 1967⁵, pentru ca, doar peste trei ani, James F. Vivian să realizeze un inventar al documentelor referitoare la România, depozitate la Arhivele Naționale din SUA⁶.

Primele periodice românești au avut un rol esențial în răspândirea informațiilor despre continentul nord-american. Datorită unor publicații precum „Albina Românească”, publicul din Țările Române a intrat în contact cu realitățile de peste Oceanul Atlantic. Seria de articole intitulate „În Statele Unite Americane”⁷ sunt de fapt fragmente din lucrările elaborate de Gustav de Beaumont referitoare la locuitorii aborigeni de pe continentul nord-american⁸. O altă chestiune analizată de periodicele românești a privit problema sclaviei din SUA, dar au fost expuse amănunțit situația populației și a produselor solului. În 1840, în „Albina Românească”, a fost prezentată evoluția comerțului cu cereale, în

nr. 2, 1977, pp. 309–317; Stelian Popescu-Boten, *Relații între România și SUA până în 1914*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980; Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania 1859–1914*, în „Canadian Slavonic Papers”, vol. XXII, nr. 2, 1980, pp. 187–207; Radu F. Florescu (edit.), *100 years of American-Romanian Relations*, Roma, 1982; Ion Stanciu, Paul Cernovodeanu, *Distant Lands: the Genesis and Evolution of Romanian-American Relation*, Boulder, New York, 1985; Gheorghe I. Florescu (edit.), *Relații româno-americane în timpurile moderne*, Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Iași, 1993; Dumitru Vitcu, *Relații româno-americane timpurii convergențe-divergențe*, Editura Albatros, București, 2000. Vezi și studiile recente elaborate de către Marilena-Cornelia Rizescu: Marilena-Cornelia Rizescu, *The Story of Benjamin Peixotto's Mission in Romania*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Istorie”, nr. 1 (33), 2018, pp. 27–42; Eadem, *Eugene Schuyler and the First American Legacy in Romania*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Istorie”, nr. 2 (34), 2018, pp. 49–66; Eadem, *Propaganda of Transylvanians in America for the recognition of the Romanian cause*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Istorie”, nr. 2 (36), 2019, pp. 61–77; Eadem, *Illusions and realities: The first stages of Romanian emigration to the United States of America at the end of the 19th Century*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Istorie”, nr. 1 (37), 2020, pp. 45–59.

⁴ Keith Hitchins, Miodrag Milin, *op. cit.*, *passim*.

⁵ S. Racoviceanu, V. Costake, *Correspondența consulatului Statelor Unite ale Americii în România 1858–1906*, în „Revista Arhivelor”, vol. X, nr. 2, 1967, pp. 289–296.

⁶ James F. Vivian, *Materials in the National Archives relating to Rumania*, National Archives, National Archives and Records Service, General Services Administration, Washington, 1970.

⁷ „Albina Românească”, an VII, 1838, nr. 18, pp. 65–66; nr. 19, p. 70; nr. 20, p. 74.

⁸ Vezi interpretări la T. Codrescu, *Oamenii cu pielea roșiatică*, în „Icoana lumii”, I, 1846, pp. 189–190; Stelian Popescu, *Relații economice între România și SUA până la 1900*, pp. 347–360.

special cu grâu, din America de Nord și modul în care exporturile de grâne din SUA a impus o scădere a prețurilor în porturile mediteraneene⁹.

Regiunea Dunării de Jos a rămas pentru multă vreme în afara preocupărilor constante ale oamenilor de afaceri americani¹⁰. Distanța geografică semnificativă, care separă cele două regiuni ale Terrei, a dezavantajat stabilirea unor puternice conexiuni economice între spațiul românesc și cel american. Așadar, s-a produs o întârziere a stabilirii unor contacte permanente de ordin economic între Țările Române și SUA. După 1829, prin debutul procesului de modernizare instituțional-administrativ și de integrare a Principatelor Dunărene în circuitul economic mondial capitalist s-au accelerat și posibilitățile de contact direct între moldo-valahi și yankei. Originile comerțului SUA la Dunărea de Jos au legătură cu sosirea primei nave comerciale americane pe „anticul Istros”, care a ancorat la Brăila în anul 1843. În pofida neajunsurilor din epocă și a distanței geografice considerabile dintre cele două națiuni, un al doilea bastiment american a navigat pe Brațul Sulina abia în anul 1851, iar al treilea în 1853¹¹.

Pe fondul crizei alimentare din Marea Britanie și a recoltelor nesatisfăcătoare din Europa, în 1847, grâul din Moldova și Valahia a devenit extrem de căutat pe piața de la Constantinopol. Grânele din marele antrepozit al sultanului erau reexportate către alte porturi-depozit mediteraneene sau din Apusul Europei. Armatorii americani au intuit că e loc de oarece profit. După ce își desfășeau propriile mărfuri la Constantinopol, la întoarcere, vasele americane încărcau cereale moldo-valahe din principalul antrepozit al Porții pentru a le plasa în porturile-depozit ale Mării Mediterane sau în cele de la Oceanul Atlantic. Agenții comerciali nord-americani au speculat efectul emanat de funcționarea neregulată a pieței moldo-valahe, punând accentul pe introducerea unor elemente inovatoare în cadrul economiei de piață din cele două principatele dunărene¹².

Noi episoade ale schimburilor comerciale intermediare de americani au fost consemnate în 1855. Pe parcursul aceluși an, nava „Torent”, sub pavilion SUA, a transportat porumb achiziționat la Galați, o altă ambarcațiune americană a aprovizionat cu zahăr cel mai mare port al Moldovei la Dunăre, iar nava

⁹ „Albina Românească”, an XI, 1840, pp. 51–52.

¹⁰ Ion Stanciu, *Considérations sur l'évolution...*, pp. 603–630.

¹¹ Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (de aici înainte: SANIC), Despatches from U.S. consulate in Galatz, Microcopy T. 384, rola 1, vol. I, Raport statistic din 1863, cadrul 12.

¹² Vezi analize pertinente în lucrările: Constantin Ardeleanu, *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube: The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829–1853)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2014, *passim*; Cristian Constantin, *Grain market integration in the Lower Danube region (1829–1853)*, în „Epohi”, vol. 27, nr. 1, 2019, pp. 89–101.

argentiniană „Rio Plata” a încărcat cereale moldo-valahe¹³. Numărul bastimentelor americane prezente pe sectorul Dunării Maritime a crescut treptat după Războiul Crimeii (1853–1856), impulsionate de noile condiții ale comerțului internațional din regiunea Dunării de Jos, ca urmare a îndepărtării Rusiei de la gurile fluviului¹⁴.

În lungul secol al XIX-lea, exotismul celor două regiuni a fost cunoscut de către celălalt, iar ecourile realizărilor partenerului au răsunat peste Atlantic. Între 1859 și 1914, perspectiva evoluției istorice a celor două națiuni pare, în linii mari, marcată de aceleași arzătoare probleme, care le-au imprimat decisiv și durabil existența ulterioară. Înfăptuirea statului național modern, unitar și independent a constituit dezideratul românilor în secolul al XIX-lea. De partea cealaltă, consolidarea națiunii, menținerea, în urma Războiului de Secesiune (1861–1865), și extinderea teritorială, au reprezentat momentele de cumpănă și de reușită ale națiunii americane. Aceste episoade, împreună cu dezvoltarea structurilor democratice, au făcut din SUA o națiune fruntașă în cadrul raporturilor internaționale, dornică să se afirme în cadrul comerțului maritim, desfășurat pe distanțe considerabile și cu numeroși parteneri de schimb.

Sub aceste auspicii, înființarea primelor oficii consulare americane, în al treilea pătrar al veacului al XIX-lea, pe teritoriul românesc a constituit unul din mijloacele de „cunoaștere a celuilalt” și de dezvoltare a relațiilor economice dintre cele două națiuni. Prima oficializare a relațiilor dintre moldo-vlahi și americani a avut loc la 29 ianuarie 1850, prin inaugurarea, la Galați, a primului oficiu consular, cu rang de viceconsulat onorific, al Statelor Unite în Principate. Negustorul Anton Negroponte a fost desemnat viceconsul onorific al SUA în portul Moldovei la Dunăre¹⁵. Crearea primului consulat american, fie și onorific, a inaugurat o nouă fază în cadrul relațiilor americane cu cele două state române extracarpatiche. Până la ultima mențiune despre acesta, datată 13 aprilie 1859, sarcina principală a lui Anton Negroponte a fost să protejeze interesele cetățenilor americani rezidenți în Țările Române, demonstrând interesul comercial pe care aceste provincii au început să-l trezească mediului de afaceri și decidenților din SUA. Primul raport întocmit de A. Negroponte a fost transmis autorităților americane pe 24 mai 1850

¹³ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale ale României, *Secretariatul de Stat*, Tr. 1768, p. 2017/2045.

¹⁴ SANIC, Despatches from U.S. consulate in Galatz, Microcopy T. 384, rola 1, vol. I, Raport statistic din 1863, cadru 12. Vezi și Constantin Ardeleanu, *The European Commission of the Danube and the Results of Its Technical and Administrative Activity on the Safety of Navigation, 1856–1914*, în „International Journal of Maritime History”, vol. XXIII, nr. 1, 2011, pp. 73–94.

¹⁵ „Gazeta de Moldavia”, 6 martie 1850, *apud* Stelian Popescu, *Relații economice între România și SUA până la 1900*, pp. 347–360.

și a cuprins o retrospectivă a activității comerciale și a mișcării portuare din Galați și Brăila între anii 1837 și 1848¹⁶.

După Războiul Crimeii (1853–1856) și aplicarea prevederilor Tratatului de Pace de la Paris, noile realități geopolitice din arealul extins al Mării Negre au surâs relațiilor româno-americane. Administrațiile de la Washington D.C. au declanșat acțiuni de cunoaștere mai profundă a realităților sociale, politice și economice de la gurile de vărsare ale Dunării. Departamentul de Stat american a hotărât să deschidă prima sa agenție diplomatică de rang consular pe teritoriul celor două principate dunărene, în cadrul căreia urma să-și desfășoare activitatea un consul de carieră american. În acest context, s-a înființat primul consulat american la Galați¹⁷, prin patentă (dispoziția) președintelui american James Buchanan din 30 martie 1858, prin care l-a numit pe Henry T. Romertze (consul: 1859 – 14 aprilie 1860) în funcția de consul al SUA, fiind acreditat pe lângă domnitorul Alexandru Ioan Cuza un an mai târziu¹⁸. H.T. Romertze era originar din București, emigrase în SUA și locuia la New York¹⁹. Alegerea portului Galați a reprezentat o condiție esențială pentru dezvoltarea relațiilor comerciale americane din perimetrul Gurilor Dunării, dar a marcat și dorința guvernelor de la București și Iași de a extinde, în condiții avantajoase, sfera relațiilor politice și economice cu partenerii săi occidentali.

Inițial, numirea consulilor s-a realizat prin intermediul *berat*-ului sau *exequatur*-ul consular emis de Poarta otomană, ulterior prin schimbul direct de scrisori între autoritățile române și cele americane²⁰. H.T. Romertze a rămas la post până la 14 aprilie 1860, când a fost revocat de autoritățile de la Washington D.C. pe motiv că ar fi neglijat atribuțiile Consulatului. Nu cunoaștem dacă motivul revocării a fost întemeiat, însă Henry T. Romertze a avut serios de lucru în Principatele Dunărene. În scurtul său mandat, diplomatul american și-a exercitat autoritatea consulară nu numai la Galați, ci și la Iași, Ismail, București,

¹⁶ Andrei Căpușan, „Tânăra Americă”, model pentru pașoptiștii români, în „Historia”, on-line: <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/tanara-america-model-pentru-pasoptistii-romani>; Tudose Tatu, *Un insular legat de corăbii, săpun și lumânări – Negroponti sau Negroponte 2*, în „Viața Liberă”, Galați, on-line: https://www.viata-libera.ro/articol-Un_insular_legat_de_corabii_sapun_si_lumanari_-_Negroponti_sau_Negroponte_2.html.

¹⁷ Constantin Bușe, *op. cit.*, pp. 71–81; Ion Stanciu, *Considérations sur l'évolution...*, pp. 603–630.

¹⁸ Detalii despre acreditarea consulului american Henry T. Romertze se pot citi în: Constantin Bușe, *op. cit.*, pp. 71–81; Stelian Popescu, *Relații economice între România și SUA până la 1900*, pp. 347–360.

¹⁹ Pentru informații suplimentare despre activitatea lui H.T. Romertze în Principatele Dunărene, vezi: Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *op. cit.*, pp. 163–165; Dumitru Vitcu, *op. cit.*, pp. 83–120.

²⁰ Marilena-Cornelia Rizescu, *Relațiile diplomatice româno-americane în perioada 1850–1914*, Teză de Doctorat, Universitatea din Craiova, 2020, *passim*.

COMERȚUL INTERNAȚIONAL LA DUNĂREA DE JOS

Brăila și Giurgiu. Acesta a înscris sub protecția proprie, conform cutumelor vremii, un număr de 100 persoane²¹.

În timpul mandatului lui H.T. Romertze, s-au făcut eforturi pentru încheierea unui tratat comercial româno-american de prietenie, comerț și navigație, prilej de afirmare a independenței naționale a românilor prin acte diplomatice între Principatele Dunărene Unite și SUA. Dezideratul nu s-a concretizat din cauza opoziției Porții Otomane, coroborată cu legalismul oficial al autorităților de la Washington D.C. În aceste condiții, începând cu H.T. Romertze, Departamentul de Stat al SUA și-a acreditat consulii americani direct cu sultanul și nu cu domnitorul român. Conform unei lucrări recente, H.T. Romertze nu a fost recunoscut, în mod oficial, drept șef de misiune diplomatică în Principatele Dunărene de către Oficiul istoric al Departamentului de Stat al SUA²².

În iulie 1860, Charles F. Langdon (consul: 1860 – februarie 1862), printr-un *berat* al sultanului Abdul Medgid Khan, în urma unei note verbale prezentate din partea legației americane de pe lângă Sublima Poartă, a fost numit consul al SUA la Galați. În timpul șederii sale în principalul port al Moldovei la Dunăre, consulul american a căutat, în permanență, să informeze autoritățile de la Washington asupra condițiilor existente în Principatele Dunărene, în special asupra comerțului din regiune. De asemenea, în timpul mandatului lui C.F. Langdon a fost, în premieră, arborat drapelul american la sediul consulatului. În urma unui voiaj la Iași, efectuat în iunie 1860, C.F. Langdon a reușit să recupereze de la autoritățile moldovene arhiva propriei misiuni diplomatice, în care se găseau documentele rămase de la H.T. Romertze²³. Comerțul direct cu produse americane s-a dezvoltat treptat, în paralel cu crearea condițiilor necesare valorificării posibilităților existente la acea vreme. Exportul de produse americane în Principate a cunoscut unele progrese în timpul domniei lui Al. I. Cuza. În din anul 1861, C.F. Langdon sublinia că „mărfurile provenite din SUA pot fi importate cu mult folos” în porturile Brăila și Galați²⁴. În următorii ani, numirea serviciilor consulare americane la Galați s-a efectuat cu celeritate, existând numeroase desemnări ale consulilor SUA în portul moldav. În 1862, pentru o scurtă perioadă de timp, la oficiul diplomatic american din Galați a fost numit Seward H. Stokar²⁵. Demiterea

²¹ Florin Pintescu, *Politicile SUA, Germaniei și Rusiei în spațiul românesc (1990–2018): considerații geoeconomice, geoculturale și geostrategice*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019, p. 100.

²² Nicolae Toboșaru, *Parteneriatul strategic dintre România și SUA. Istorie și semnificații geopolitice*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, p. 31 (nota 1).

²³ Ion Stanciu, *Considérations sur l'évolution...*, pp. 603–630; Dumitru Vitcu, *op. cit.*, pp. 84–85.

²⁴ SANIC, Despatches from the U.S. Consulate in Galați, Microcopy T. 384, rola 1, Scrisoarea lui G.I. Langdon (15 aprilie 1861) prin care comunică trimiterea tabelului cu plecarea vaselor americane din porturile Galați și Brăila (anii 1859 și 1861).

²⁵ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, pp. 84–85.

acestuia din urmă a venit în toamna aceluiași an, fiind înlocuit de Frederic Wippermann (consul: 1862–1865), un cetățean american din Hamburg, cu o sănătate precară. În condițiile în care F. Wippermann și-a preluat cu întârziere mandatul, în iarna anului 1862/1863, activitățile consulare de la Galați au fost girate de către viceconsulul William Widgery Thomas Jr.²⁶.

În lucrarea sa recentă despre relațiile diplomatice româno-americane (1850–1914), Marilena-Cornelia Rizescu²⁷ a omis să-i ofere statutul cuvenit eroului din studiul nostru, W.W. Thomas Jr., cel care a realizat una dintre cele mai reprezentative radiografii ale regiunii Dunărea de Jos de la jumătatea secolului al XIX-lea, lăsând posterității informații concludente despre mișcarea comercială a porturilor Brăila și Galați, dar și referiri la transportul de armament destinat sârbilor²⁸. W.W. Thomas Jr. a evidențiat rolul tot mai crescut al portului Sulina în cadrul operațiunilor comerciale de pe costa vestică a Mării Negre, numind așezarea de la gurile fluviului drept „o răscruce importantă pentru comerțul american”. În opinia aceluiași diplomat yankeu, Sulina era un port în care ar fi trebuit înființat un post consular american²⁹.

Aprecierile făcute de consulul SUA la Galați, Frederic Wippermann, în 1863, demonstrează nivelul aspirațiilor americane cu privire la relațiile comerciale româno-americane după Unirea Principatelor Dunărene (1859)³⁰, caracterizând acest fapt drept „o realizare satisfăcătoare și remarcabilă”³¹. Această expresie a fost emisă pe fondul deschiderii unor alte misiuni diplomatice ale „yankeilor” pe teritoriul Principatelor Dunărene Unite, la Ismail (1860) și Brăila (1861). Posturi consulare similare au mai fost înființate și în timpul domniei prințului Carol, la București (1867) și la Iași (1873), fiind urmate, în 1880, de ridicarea misiunii diplomatice americane din capitala României la rang de legăție³².

Departamentul de Stat al SUA i-a trasat consulului Frederick Wippermann directiva de a realiza informări periodice asupra condițiilor din România, în care a inclus considerații generale asupra claselor sociale, veniturilor statului,

²⁶ Ion Stanciu, *Considérations sur l'évolution...*, p. 605; Florin Pintescu, *op. cit.*, p. 100.

²⁷ Marilena-Cornelia Rizescu, *Relațiile diplomatice româno-americane în perioada 1850–1914, passim*.

²⁸ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, pp. 86–87; vezi și documentele publicate în Keith Hitchins, Miodrag Milin, *op. cit.*, *passim*.

²⁹ SANIC, Despatches from the U.S. Consulate in Galatz, Microcopy T. 384, rola 1, Raportul din 28 noiembrie 1862.

³⁰ Vezi informații despre Frederic Wippermann în: Ion Stanciu, *Considérations sur l'évolution...*, pp. 605–606; Dumitru Vitcu, *op. cit.*, pp. 85–87.

³¹ SANIC, Despatches from the U.S. Consulate în Galați, Microcopy T. 384, rola 1, Raport din 1863.

³² Dumitru Vitcu, *op. cit.*, *passim*; Marilena-Cornelia Rizescu, *Relațiile diplomatice româno-americane în perioada 1850–1914, passim*.

transporturile existente și informații referitoare la desfacerea mărfurilor americane în porturile românești, în special a uneltelor agricole utilizate pentru stimularea metodelor de cultivare a pământului, considerate rudimentare și degradate pentru sol³³. Raportul din 18 martie 1863, transmis din Galați Secretariatului de stat al SUA de către consulul american din Galați, F. Wippermann, în legătură cu supușii străini și protecția acestora, aduce în atenția decidenților de la Washington D.C. aspecte relevante ale cotidianului din porturile Principatelor Dunărene: „În prezent nu există comerț direct cu SUA, dar întrucât țara [România – *n.n.*] se aseamănă foarte mult cu partea de vest a SUA, sunt sigur că s-ar putea, cu puțină încurajare, stimula o cerere largă de mărfuri americane, în special unelte agricole și tot felul de obiecte de fier, ceasuri, mărunțișuri etc.”³⁴. În primăvara anului 1865, din cauza deselor sale problemele de sănătate, F. Wippermann a fost nevoit să renunțe la misiunea diplomatică din Principatele Dunărene. Până la nominalizarea lui Oscar Malmoros de către decidenții de la Washington D.C., interimatul consulatului american din Galați a fost asigurat de către W.F. Lochbeke³⁵.

Între 1865 și 1868, consulul Oscar Malmoros de la Galați a realizat mai multe rapoarte destinate autorităților americane, cuprinzând informații detaliate despre România. În mod excepțional, consulul american considera Războiul Civil American (1861–1865) drept cauza principală a stagnării schimburilor comerciale româno-americane în decursului deceniului șapte al secolului al XIX-lea, fiind o constantă a realităților mercantile internaționale americane din acei ani. Consulul american de la Galați a identificat mijloacele necesare pentru a redresa comerțul american la Dunărea de Jos: desfacerea articolelor americane de uz casnic, din bumbac, a mașinilor de cusut și a mașinilor agricole³⁶. Oscar Malmoros reiterea cele menționate mai sus în raportul său din 1865: „Comerțul redus al SUA în cursul ultimilor patru ani se datorează, desigur, într-o oarecare măsură, slăbirii energiei naționale, cauzate de ultimul nostru război [...] ordinea fiind definitiv restabilită [...] se poate a se aștepta, pe drept cuvânt, ca o nouă ameliorare să

³³ Constantin Bușe, *op. cit.*, pp. 71–8; Marilena-Cornelia Rizescu, *Relațiile diplomatice româno-americane în perioada 1850–1914, passim*.

³⁴ SANIC, Despatches from the U.S. Consulate in Galați, Microcopy T. 384, rola 1, Raportul din 30 septembrie 1856.

³⁵ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, pp. 86–89; Florin Pintescu, *op. cit.*, pp. 100–101.

³⁶ Spre exemplu, vezi informațiile furnizate de O Malmoros și incluse în volumul *Letter of the Secretary of State, Transmitting a Report on the Commercial Relations of the United States with Foreign Nations, for the Year ended September 30, 1865*, Government Printing Office, Washington, 1866, pp. 476–477.

intervină în comerțul cu regiunea din cursul inferior al Dunării, [iar] a anticipa un comerț american cu Principatele, nu este nicidecum posibil”³⁷.

În mod constant, reprezentanții diplomați nord-americani pe teritoriul României nu au omis să își informeze superiorii cu privire la posibilitățile crescute de a plasa în Principatele Dunărene produse provenite din SUA, în special, fiind vizate exporturile de pluguri, cositoare și batoze. Observatorii realităților românești constatau necesitatea instruirii țăranilor români de către producătorii americani în utilizarea mașinilor agricole³⁸. O. Malmoros informa periodic Centrala diplomatică a „yankeilor” de volumul total al mașinilor și utilajelor agricole importate de România, pe căile comerciale terestre, din statele europene. Valoarea acestor importuri s-a ridicat la aproximativ 25.000 de dolari americani. Conform aceleași surse consulare, pe parcursul anului 1865, importul de produse americane prin portul Galați a totalizat aproximativ 60.000 de dolari americani și a reprezentat circa 40% din cel efectuat de britanici, situându-se peste cel prusac³⁹.

În 1868, pentru o scurtă perioadă de timp, Adolf Hartmann i-a succedat lui O. Malmoros la conducerea consulatului SUA din Galați⁴⁰. Tratatul de comerț și navigație, semnat de către cele două state la 11/23 aprilie 1881, și Convenția consulară bilaterală (5/17 iunie același an) au venit ca o continuare firească a proiectelor demarate de cele două națiuni încă din zorii stabilirii relațiilor diplomatice dintre acestea, materializând idealurile claselor conducătoare de la București și Washington D.C.

Raportul consular, reprodus în anexă, îi aparține lui William Widgery Thomas Jr., viceconsulul american la Galați. Diplomatul american a văzut lumina zilei în Portland, Cumberland County, Maine, la 26 august 1839, ca fiu al lui William Widgery Thomas și al doamnei Elizabeth White Thomas, născută Goddard. A absolvit Colegiul Bowdoin (1860) și, după ce și-a definitivat studiile juridice la Harvard, a fost admis la baroul din Maine (1866). W.W. Thomas Jr. s-a remarcat prin acțiunile de ajutorare a imigranților în nordul statului Maine, încă din 1870, unde, după propriile afirmații, a colonizat peste zece mii de suedezi și norvegieni. În realitate, demersurile sale au început în timpul funcției sale de consilier pentru imigrație al statului său natal, când a călătorit în Suedia și a adus 51 de suedezi în Maine, unde au fondat orașul New Sweden, din regiunea Aroostook. „Copiii din pădure” ai lui W.W. Thomas Jr. au depășit adversitățile timpurii ale imigrației și localitatea acestora a prosperat, crescând numeric până

³⁷ SANIC, Despatches from the U.S. Consulate in Galați, Microcopy T. 384, rola 1, Raportul din 30 septembrie 1856.

³⁸ *Ibidem*, Raportul din 30 septembrie 1863.

³⁹ *Ibidem*, Raportul din 30 septembrie 1865.

⁴⁰ Andrei Căpușan, *op. cit.*; Florin Pintescu, *op. cit.*, p. 101.

în secolul al XX-lea. În calitate de membru al Partidului Republican din SUA, a fost membru (1873–1875) și președinte al Camerei Reprezentanților din Maine (1874–1875), membru al Senatului statului Maine (1879), delegat la Convenția Națională Republicană din Maine (1880), Ministru plenipotențiar al SUA în Suedia (1883–1885, 1889–1894, 1898–1905). Diplomatul american a avut două mariaje: în 1887, William s-a căsătorit cu tânăra nobilă suedeză Dagmar Törnebladh (1869–1912), iar după moartea acesteia, i-a jurat credință veșnică, în 1915, surorii mai mici a fostei sale soții, Aina Törnebladh. W.W. Thomas Jr. a fost membru al Phi Beta Kappa și a decedat în 7 octombrie 1927, la vârsta de 87 de ani, fiind înmormântat la Cimitirul Evergreen din Portland, Maine⁴¹.

La 23 octombrie 1862, W.W. Thomas Jr. avea doar 23 de ani când a fost numit consul al SUA la Goteborg, fiind entuziasmat de traiectoria pe care o lua cariera sa diplomatică. În iunie 1863, după o călătorie de patru luni, și-a luat în primire postul din Suedia, beneficiind de o experiență de câteva luni în funcția de viceconsul la oficiul consular american din Galați⁴².

Documentul asumat de viceconsulul W.W. Thomas Jr. ilustrează modul în care erau percepute cele două principate române extracarpatiche, la nivel internațional, în jurul Războiului Crimeii (1853–1856). Chiar dacă nu oferă în totalitate informații inedite, documentul pe care îl publicăm în anexă, aflat la Arhivele Naționale ale Statelor Unite ale Americii din Washington (Maryland), verifică aspectele parțial cunoscute până în acest moment și aduce precizări utile pentru o mai bună înțelegere a comerțului internațional de pe cursul inferior al Dunării și a traiectoriei pe care se înscria națiunea română la jumătatea secolului al XIX-lea. Din păcate, am identificat doar prima anexă (*Statistical report on the united principalities of Moldavia and Wallachia, embracing an account of the works of the European Danubian commission*) din cele 13 anexe amintite de W.W. Thomas Jr. ca fiind întocmite și transmise de acesta Departamentului de Stat al SUA în scurta sa ședere la Galați.

În pofida dimensiuni sale reduse (cca. 1600 de cuvinte), raportul diplomatului american conține informații relevante pentru cancelaria oricărui stat. W.W. Thomas Jr. a inclus în raportul său date despre populația celor două principate extracarpatiche, limba „latină vulgară” pe care o vorbesc locuitorii din Moldova și Valahia, forța militară a noului stat de la Gurile Dunării și modelul francez de organizare al propriei armate. Totodată, nu sunt omise informații relevante referitoare la structurile productive moldo-valahe, evidențiind rolul

⁴¹ Informațiile biografice au fost obținute prin accesarea enciclopediilor on-line: <http://www.onlinebiographies.info/me/rmm/thomas-will.htm> și <https://politicalgraveyard.com/bio/thomas9.html>

⁴² Vezi : https://www.mainehistory.org/PDF/findingaids/Coll_2780.pdf

nefast al Bisericii Ortodoxe și al boierimii autohtone asupra principalei forțe de muncă din Principatele Dunărene Unite, în care, după mentalitatea feudală, un țăran era obligat să lucreze 65 de zile anual pe exploatațiile agricole boierești. Dincolo de datele statistice ale navigației pe Dunărea Maritimă și ale comerțului cu cereale derulat prin porturile Brăila și Galați, coroborate cu informațiile referitoare la importurile efectuate de Țările Române, viceconsulul american, sub impulsul Războiului de Secesiune, aduce în vedere eradicarea sclaviei din Principate, prin emanciparea robilor rromi din Moldova (1855) și Țara Românească (1856).

În dorința de a le oferi cititorilor o accesibilitate largă la textul original, cu nuanțele sale lingvistice, am optat pentru publicarea documentului în limba engleză, fără a opera modificări asupra textului asumat de William Widgery Thomas Jr.

Fig. 1. William Widgery Thomas Jr.

Sursa:

<https://www.geni.com/people/William-W-Thomas-Jr-U-S-Ambassador-to-the-United-Kingdoms-of-Sweden-and-Norway/6000000012982869742> (consultată pe 06.03.2022)

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

❖ 13 februarie 1863, aportul (anexa nr. 1) viceconsulului american din Galați, William Widgery Thomas Jr., către Departamentul de Stat al SUA, referitor la situația din Principatele Dunărene Unite.

MOLDAVIA

GALATZ – W. W. THOMAS, JR., *Consul*⁴³

February 13, 1863

I have the honor to forward, as enclosure No. 1, a statistical report of all the useful information I have been able to pick up during my official stay at Galatz. I hope the shortcomings of my report will be excused by the shortness of my stay.

I also forward twelve other enclosures, Nos. 2–13, which are referred to and explained in enclosure No. 1.

Statistical report on the united principalities of Moldavia and Wallachia, embracing an account of the works of the European Danubian commission

The united principalities of Molda-Wallachia comprise the principalities of Moldavia, Wallachia, and a small strip of Bessarabia, extending along the northern bank/of the Danube from Moldavia to the Black Sea, and added by Russia to Moldavia in 1856 by the treaty of Paris. Moldavia and Wallachia were united under one government on February 5, 1859.

No regular census of this country has ever been taken, but the population is estimated at 5,000,000. Molda-Wallachia is nominally subject to Turkey, but tribute has not been paid for three years, nor is it probable it will ever be paid again. This country is governed by a prince, elected for life by the people, and one house of assembly of one hundred and thirty-two members, who are chosen by their respective constituents for a term of three years. The cities and towns are governed by a prefect appointed by the prince. The seat of government is at Bukarest, in Wallachia. The military force consists of 28,000 regular soldiers, infantry, cavalry, and six batteries, constructed and drilled on the French method. There is, also, a small company of marines just organized at Galatz. The language of this region is Latin; bad Latin, it is true, but Latin still.

The secret of the language is explained when it is remembered that the principalities once formed the Roman province of Dacia, a conquest of Trajan. From the Roman legion, then permanently settled here, come both the present inhabitants, who proudly call themselves Romans, and their Roman dialect. The Greek church oppresses the people by an expensive show of religion. One-third of the land in the principalities is owned by this church; the remaining land is parcelled out in large estates among a kind of feudal lords called bayards. On

⁴³ În realitate, William Widgery Thomas Jr. a deținut funcția de viceconsul al SUA la Galați pentru o scurtă perioadă de timp (cca. 1862–1863), în vremea Războiului de Secesiune.

each estate dwell some three hundred peasants; each peasant, who is the head of a family, owns his mud hut and little patch of ground independently of the bayards, with this single important exception, that he is obliged to work sixty-five days every year for the lord of the manor.

In 1855, the entire slave population, amounting, perhaps, to 35,000, were emancipated, and slavery is now prohibited by law.

America, England, France, Russia, Austria, Italy, Belgium, and Hanseatic and Free Cities, are represented by consuls at Galatz, (the principal port of the principalities,) and Prussia, Sweden, Norway, Denmark and Holland, by vice-consuls.

IMPORTS

No accurate rate of the goods brought into principalities can be obtained. The imports are supplied in a great measure by Austria and Great Britain; the United States imports nothing directly. Austria supplies ordinary woollen goods, all articles of leather, and in fact all articles of every-day want; England furnishes all cotton twist, gray cotton goods, and rough iron. The imports of Austria are double in value those of England.

There is great lack in the principalities of those thousand little articles of every-day use which are found in every American home: I have sure that everything embraced under that prolific head of "*Yankee Notions*" would find here a ready sale and great profit. The same is true of our improved agricultural implements, if some active American would first teach the peasants to use them. Ploughs, horse-rakes and threshing and winnowing machines are especially needed here.

Again, it would seem we might compete successfully with England in importing all goods manufactured from own cotton.

PRODUCTS

The principal products of the principalities are wheat, Indian corn, barley, and pine timber, with considerable quantities of rye and some millet seed, colza seed, beans, wool, and tallow. Salt is obtained from a salt-mine near the town of Ocna. Gold was formerly washed from the sands of the little river Bistrita, in Upper Moldavia; but the taking of this precious metal from the earth is now forbidden throughout the principalities.

EXPORTS

The following table will show the amount of grain exported from the principalities since 1837 through their two ports, Galatz for Moldavia, and Ibraila

COMERȚUL INTERNAȚIONAL LA DUNĂREA DE JOS

for Wallachia. Comparatively little is exported in any other way. The table is made out in imperial quarters, eight bushels to one imperial quarter.

Year	Galatz			Ibraila				Galatz and Ibraila
	Wheat	Ind. corn	Total	Wheat	Ind. corn	Barley	Total	Grand total
1837	98,380	86,964	185,344	75,792	24,313	28,142	128,247	313,591
1838	171,813	58,374	230,187	61,524	37,200	106,230	204,954	435,141
1839	148,117	133,762	281,879	143,184	57,172	42,822	243,178	525,037
1840	230,568	189,037	419,605	132,596	68,596	80,045	281,277	700,832
1841	100,845	35,394	136,239	84,692	26,818	20,954	132,464	268,703
1842	154,675	93,531	248,206	160,121	10,221	73,892	244,234	492,440
1843	107,634	140,662	251,887	322,343	121,309	68,669	612,321	864,208
1844	166,535	174,023	343,427	347,888	128,221	211,972	688,081	1,031,508
1845	180,032	157,101	350,937	314,940	124,714	175,802	615,456	966,393
1846	110,902	336,627	523,635	327,526	163,145	177,343	668,014	1,191,649
1847	180,860	318,605	526,162	390,818	619,115	300,552	1,310,485	1,836,647
1848	113,605	143,727	285,778	159,484	292,115	193,435	645,034	930,812
1849	173,797	258,763	493,918	117,346	332,532	72,936	523,178	1,017,096
1850	140,652	122,875	316,303	283,290	149,734	44,593	477,685	793,988
1851	134,474	350,682	557,544	283,106	646,617	105,597	1,035,320	1,592,864
1852	187,552	329,279	614,202	343,584	7125,259	80,278	1,155,597	1,769,799
1853 *	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1854 §	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1855	351,222	465,274	890,630	532,762	488,420	150,825	1,172,007	2,062,637
1856	112,111	452,696	640,293	319,812	505,877	159,479	1,010,617	1,650,910
1857	151,630	270,217	466,814	236,226	350,957	208,752	835,659	1,302,473
1858	121,564	157,597	347,531	307,090	533,743	407,608	1,278,982	1,626,513
1859	237,524	193,672	506,278	222,527	580,492	384,934	1,206,411	1,712,689
1860	277,386	202,776	600,103	534,651	819,844	757,893	2,132,550	2,732,653
1861	221,333	412,292	736,676	575,615	436,900	256,198	1,293,097	2,029,773
1862	297,287	245,259	650,553	802,827	354,064	437,176	1,654,318	2,304,871

* Crimean war

§ Tables not made up

NOTE – The quantity of rye and barley exported from Galatz, and rye and millet from Ibraila, being of little importance, are not here specified, but they are included in the totals. The amounts of each, exported since 1849, are also exhibited in the following supplementary table.

Year	GALATZ		IBRAILA	
	Rye	Barley	Rye	Millet
1849	60,617	741	-----	364
1850	52,776	-----	-----	68
1851	71,024	1,324	-----	-----
1852	96,900	468	1,296	5,180
1853*	-----	-----	-----	-----
1854 §	-----	-----	-----	-----
1855	72,814	1,320	-----	-----
1856	67,933	7,553	7,823	17,626
1857	38,270	6,697	-----	39,724
1858	60,670	7,700	20,043	10,498
1859	52,002	23,080	8,623	9,635
1860	73,725	46,216	7,474	12,688
1861	75,328	27,725	10,039	14,345
1862	71,629	36,356	39,939	20,312

* Crimean war § Tables not made up

It will be noticed that the exportation of grain increased quite rapidly from 1837 to 1844. The increase since has been more gradual. A large amount of grain exported in 1855 is owing to the exportation of the two previous years being greatly impeded by the Crimean war. Small quantities of grain are taken from time to time up the Danube; also considerable amounts of wheat and Indian corn are transported in wagons across the land frontiers into Austria. No wool or tallow now goes the Danube; both are sent up the Danube, or into Austria by land.

Some salt is exported overland into Russia. It has been impossible for me to get any reliable account of the exportation of pine timber, immense rafts of which are constantly floating down the Danube during summer months. It is an interesting fact that the timber used by the French at the Suez Canal is brought from the forests of Molda-Wallachia.

Enclosure No. 2 contains a detailed account of the number and tonnage of the vessels of every nation clearing from the Danube each year from 1847 to 1861, inclusive. It cannot be too strongly recommended to the careful attention of the department. It is full of information in regard to the shipping of the Danube, arranged in a clear and methodical manner. The following statement shows the number of American vessels cleared from the Danube from the time the stars and stripes were first flung out in the river in 1843 to 1862:

COMERȚUL INTERNAȚIONAL LA DUNĂREA DE JOS

Year 1843, 1; 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, none; 1851, 1; 1852, none; 1853, 1; 1854, none; 1855, 3; 1856, 2; 1857, 1; 1858, 1; 1859, 11; 1860, 8; 1861, 19; 1862, 22.

The increase of our shipping on the Danube since 1858 is gratifying and remarkable.

THE DANUBE AND WORKS OF THE EUROPEAN DANUBIAN COMMISSION

From the Carpathian Mountains to the Black Sea, the southern boundary of the united principalities is washed by the river Danube. For the improvement and superintendence of the navigation of this river, a European commission of the Danube, consisting of seven commissioners, respectively, representing England, France, Italy, Prussia, Russia, Austria, and Turkey, was constituted under articles 15, 16, and others, at the treaty of Paris of March 31, 1856.

This commission met at its headquarters at Galatz on November 4, 1856, and has remained in activity ever since. This activity has been directed in three channels – legislative, administrative, and technical. In its legislative and administrative capacity this commission has enacted and put in force regulations for the enforcement of order in the navigation of the river.

Sursa: Arhivele Naționale ale Statelor Unite ale Americii, Washington (Maryland), Fondul Departamentul de Stat, Microfilm Publication T-384, rola 1 (*Rapoarte ale Consulatului American din Galați*).

INTERNATIONAL TRADE AT THE LOWER DANUBE FROM THE PERSPECTIVE OF AN AMERICAN VICE-CONSUL. A STATISTICAL REPORT FROM FEBRUARY 1863

Abstract: This paper aims to highlight the information provided by the American vice-consul in Galați in a report from February 1863, identified in the National Archives of the USA in Washington County (Maryland), and yet unused by researchers. The account of the American diplomat in Moldavia and Wallachia concerns the evolution of trade and navigation in the Romanian ports on the Danube throughout the years 1837–1862. At the same time, the vice-consul W.W. Thomas Jr. tried to draw the attention of the decision-makers in the young American nation to the agricultural potential of the Romanian Principalities and the timid attempts of the authorities from the European Danubian Commission towards the modernization of the Danubian navigation. Also mentioned are the

causes of the relatively small number of merchants and ships under the American flag that carried out their activities in the ports of Brăila and Galați. The report of the American vice-consul, reproduced here in its entirety, looks objectively upon the social, political and economic realities from Moldavia and Wallachia after the Crimean War (1853–1856).

Keywords: Galați, international trade, navigation, infrastructure, slavery.

**W. H. CULLEN, PRIMUL MEDIC ENGLEZ DIN KUSTENDJIE (1858-1878).
CHIRURG, NATURALIST ȘI COLECȚIONAR
DE ANTICHITĂȚI TOMITANE**

Rezumat: Acest studiu prezintă, în premieră în România, portretul primului medic britanic care a activat la Kustendjie¹ (Constanța), în timpul concesiunii britanice obținute de consorțiul Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour (DBSR). Dr. William Henry Cullen (1813-1892) a fost medicul comunității din Albion timp de aproape două decenii, prima sa înregistrare în această calitate fiind consemnată în anul 1858 iar ultima, ca rezident la Kustendjie, în 1874. Chiar dacă în anii următori el nu a mai fost, probabil, medicul comunității (înlocuit poate cu deja publicatul dr. Abraham Irwin Bolton), Dr. Cullen a rămas în regiune și îl regăsim în 1878 ca medic chirurg voluntar la Spitalul din Varna și în Serviciul Medical Red Crescent (Semiluna Roșie), din timpul războiului ruso-româno-turc (1877-1878).

Dr. Cullen a fost un medic și un chirurg deosebit de respectat, cu o viață extrem de interesantă. Ca specialist, numele său este menționat și remarcat în timpul cumplitelor epidemii de holeră ce au lovit întregul mapamond în anii 1860, dar și Dobrogea. În același timp, el s-a remarcat ca un excelent naturalist și ornitolog amator, care a publicat în presa britanică a vremii informații extrem de interesante legate de fauna Dobrogei. Articolele și observațiile sale i-au adus notorietate în lumea oamenilor de știință, fiind prezentat cu o descoperire inedită de către Charles Robert Bree în cartea *A history of the birds of Europe, not observed in the British Isles* (vol.I, 1875) și citat apoi de celebrul Charles Darwin în lucrarea *The descent of man and selection in relation to sex* (1880). Nu în ultimul rând, W.H. Cullen a fost un împătimit colecționar de antichități și a promovat în presa britanică patrimoniul istoric deosebit al orașului Kustendjie, vechiul Tomis. Astăzi, celebrul British Museum deține o colecție W.H. Cullen, compusă din 44 de monede antice și o stelă funerară (Stela lui Agathandros), toate având ca proveniență orașul

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. E-mail: cristiancealera@yahoo.com

¹ Termenul folosit de englezi pentru Constanța secolului al XIX-lea este Kustendjie, el se regăsește astfel în toate izvoarele istorice, în documentele, cărțile, ziarele și revistele britanice ale acelor timpuri. Am preferat să folosim termenul britanic în detrimentul celorlalte cunoscute, dar neuzitate de sursele din Regatul Unit.

Kustendjie. Informațiile din prezenta lucrare au fost adunate în urma unei ample documentări, majoritatea izvoarelor folosite fiind surse britanice din secolul al XIX-lea, publice și private, digitizate și digitalizate în secolele XX și XXI.

Cuvinte cheie: William Henry Cullen, primul medic britanic, Kustendjie, Dobrogea, Tomis, antichități, Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour (DBSR), comunitate britanică, epidemie de holeră, British Museum, naturalist, ornitolog.

Războiul Crimeii a fost una dintre cele mai importante conflagrații ale secolului al XIX-lea, iar efectele sale au redesenat harta politică a Europei și au influențat masiv dezvoltarea și suveranitatea multora dintre statele Bătrânului Continent. Conflictul s-a desfășurat între anii 1853-1856, între Imperiul Otoman, aliat cu Regatul Unit al Marii Britanii, Al Doilea Imperiu Francez și Regatul Sardiniei, și Imperiul Rus. Aliații și-au adjudecat victoria în urma unui război considerat și astăzi de către specialiști ca fiind primul conflict internațional modern². După cucerirea Sevastopolului (sept.1855), noul țar al Rusiei, Alexandru al II-lea (1855-1881) a pus capăt războiului. Congresul de Pace de la Paris a deschis drumul spre Unirea Principatelor Române - Moldova și Țara Românească au rămas sub suzeranitatea otomană, dar se aflau acum sub tutela colectivă a celor 7 puteri ce au semnat Tratatul din capitala Franței³. Marea Neagră a devenit zonă liberă pentru comerț, fapt ce a deschis uriașe oportunități marilor puteri vestice, care au și înființat Comisiunea Europeană a Dunării (CED), cu sedii la Galați și Sulina. Foarte mult de câștigat a avut și Imperiul Britanic sau, mai bine spus, marii oameni de afaceri ai Albionului, care au profitat de situație pentru a investi în teritoriile riverane Mării Negre. La sfârșitul războiului crimean, Dobrogea era un sangeac aflat în componența Imperiului Otoman și își avea capitala la Tulcea. Ținutul istro-pontic suferise cumplit în primele șase decenii ale secolului al XIX-lea, fiind teatru de război și scenă de operațiuni militare în timpul marilor conflicte ruso-turce (1806-1812, 1828-1829). Regiunea fusese devastat, unele orașe distruse, iar multe dintre sate fuseseră pustiite, fapt ce determinase părăsirea lor de populație.⁴

² Pentru prima dată un război s-a desfășurat cu folosirea din punct de vedere tactic a căilor ferate și a unei invenții moderne precum telegraful (Costin Scurtu, *Războaiele Est-Europene și Dobrogea în sec. al XIX-lea*, în „Acta Musei Porolissensis”, XXX, 2008, p. 440).

³ Costin Scurtu, *op. cit.*, p. 441.

⁴ Ion Ionescu de la Brad, *Excursion agricole dans la plaine de Dobrodja*, în „Imprimerie du Journal de Constantinople”, 1850, p. 76; Costin Scurtu, *op. cit.*, p. 434.

Ca și alte așezări ale ținutului, Constanța (Kustenge, Kustendjie, Kustendje, Kostence) suferise mult în timpul războaielor și dintr-un oraș important al provinciei (la începutul sec.XIX) fusese redus la statutul de sat locuit de pescari și păstori musulmani⁵. Milenara așezare avea însă, chiar și în aceste condiții, un potențial uriaș, iar acesta a fost perceput de o serie de investitori britanici. Afectată de Marea Foamete de la sfârșitul anilor 1840, Marea Britanie devenise interesată de exportarea grânelor din Principatele Române, iar exploatarea porturilor Dobrogei reprezenta o soluție ideală pentru rezolvarea acestei probleme.

În paralel, relatările despre Dobrogea ale unor călători străini ai vremii încep a fi publicate și trezesc interesul pasionaților de aventură. Ținutul „turcesc” dintre Dunăre și Marea Neagră este unul plin de mistere pe care educatul occidental dorește a le desluși. Încă din perioada 1828-1843, astfel de călători din Apus (diplomați, militari, scriitori, comercianți) scriau despre Dobrogea și despre localitatea Kustendjie, unii dintre ei scoțând în evidență existența a numeroase vestigii antice. Este cazul autorilor Hector de Bearn⁶, Berndt Johan Rosenstrom⁷, Robert Snow⁸, Hans Christian Andersen⁹ sau Gustaf Adolf Ramsay¹⁰.

În plină revoluție industrială, Vestul Europei se folosește de invențiile sale pentru a scurta distanțele și pentru a profita de oportunitățile economice oferite de Orient. Încă de la începutul anilor 1840, austriecii legaseră Viena și Constantinopolul prin rute terestre, maritime și fluviale, operate de mari companii naționale¹¹. Una dintre acestea, DDSG încercase evitarea navigării pe la Gurile Dunării prin transbordarea călătorilor săi în Dobrogea, între localitățile Cernavoda și Kustendjie¹².

În 1857, ideea unui canal navigabil Dunăre - Marea Neagră căzuse, fiind considerată prea dificilă și, mai ales, scumpă de realizat. Planul a fost înlocuit însă

⁵ Ionescu M.Dobrogianu nota următoarele: *Constanța era un neînsemnat sătuc turcesc când în 1857 o companie engleză condusă de Trevor Barkley obține întreprinderea construcției și a exploatarei portului și a liniei ferate, în Tomi-Constanța*, Tipografia Lucrătorilor Asociați, Constanța, 1931, p. 67.

⁶ *Călători străini despre Țările Române în sec. XIX*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 372.

⁷ *Ibidem*, p. 385.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁹ Hans Christian Andersen, *A poet's Bazaar – Pictures of Travel in Germany, Italy, Greece, and the Orient*, Hurd and Houghton, New York, 1871, p. 269-270.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române în sec. XIX*, serie nouă, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 396.

¹¹ Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol – Călătorii, spații, imagini 1830-1860*, Editura Humanitas, București, 2021, p. 35.

¹² *Ibidem*, p. 74.

cu cel al unei căi ferate între orașele Kustendjie și Tchernavodă (Cernavodă, în turcă Bogazchioi)¹³. Consorțiul britanic Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour Co.Ltd (DBSR) a obținut de la Imperiul Otoman concesiunea lucrării acestei linii feroviare, dar și pe cea a construcției și exploatării portului Kustendjie. Lucrările la drumul de fier au început efectiv în primăvara anului 1858, iar inaugurarea oficială a liniei ferate, lungă de aproape 65 de km, a avut loc pe 4 octombrie 1860¹⁴.

Modernizarea adusă de occidentali, fie că era vorba despre vase cu aburi, fie de linii ferate și trenuri, era de natură să îi sperie pe mulți dintre localnicii unor zone mai înapoiate, cum era cazul Dobrogei otomane. Este celebră în acest sens relatarea inginerului feroviar Henry C. Barkley, care povestea cum un tânăr dobrogean i-a spus că oamenii locului nu vor să aibă de-a face cu Necuratul, fiind ferm convinși că în locomotiva trenului era închis „un drac tânăr și puternic”, „hrănit cu apă și cărbuni” și care, învârtind de o manivelă, reușea să miște întreaga mașinărie¹⁵.

Această scurtă introducere a fost imperios necesară pentru a înțelege premisele apariției la Kustendjie a unei comunități britanice. Povestea acesteia în Dobrogea avea să se deruleze pe parcursul a peste două decenii, creând efecte deosebite asupra dezvoltării orașului și, implicit, asupra Dobrogei. Fără dar și poate, se cuvine să afirmăm că începutul modernizării la Constanța a început cu această comunitate britanică. Ea a fost formată în principal din angajații DBSR-ului (ingineri, maiștri, funcționari, muncitori calificați, marinari etc), care și-au adus cu ei familiile, construindu-și case și gospodării trainice. Toată această comunitate britanică s-a aflat în grija medicului pe care am ales să îl prezentăm în acest scurt studiu. Destinul său s-a împletit cu cel al co-naționalilor de care a avut grijă, iar împlinirea sa ca om ar fi fost, probabil, cu totul alta, dacă el ar fi trăit în altă parte decât în exotica Kustendjie. Cercetarea noastră a constat mai ales în obținerea unor informații disparate, legate de dr. Cullen, informații ce odată reunite, asemenea unor piese de puzzle, sunt în măsură să creioneze un complex portret al acestei personalități locale.

Diverse surse britanice specializate în genealogie menționează că William Henry Cullen s-a născut în 1813 în localitatea Camberwell, astăzi un district ce face parte din South London¹⁶. Un alt izvor completează începutul acestei biografii cu date extrem de interesante. Astfel, W.H.Cullen s-a născut pe 23

¹³ *Ibidem*, p. 79, 139.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Henry C. Barkley, *Between the Danube and the Black Sea, or Five Years in Bulgaria*, London, 1876, p. 260-261; Constantin Ardeleanu, *op. cit.* p. 17.

¹⁶ Linda Eccles, *William Henry Cullen, MD*, în www.caliendi.com; www.red1st.com.

ianuarie 1813, la Camberwell, din părinți necunoscuți, și a fost adoptat după doar câteva zile de către un anume Charles Cullen, angajat al unui oficiu vamal din Londra¹⁷. Nu știm cine erau părinții biologici ai micului orfan, sau care a fost numele său real, însă este cert că Providența a fost alături de el, ajutându-l să devină membru al unei familii respectabile. Astfel, tatăl lui adoptiv era nepotul unui celebru medic scoțian, William Cullen (1710-1790), emerit profesor de chimie și medicină la Universitatea din Edinburgh, o personalitate a secolului al XIX-lea, autor al unui catalog de boli și maladii și a numeroase alte lucrări științifice¹⁸. Nu în ultimul rând, tatăl ofițerului vamal, Henry Cullen (1758-1790), fusese la rândul său medic, chiar șeful Infirmeriei Regale din Edinburgh¹⁹. Având în vedere existența celor doi celebri înaintași, micuțul orfan din Camberwell a primit ambele nume ale acestora.

Tânărul William Henry era predestinat să urmeze o carieră în medicină, putând să calce pe urmele celebrilor predecesori, fie aceștia chiar și adoptivi. Așa se face că băiatul a studiat mai întâi la Academia Reverendului Stephen Freeman, instituție cu sediul în Forty Hill și apoi a intrat la Facultatea de Medicină a Universității din St. Andrews, absolvind în anul 1837²⁰. Prin intermediul unui coleg și prieten (Edward Edlin)²¹, William Henry a cunoscut-o la finele anilor 1830 pe sora mai mică a acestuia, Sarah Henrietta²².

În data de 28 august 1838 cei doi tineri s-au căsătorit la Biserica Parohiei St. George Hannover Square din Londra²³, mirele fiind în vârstă de 25 de ani, iar mireasa, de 23 de ani²⁴. Potrivit certificatului de căsătorie au participat la ceremonie membri ai familiei Edlin (tatăl Edward Colsill Edlin, frații Edward și Thomas Edlin și surorile Mary Ann și Sophia)²⁵, dar și tatăl mirelui, Charles Cullen, menționat ca „gentleman”²⁶. La data căsătoriei, William Henry absolvise deja medicina, fiind menționat în certificat cu titlul de chirurg cu domiciliul în

¹⁷John Tench, *William Henry Cullen, author of Flora Sidostiensis*, în www.sidvalleybiodiversity.org.uk, p.1.

¹⁸*Ibidem*; John Thomson, *An Account of the Life, Lectures and Writings of William Cullen, M.D.*, vol. 1, William Blackwood & T. Cadell, 1832, p. 1.

¹⁹ John Thomson, *op.cit.*, p. 1; Charles D. Waterston, Shearer A. MacMillan, *Former fellows of the Royal Society of Edinburgh*, The Royal Society of Edinburgh, Edinburgh, p. 222.

²⁰ John Tench, *op. cit.*, p. 1.

²¹ *Ibidem*.

²² Familia Edlin a deținut între anii 1794 și 1854 un popular magazin de jucării, cărți și cadouri în West End, Londra, pe New Bond Street, nr. 34 .

²³ „Champions and Weekly Herald”, 29 august 1838; „Censor of the time”, 29 august 1838.

²⁴ www.red1st.com.

²⁵ <https://caliendi.com/Beal/indiI2.html>.

²⁶ Linda Eccles, *op. cit.*

Camberwell²⁷. Proaspăt căsătorit, tânărul medic lucrează un timp la spitalul din Paddington, în Vestul Londrei²⁸, acolo unde i se și naște primul copil, o fiică botezată Elisabeth Evelyn Cullen²⁹. La scurt timp, familia Cullen se mută în pitorescul orașel Sidmouth, din comitatul Devon, pe malul Canalului Mânecii, unde aveau să li se nască încă patru copii (alte două fete și doi băieți)³⁰. Astfel, la Sidmouth și în orașelul învecinat Honiton văd lumina zilei, între anii 1843 și 1851, copiii Flora Marion Henrietta (n.1843), William Charles Edward (1847), Archibald (1849) și Emilie Sophie Caroline (1851)³¹.

Cât timp familia a locuit pe coasta Devon-ului, dr. William Cullen a scris două lucrări importante, *Flora Sidostiensis* și *The Climate of Sidmouth*³², una în calitate de naturalist amator, iar cea de a doua, de medic specialist. Se pare că viața tihnită din Devon nu a fost însă pe placul dr. Cullen. Cel mai probabil în primăvara anului 1858³³ el a devenit medic angajat al companiei Danube Black Sea Railway, ajungând astfel să se stabilească pe malul Mării Negre, în micul Kustendjie³⁴.

Pe 6 martie 1859 Sarah Henrietta moare, iar dr. Cullen devine văduv. Potrivit unei surse britanice, decesul soției (survenit din cauze ce nu ne sunt cunoscute) s-a produs la Brussa, regiunea Veneto³⁵. Mult mai probabilă este însă ipoteza lui John Tench potrivit căreia femeia de 44 de ani a sfârșit din viață la Bursa, în Turcia³⁶, în condițiile în care el lucra deja la Kustendjie, pe teritoriul Imperiului Otoman. Deși a rămas văduv, Cullen nu a părăsit Dobrogea și și-a continuat activitatea ca medic al comunității britanice. În 1859, Kustendjie încă era *un orașel a cărui populație nu depășea 3000 de suflete... Are un golf mic, unde vin câteva corăbii care încarcă grâu și lână pentru Constantinopol. Iarna este aproape totdeauna furtunoasă, de aceea, se întâmplă aici, numeroase naufragii*³⁷. De menționat că în acest an (1859) se

²⁷ „Champions and Weekly Herald”, 29 august 1838; „Censor of the time”, 29 august 1838.

²⁸ John Tench, *op. cit.*, p. 1.

²⁹ Linda Eccles, *op. cit.*

³⁰ John Tench, *op. cit.* p. 1.; Linda Eccles, *op. cit.*

³¹ John Tench, *op. cit.* p. 1.; Linda Eccles, *op. cit.*

³² Linda Eccles, *op. cit.*

³³ John Tench, *op. cit.*, p. 1.

³⁴ Ionescu M. Dobrogianu menționează: În 1857 compania își avea medicul ei englez, Colen (!) care avea și o farmacie. Era instalat în casele din Curtea Diviziei (spre strada Vârnav)... în Tomi-Constanța, Tipografia Lucrătorilor Asociați, 1931, p. 72.

³⁵ Linda Eccles, *op. cit.*

³⁶ John Tench, *op. cit.*, p.1.

³⁷ Ionescu M. Dobrogianu, *op. cit.*, p. 63; Andreas Papadopoulos-Vretos, *La Bulgarie ancienne et moderne – sous le rapport géographique, historique, archéologique, statistique et commercial*, Sankt Petersburg, 1856, p. 186.

continuau lucrările la calea ferată Kustendjie-Tchernavoda și nu erau încă începute operațiunile de mărire și de modernizare ale portului.

Prezența doctorului la Kustendjie în acești primi ani ai aventurii DBSR este o certitudine și grație unei surse inedite. Astfel, medicul Cullen și membri ai familiei sale apar menționați în jurnalul lui Edith Barkley (născută Perkins) (1836-1919). Aceasta s-a căsătorit în 1859 cu George Andrew Barkley (1826-1913), unul dintre cei patru frați Barkley, ingineri care au lucrat la calea ferată din Dobrogea. Jurnalul ei, digitalizat pe pagina unei familii din Marea Britanie³⁸, a fost scris la Kustendjie, cel mai probabil în perioada noiembrie 1860 - martie 1861. Tânăra de 24 de ani era însărcinată cu cel de al doilea ei copil și a găsit timp pentru a așterne pe hârtie câteva gânduri și impresii din acea perioadă. Pe lângă menționarea familiei Cullen, în diverse ocazii, Edith Barkley oferă informații prețioase legate de mortalitatea ridicată, existentă în sânul comunității britanice³⁹. Viața la Kustendjie era plină de probleme și pericole și din acest punct de vedere misiunea lui dr. Cullen era una deosebit de dificilă. Astfel, într-un prim fragment, datat pe 22 noiembrie 1860, se menționează: *Domnișoara Cullen a venit în vizită și a fost foarte interesant. Am plecat într-o scurtă plimbare. Era un vânt rece, dar mi-a plăcut. G (George) s-a întors însă pe jumătate înghețat.*

Este foarte posibil ca această „domnișoară Cullen” să fie fiica cea mare a doctorului, Elisabeth Evelyn, născută în 1840 la Paddington și despre care știm că a decedat (din motive necunoscute astăzi), chiar la Kustendjie, pe 10 ianuarie 1864, la numai 23 de ani⁴⁰. O altă posibilă identificare a acestei miss Cullen din jurnal ar putea fi cu Flora Marion, o altă fiică a doctorului, născută în 1843. Despre aceasta cunoaștem faptul că a fost căsătorită cu William Champion (din 1862), agent de asigurări care activa în Kustendjie ca reprezentant al companiei Northern Assurance Company⁴¹.

Pe 26 noiembrie 1860, Edith Barkley consemna: *O zi minunată! George a plecat la treabă, iar eu m-am uitat după iepuri, dar nu am văzut niciunul. M-am plimbat prin campus și am fost în vizită la familia Cullen, dar nu a fost prea grozav. Emoții, un șoarece a intrat în sala de baie, dar G l-a gonit afară*⁴².

La un moment dat, după inaugurarea căii ferate Kustendjie-Tchernavoda, mai exact în vara anului 1861, Edith Barkley scrie despre iminenta întoarcere la

³⁸ *Edith Barkley's Diary*, în <https://sites.google.com/site/fenwickoflambton/jane-hornby-barkley/edith-barkley-s-diary>.

³⁹ În diverse zile apar scurte mențiuni precum: *Săracul O'Brien a murit, Săracul Bennett trage să moară.*

⁴⁰ Linda Eccles, *op. cit.*

⁴¹ John Tench, *op. cit.*, p. 1.

⁴² *Edith Barkley's Diary*, *op. cit.*

Londra: *Plecăm pe 6 și trebuie să ajungem acasă pe 21 august, dar ne vom întoarce în octombrie. John (cumnatul ei John Trevor Barkley, inginerul șef și directorul căii ferate - n.n.) a plecat la București și s-a întors foarte supărat pe Sy (?) care s-a purtat exact cum ne așteptam. Dr. Cullen și St (probabil Douglas Austwhaitel Stanley, cumnatul lui JT Barkley și angajat al DBSR-ului – n.n.) și-au trimis facturile*⁴³.

În perioada anilor 1859-1860 zeci de familii britanice s-au stabilit la Kustendjie, ceea ce a impus crearea aici a unui oficiu consular. Știm astfel, din surse oficiale, că pe 12 iulie 1860 a fost numit vice-consul la Kustendjie colonelul Francis Fremoult Sankey, care mai deținuse funcții diplomatice similare la Orfa, Alep, Alexandretta, dar și la Focșani⁴⁴.

Anii au trecut, mulți britanici au venit și au plecat, dar dr. Cullen a rămas în orașelul de la malul Mării Negre. Nu era singurul medic din oraș, dar era singurul specialist al comunității britanice, care foarte rar se amesteca cu ceilalți locuitori ai urbei. Astfel, restul populației din Kustendjie beneficia în anii 1860 de servicii medicale acordate în general de doctori greci. Este cazul lui Papasaul, „doctorul carantinei”, cel ce se ocupa de inspectarea pelerinilor musulmani ce mergeau la Mecca sau al celor doi medici Kefalas (tatăl și fiul)⁴⁵. O prezență inedită a fost și cea a italianului Lorenzoni, care a sosit la Kustendjie în 1865, a stat șase ani timp în care a înființat și condus aici un mic spital, după care s-a întors la Roma⁴⁶.

Este o perioadă în care se efectuează lucrări de modernizare și se exploatează Portul Kustendjie. Un călător al vremii, J. Lewis Farley⁴⁷, scrie în lucrarea sa intitulată *Turkey: Numărul vaselor ieșite din Portul Kustendjie în anul 1864 a fost de 283, cu un tonaj total de 118.680, din care 88 de vase, de 48.500 de tone, au fost britanice. Cantitatea totală de grâu exportată în cursul anului a fost de 576.444 quarters (sferturi), trei cincimi fiind produs al principatelor iar restul, surplus produs în regiune*.⁴⁸

În plină epocă a modernizării, Europa era încă incapabilă să facă față cu succes epidemiilor și bolilor îngrozitoare. Cea de a patra pandemie de holeră din secolul al XIX-lea a făcut ravagii pe întreg mapamondul, fără să țină seama de

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *The Foreign Office List, forming Complete British Diplomatic and Consular Handbook*, ianuarie 1865, p. 144; Paul Brummell, *Britain in Focșani*, în <https://blogs.fcdo.gov.uk/paulbrummell/2017/09/19/britain-in-focsani/>.

⁴⁵ Hector Serafidi, *Medicina în Dobrogea*, în *Dobrogea 1878-1928. Cincizeci de ani de viață românească*, în „Analele Dobrogei”, an IX, vol. I, 1928, p. 743-750.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ J. Lewis Farley a fost membru al Societății de Statistică a Londrei și membru corespondent al Institutului Egiptean din Alexandria.

⁴⁸ J. Lewis Farley, *Turkey*, Sampson Low, Son & Marston, Ludgate Hill, London, 1866, p. 23.

naționalitatea, rasa sau religia pacienților⁴⁹. Dobrogea a fost și ea crunt lovită de această epidemie, iar la Kustendjie s-au înregistrat victime numeroase, atât printre britanici, cât și printre ceilalți locuitori. Orașul vest-pontic nu se afla la prima sa experiență de acest gen, fiind foarte afectat și în trecut de teribila boală⁵⁰. Valul epidemic din 1865 a fost unul de o violență extraordinară. În premieră, holera a atacat Europa nu pe obișnuita cale terestră, ci de pe mare⁵¹. Boala a fost adusă din insulele Java de către pelerinii musulmani ce călătoreau la Mecca. Din portul Jeddah s-a extins rapid în Egipt, la Alexandria, apoi la Constantinopol și în porturile apusene ale Mării Negre⁵².

În luna septembrie a anului 1865, un tânăr medic, pe nume Harry Leach (1836-1875), a trimis de la Kustendjie o scrisoare jurnalului medical *The Lancet*, scrisoare ce a fost publicată sub titlul *The Cholera in Eastern Europe*⁵³. Pionier al medicinei maritime și ulterior primul medic al Portului Londra, Leach fusese trimis în 1865 de către DBSR pentru a-l ajuta pe dr. Cullen la tratarea numeroaselor cazuri de holeră.

Tânărul, în vârstă de 29 de ani, scrie următoarele rânduri: *Domnule, ar putea fi util cititorilor dvs. să știe situația actuală referitoare la holeră în Estul Europei și în special în vecinătatea Dunării de Jos și la Marea Neagră. Am plecat din Londra pe data de 2 (septembrie 1865- n.n.), la ordinele DBSR –ului, care a considerat necesar să mai trimită personal medical în această țară și am călătorit cât am putut de repede, via Viena și Dunăre. Ajungând la Tchernavoda, ca să iau trenul spre Kustendjie, am aflat că acolo surveniseră deja două decese recente... Numărul rezidenților englezi este mic (la Kustendjie – n.n.), iar situația caselor lor nu este foarte salubră. Am ajuns în oraș în noaptea de 7 septembrie. Mulți dintre cititorii dvs. știu probabil deja că această localitate a fost afectată de holeră de mai multe ori. Boala se pare că a ajuns în acest loc de la Constantinopol și a început aici pe 5 august. De atunci (din 5 august până în 7 septembrie – n.n.) s-au înregistrat 20 de cazuri printre rezidenții englezi, din care 11 au fost fatale. Numărul de cazuri în întreg orașul este incert, dar se știe că, în total, 121 au murit. Sunt doar 84 de britanici care trăiesc aici, așa că mortalitatea este foarte, foarte mare, în ciuda eforturilor uriașe și profesioniste ale doctorului Cullen, rezidentul medical englez și ofițer al companiei. Sunt sigur că fără el numărul morților ar fi fost mult mai*

⁴⁹ Gavin Milroy, *Notes of Cholera Epidemic of 1865-1866 in Europe and America*, London, 1868, p. 167.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 168; Th.Ionescu, N. Duployen, *Constanța și Tekirgiolul*, 1924, p. 38; Ionescu M. Dobrogianu, *op. cit.*, p. 56-57.

⁵¹ Anne Hardy, *Cholera, quarantine and the English preventive system 1850-1895*, în „Medical History”, 37, 1993, p. 250-269.

⁵² Gavin Milroy, *op.cit.*, p.167; Netten Radcliffe, *Report on te Recent Epidemic of Cholera (1865-1866)* London, 1868.

⁵³ Harry Leach, *The Cholera in Eastern Europe*, în „The Lancet”, 23 sept 1865, p. 350.

mare... Casele englezești nu sunt într-o situație prea bună, dar toate se află pe malul unei stânci ce străjuiește plaja, ceea ce asigură un drenaj natural. S-au făcut totuși câteva greșeli, modul în care au fost construite closetele și faptul că porcii sunt ținuti pe lângă casă. Aceste lucruri ar trebui remediate, pentru a evita viitoare atacuri... Holera a încetat dintr-o dată, imediat după venirea mea, atât în rândul rezidenților britanici, cât și în orașul turcesc.⁵⁴

Mărturia lui Harry Leach este, până în prezent, singura dovadă a profesionalismului lui dr. Cullen. Este cert faptul că el nu ar fi rezistat atât de mult la Kustendjie dacă nu ar fi fost un bun specialist, așa cum, de altfel, este și prezentat în *The Lancet*. Epidemiile anilor 1860 au fost, cu siguranță, mari momente de cumpănă pentru comunitatea britanică, ai cărei membri nu au renunțat însă și și-au continuat activitatea. Chiar și moartea fetei lui Cullen, survenită la începutul anului 1864, poate fi pusă pe seama uneia dintre epidemiile ce au făcut ravagii în regiune, dar, în acest caz, mai pertinentă este ipoteza unei tuberculoze și nu a holerei sau febrei tifoide, întâlnite mai ales în lunile secetoase de vară.

În ciuda tuturor obstacolelor, viața merge înainte la Kustendjie. Atunci când are timp liber, dr. Cullen cutreieră împrejurimile orașului, studiază flora și mai ales fauna zonei și scrie despre particularitățile regiunii. Unul din articolele sale este despre dropia din Dobrogea, *Otis Tarda*, cea mai mare pasăre zburătoare din Europa, ce era frecvent întâlnită în secolul al XIX-lea în Câmpia Română și în ținutul dintre Dunăre și Mare.

În primăvara anului 1865 (înaintea groaznicei epidemii de holeră), revista *Ibis*, editată de Uniunea Britanică de Ornitologie, publica o scrisoare a lui Cullen, intitulată *On the Gular Pouch of the Male Bustard (Otis Tarda, Linn)*⁵⁵. Materialul a apărut în volumul 7, aferent lunii aprilie și era semnat și datat "Dr.Cullen, Kustendjie, Bulgaria, ianuarie 23, 1865"⁵⁶. În acest articol, medicul demonstrează că gușa dropiei nu este folosită pentru a reține apa, așa cum afirmau unii ornitologi ai vremii, ci uzitată de către mascul în timpul ritualului de împerechere, pentru a-și găsi parteneră: *Rezident într-un district în care Dropia Mare se înmulțește în libertate și unde, în timpul sezonului de migrații, putem spune că abundă, am citit cu mare interes articolului d-lui Alfred Newton <<Asupra presupusei Gușă Pungă a masculului de dropie>>*⁵⁷. Asta m-a determinat, atât cât este posibil, să elucidez subiectul,

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ În traducere: Referitor la gușa pungă a masculului de dropie

⁵⁶ H.W.Cullen, *On the Gular Poach of the Male Bustard (Otis Tarda, Linn)* în „Ibis”, aprilie 1865, vol. 7, Issue 2, p. 143-146.

⁵⁷ Este vorba de studiul lui Alfred Newton, *On the Supposed Gular Pouch of the Male Bustard*, în „Ibis”, aprilie 1862, vol. 4, Issue 2, p. 107.

prin examinarea unor recente specimene. În timpul investigațiilor mele mi-au fost aduse multe exemplare bune, dar inutile studiului meu din cauza invariabilului obicei al nativilor din Est de a tăia gâtul fiecărui animal pe care îl prind sau îl împușcă. În ciuda dezamăgirii inițiale, am fost sigur că această gușă există și am fost asigurat, ca răspuns la întrebările mele, de un foarte inteligent tătar, Avji, care mi-a spus opinia sa, că această gușă poate fi observată la mascul doar în timpul sezonului de împerechere, după care ea, treptat, se micșorează, pentru ca iarna să devină aproape invizibilă. El nu a descoperit niciodată apă în această gușă. Se pare că pasărea ajunge la maturitate pe la patru ani, iar până atunci gușa nu este detectabilă. Pe 5 ianuarie, fiul meu cel mic a fost destul de norocos să împuște doi masculi adulți, cântărind 17 respectiv 20 de pounds (7,7kg, respectiv 9 kg – n.n), pe când aceștia zburau spre sud⁵⁸.

Fiul cel mic, menționat de doctor, era Archibald, la acea vreme în vârstă de 16 ani, care locuia cu tatăl său la Kustendjie. Păsările împușcate de băiat îi erau folositoare medicului, care le face autopsia și ajunge la concluzia că gușa masculului de dropie exista pentru ca acesta să scoată sunete deosebite, pentru a atrage femela în timpul sezonului de împerechere⁵⁹.

La finalul scrisorii lui Cullen, editorul revistei *Ibis*, Alfred Newton, nota: *Avem marea plăcere de a prezenta cititorilor noștri materialul interesant al dr-ului Cullen, de redescoperire a acestui organ al dropiei și a cărui existență trebuie acum considerată a fi deasupra oricărei controverse. Credem că acest corespondent al nostru va continua să ne ofere subiecte deosebite...*⁶⁰

Materialul lui Cullen din revista *Ibis* s-a bucurat de succes și a atras atenția a numeroși alți specialiști, unul dintre aceștia fiind reputatul medic, anatomist și zoolog William Henry Flower (1831-1899), la acea vreme conservator al Muzeului Hunterian din Londra, iar ulterior (din 1884), director al Muzeului de Istorie Naturală din Londra⁶¹. Membru al Colegiului Regal de Chirurgie, Flower publica în aprilie 1866, în prestigioasa revistă *The Zoologist*, următoarele rânduri: ... *despre redescoperirea gușei de dropie... i se datorează dr-ului Cullen, din Kustendjie și trebuie spus că specimenul prezentat la întâlnirea Societății de Zoologie a fost disecat, descris și desenat în articolul din Ibis din martie 1865 iar apoi trimis Muzeului Colegiului Regal de Chirurgie. Partea mea în această afacere a constat în expunerea specimenului și în câteva remarci ce au confirmat și suplimentat observațiile deja făcute de dr. Cullen*⁶².

Grație studierii dropiei din Dobrogea, Dr. Cullen s-a impus ca unul dintre cei mai importanți naturaliști amatori britanici ai vremii. A continuat să cerceteze

⁵⁸ H.W. Cullen, *op. cit.*, p. 143-144.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 145.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 146.

⁶¹ James Hatton, *The men at the top: William Henry Flower*, în „Waterhouse Times”, 2010, p. 1-2.

⁶² W.H.Flower, *Gular Pouch of Bustard*, în „The Zoologist”, aprilie 1866, p. 189.

fauna ținutului istro-pontic, iar aproximativ zece ani mai târziu a reușit să impresioneze din nou. Era tot rezident la Kustendjie, după cum o arată scrisorile și articolele publicate de el în diverse jurnale, dar și lucrările altor autori.

Astfel, în 1875 medicul din Kustendjie apare menționat și lăudat pentru o descoperire inedită în lucrarea științifică *A History of the Birds of Europe, not observed in the British Isles*, vol.1, semnată de marele naturalist, medic și zoolog Charles Robert Bree (1811-1886), co-editor la jurnalul *The Naturalist* și unul din oponenții teoriei evoluționiste a lui Charles Darwin⁶³.

În această carte, Bree prezintă o specie de vultur, *Cullen's tawny eagle* (Vulturul brun al lui Cullen – traducerea noastră) sau *Aquila Culleni*, în subcapitolul intitulat „Rapaces - Diurne, Falconidae”⁶⁴. Din materialul lui Bree aflăm informații extrem de interesante și avem și certitudinea că în 1874-1875, William Henry Cullen continua să lucreze și să locuiască la Kustendjie.

Zoologul britanic menționează: *În anul 1868, dr. Cullen din Kustenji (!) a trimis un vultur cu aspect brun la Grădinile Zoologice din Antwerp. În acel moment, pasărea avea trei ani. Dr.Cullen mi-a menționat frecvent această pasăre pe parcursul corespondenței noastre legată de vulturii striati... anul trecut i-am scris Directorului (Grădinii Zoologice din Antwerp – n.n.) rugându-l să îmi trimită o descriere a acestei păsări. Cum nu am primit niciun răspuns, am scris din nou anul acesta, cerând ca scrisoarea mea să fie dată unui zoolog. Rezultatul a fost o scrisoare semnată Antwerp, 26 august 1874...*⁶⁵.

Lui Bree i-a răspuns zoologul flamand G.T Vanden Nest, specialist al Grădinii Zoologice din Antwerp și care scria următoarele: *Domnule... trebuie să vă informez că Vulturul pe care dr. Cullen, din Kustendji, ni l-a dat societății noastre acum aproximativ patru ani (în realitate aproape șase ani- n.n.) se află într-o stare perfectă și este de fapt un exemplar al speciei Aquila naevioides... Exemplarul are o lungime de 75 de cm și se presupune că este o femelă*⁶⁶.

Vanden Nest i-a oferit lui Bree numeroase alte date, descriind penajul păsării, comportamentul ei, felul în care reacționează în captivitate etc. Bree i-a transmis imediat toate aceste date lui Cullen, care îi răspunde într-o scrisoare expediată pe 10 septembrie 1874, de la Kustendjie: *Dragă domnule dr. Bree... este într-adevăr foarte interesant... îndrăznesc să spun că, în referirile mele anterioare referitoare la pasărea din Antwerp mi-am asumat credința că ea face parte din familia Aquila naevioides. Mă bucur, într-adevăr, să văd că nu m-am înșelat. Și acum, să vă răspund la întrebări. Căpitanul W.*

⁶³ The British Medical Journal, Charles Robert Bree's Obituary, 13 nov. 1886, p. 954.

⁶⁴ Charles Robert Bree, *A history of the birds of Europe, not observed in the British Isles*, vol. I, Groombridge and Sons, Paternoster Row, London, 1875, p. 88-92.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 89.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 90.

Hunter de pe Fanny David SS a plecat de aici pe data de 11 ianuarie 1868 și a luat cu el această Aquila naevioides și încă o alta, cred că o Aquila clanga. Inițial, mie mi-au fost aduse două păsări aproape jumulte și am fost imediat atras de culorile lor, de un crem deschis, așa că le-am cumpărat. Una dintre ele a murit iar cea care a supraviețuit este cea aflată astăzi la Antwerp... Când am trimis-o avea aproape trei ani, așa că acum ar trebui să aibă nouă. Bineînțeles, regret că nu am înregistrat în scris schimbările sale de penaj, dar nu am fost conștient în acele momente de importanța acestui aspect... Cu puțina mea experiență în domeniu mi-a venit ușor să cred că este vorba despre o specie nouă... Motto-ul meu este << Ore Trahit >> și sunt pentru elucidarea și ilustrarea adevărului... Sper că v-am răspuns la întrebări și bănuiesc că veți onora acest exemplar și în cea de a doua dvs. ediție, ca evidență că merită a fi clasat printre Păsările Europei. - Al dvs, W.Hy.Cullen.⁶⁷

În cursul anului 1874 dr. Cullen a continuat să corespundeze atât cu Bree, cât și cu doctorul Vanden Nest, care îi oferă detalii legate de modul în care a evoluat pasărea. Într-un final se ajunge la concluzia că *Aquila Culleni* nu este o specie nouă, ci, într-adevăr, un exemplar de *Aquila naevioides*⁶⁸. Totuși, anumite particularități ale păsării din Dobrogea o făceau pe aceasta ușor diferită de surori ale sale, întâlnite în Sudul și Nord Vestul Africii. Da brită a acestor elemente ce trezeau controverse încă, Bree a preferat să publice pasărea din Antwerp ca și *Aquila Culleni*.

Încununarea lui William Henry Cullen ca naturalist și ornitolog a fost definitivă în anul 1880, atunci când este citat și menționat ca sursă de către celebrul Charles Darwin, în a doua sa operă ca și importanță, *The Descent of man and selection in relation to sex*⁶⁹. Părintele teoriei evoluționiste a scris aici despre dropia care își folosește gusa în timpul ritualului de împerechere⁷⁰.

Timp de șase ani, dr. Cullen a fost văduv și a locuit la Kustendjie împreună cu o parte, dacă nu cu toți copiii săi din prima căsătorie. În 1865, medicul în vârstă de 43 de ani decide să își refacă viața. Aleasa sa era Jane Elisabet Bourke Fellowes, fiica preotului reverend Henry Fellowes, vicar de Sidbury (o localitate din Devon, aflată la numai 3 km de fosta reședință a lui Cullen, Sidmouth)⁷¹. Ca și Cullen, Jane Fellowes se mândrea cu un bunic celebru, fost medic extraordinar al prințului și ulterior al regelui George al IV-lea (1820-1830).⁷²

⁶⁷ *Ibidem*, p. 90-91.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 92.

⁶⁹ Charles Darwin, *The Descent of man and selection in relation to sex*, new edition, revised and augmented, Appleton and Company, New York, 1880, p. 373.

⁷⁰ Charles Darwin, *op. cit.*, p. 373; John Tench, *op. cit.*, p. 2.

⁷¹ John Tench, *op. cit.*, p.2; Linda Eccles, *op.cit*; „Trewman's Exeter Flying Post”, 11 mai 1865, în <https://caliendi.com/Beal/indil66.html>.

⁷² John Tench, *op. cit.*, p. 2.

Medicul de la Kustendjie și mireasa sa și-au unit destinele pe 11 mai 1865, la Ambasada Engleză din Pera, Constantinopole, serviciul religios fiind oficiat de către capelanul H.T Knapp⁷³. Locația cununiei nu trebuie să ne surprindă, în condițiile în care comunitățile britanice mici, precum cea de la Kustendjie, nu beneficiau încă, în acea perioadă, de parohi permanenți. Britanicii rezidenți în Dobrogea preferau să se căsătorească, fie în Albion, fie în capitala Imperiului Otoman, unde își puteau petrece așa numita lună de miere. În anunțurile de căsătorie publicate în presa britanică cei doi miri sunt prezentați ca *W.H Cullen, esquire, MD de Kustendjie, în trecut la Sidmouth, și Jane Fellowes, a treia fiică a reverendului HG Fellowes, vicar de Sidbury*⁷⁴.

După căsătoria de la Constantinopol, dr. Cullen și-a continuat activitatea la Kustendjie, împărțindu-și timpul între munca sa de medic, cea de naturalist amator și cea de pasionat de antichități. Ajungem astfel la una dintre marile sale pasiuni, cea de a studia și de a colecționa vestigii antice.

În 1866, periodicul britanic *Notes and Queries* îi publică un scurt material intitulat *The Cross*, la finalul căruia, după numele doctorului, apar numele Kustendjie și Somi (cu siguranță, o transcriere greșită a denumirii Tomi)⁷⁵. Medicul scrie aici pe tema unei mai vechi dezbateri legată de forma crucilor de epocă romano-bizantină de secolele V-VI: *Am acum în posesie patru pietre, luate recent din ruinele unei vechi biserici grecești, în imediata ei vecinătate și aproape de locul unde am găsit, de asemenea, un mic borcan conținând diverse monede de la împăratul Iustinian. La fundația absidei au fost găsite trei seturi de pietre, de diverse dimensiuni... Pe suprafața de sus a celei mai mici dintre ele este incizată o cruce...*⁷⁶.

Astăzi, celebrul British Museum deține numeroase piese antice ce au ca proveniență orașul Tomis, modernul Kustendjie din sec. XIX. O parte din artefacte sunt piese sculpturale (vezi colecția William Henry Price⁷⁷), dar multe sunt dovezi numismatice.

Monede antice emise sau descoperite la Tomis începuseră să ajungă în Regatul Unit al Marii Britanii și înainte ca William Henry Cullen să se stabilească

⁷³ Linda Eccles, *op. cit.*

⁷⁴ "Trewman's Exeter Flying Post", 11 mai 1865, în <https://caliendi.com/Beal/indil66.html>.

⁷⁵ H.W. Cullen, *The Cross*, în „Notes and Queries”, Seria III, vol.10, iulie-decembrie 1866, p. 442.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Cristian Cealera, *The Artifacts of Ancient Tomis. Published and Analyzed in the British sources from the 19th century. Case Study - William Philip Price Inscriptions Collection (1864), from the British Museum*, comunicare ținută în 2021, în cadrul simpozionului online *Museums on Troubled Waters in the past and today*, Josa Andras Museum of Nyieshaza and Department of Archaeology, University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences.

la Kustendjie. Astăzi, în inventarul colecțiilor British Museum există monede de epocă romană achiziționate încă din anul 1838. Una dintre acestea îi are pe avers pe împăratul Gordian al III-lea și pe împărăteasa Tranquillina⁷⁸, iar o alta pe Maximinus Thrax⁷⁹. Numărul monedelor antice originare din Tomis-Kustendjie, cumpărate de British Museum, devine mult mai mare după 1858, an ce coincide cu începerea lucrărilor DBSR la calea ferată din Dobrogea. Muzeul din Londra cumpăra astfel de piese, fie de la case de licitații precum Sotheby's (care vindea colecții numismatice ale unor nobili), fie de la dealeri specializați. Unul dintre aceștia se numea George Eastwood (1819-1866) și a donat de-a lungul vieții sale mai multe monede de la Tomis⁸⁰.

Britanicii ajunși la Kustendjie după 1857 au conștientizat importanța patrimoniului cultural și profitând de dezinteresul și de mentalitatea autorităților otomane au „rechiziționat” artefacte tomitane, cu atât mai mult cu cât acestea erau ușor de găsit. În opinia noastră, mentalitatea britanicului educat era aceea că salvează piesele antice dintr-o lume pe care o vedeau înapoiată, căzută în ignoranță. Că această salvare le aducea britanicilor victorienți și sume importante de bani, obținute din vânzarea vestigiilor, acesta era considerată doar un bonus. De aceea, dr. William Henry Cullen nu trebuie judecat prea aspru pentru faptul că a luat din Tomis zeci de monede antice pe care le-a vândut apoi către British Museum.

Astăzi, la muzeul din Londra există o colecție de monede William Henry Cullen, în număr de 44 de piese. Dintre ele, 23 au fost cumpărate direct de la dr. Cullen, în anul 1868, probabil cu ocazia unei vizite pe care medicul a făcut-o în țara natală. Există o monedă de secol I p. Chr. (din vremea împăratului Nero), cele mai multe din secolele II-III (din timpul împăraților Traian, Marcus Aurelius, Severus Alexander, Geta, Caracalla, Gordian III etc), dar și două din secolele V-VI, emise la Constantinopol, în vremea împăraților Anastasius I și Justin al II-lea. Excepția grupului de 23 de monede din colecția Cullen este o monedă din aur, emisă la Callatis în timpul lui Lysimah (sfârșit de secol IV a.Chr – început de secol III a.Chr.), și care este asociată cu regatul elenistic al Traciei.

⁷⁸ Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, Percy Gardner, *Catalogue of Greek Coins: The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace etc*, British Museum, M, London, 1877.

⁷⁹ *Ibidem*; Behrend Pick, Kurt Regling, *Die Antiken Munzen von Dacien und Moesien Band I 2.1 Odessus & Tomis*, Druck und Verlag Von Georg Reimer, Berlin, 1910, număr de catalog 3299.

⁸⁰ The Gentle Author, *Billy and Charley's Shadwell Shams*, 11 january 2022, <https://spitalfieldslife.com/2014/01/04/billy-charleys-shadwell-shams/>; *List of possible dealers who Pitt-Rivers dealt with over collecting career*, in *Rethinking Pitt-Rivers*, The Pitt-Rivers Museum, University of Oxford, 4 january 2014, <http://web.prm.ox.ac.uk/rpr/index.php/articles-index/12-articles/139-dealers-and-auctioneers/>.

Din colecția de 44 de monede fac parte și 21 de piese ce au fost cumpărate de British Museum în anul 1876. Și aici, majoritatea este formată din monede de epocă romană de secolele II-III p.Chr, dar există și o monedă grecească, bătută la Histria, care are pe revers binecunoscutul simbol Vulturul pe Delfin⁸¹. Acest al doilea grup al colecției de monede Cullen a fost achiziționat de la o reprezentantă a medicului, și anume de la cumnata sa, Albina Bourke Fellowes⁸².

British Museum nu a achiziționat de la W.H. Cullen doar cele 44 de monede. În depozitele instituției se află și un monument funerar antic, cunoscut sub denumirea de Stela lui Agathandros, cumpărată de la medic în 1868, după ce acesta o găsisese anterior la Kustendjie, lângă Valul lui Traian⁸³. Primul ei editor, Newton, menționează că este o stelă de marmură cu 13 linii de inscripție în limba greacă și că are ca dimensiuni 74.93 cm/48, 26 cm⁸⁴.

Primul arheolog român care a publicat și interpretat inscripția, Iorgu Stoian, a tradus astfel acest epitaf funerar: *Eram copil al lui Iulianus și al Reginei, eu Agathandros, când am părăsit, în vârstă de 17 ani, lumina soarelui. Am murit în frumoasa Smyrnă [unde m-am] grăbit [să merg] pentru a învinge la [jocurile] pythice și a obține, pentru patria mea, coroana întrecerii. În locul coroanelor mele, rudele și patria au numai oasele mele, închise sub această piatră [funerară]. Salutare, trecătorule!*⁸⁵.

Iorgu Stoian menționează că stela a fost descoperită într-o porțiune a Valului lui Traian, la 5 kilometri de Kustendjie și că provine din sec. II p. Chr⁸⁶. Tânărul decedat mult prea timpuriu poartă nume grecesc, dar părinții săi au nume romane.⁸⁷ Newton nuanțează epitaful și scrie că Agathandros a murit pe drumul către Smyrna, unde urma să evolueze la jocuri, ca luptător⁸⁸, știut fiind faptul că anticul oraș grecesc Smyrna (astăzi Izmir, Turcia) a cunoscut în epoca romană o mare dezvoltare, aici funcționând un *gymnasium* construit din ordinul împăratului Hadrian.⁸⁹

⁸¹ Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, Percy Gardner, *op.cit.*, inscripțiile 26, 15.

⁸² John Tench, *op. cit.*, p. 2.

⁸³ C.T.Newton, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum II-III*, 184, p. 37, 179; C.T. Newton, Edward Lee Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, 1874-1916*, London, inscripția 179.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Inscripțiile din Scythia Minor (ISM II) grecești și latine*, vol. II, Tomis și teritoriul său, coordonator Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu, Editura Academiei RSR, București, 1987, 189 (25).

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ C.T. Newton, *op.cit.*, p. 37, 179; C.T. Newton, Edward Lee Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *op.cit.*, inscripția 179.

⁸⁹ *Inscripțiile din Scythia Minor (ISM II)*, 189 (25).

Nici instituția muzeală și niciunul dintre cei doi editori nu oferă detalii legate de modul în care dr. Cullen a descoperit sau a transportat monumentul antic. Cu siguranță, transferul a fost efectuat cu unul din steamerele ce parcurgeau deja ruta maritimă Kustendjie - Constantinopole - Marsilia - Londra.

William Henry Cullen a continuat să locuiască la Kustendjie și în cea de a șaptea decadă a secolului XIX. Cel puțin unul dintre fiii săi îi era alături și anume Charles Edward, care s-a căsătorit între anii 1876-1880, chiar la Kustendjie, cu o britanică crescută în Elveția, Jenny Fanchette Patthey⁹⁰.

În 1877 a început războiul ruso-româno-rurc, conflict în care Imperiul Otoman nu a mai beneficiat de ajutor militar din partea Regatului Unit, așa cum se întâmplase în Războiul Crimeii. De această dată, britanicii au fost neutri, dar au oferit asistență din punct de vedere umanitar, furnizând Turciei medici specialiști și mijloace de transport (ambulanțe, garnituri de tren etc) pentru transferul răniților și bolnavilor, în special militari, dar și civili⁹¹. Medicii, asistenții și brancardierii britanici au acționat atât în teatrele de operațiuni, în spitale provizorii (de campanie), cât și în diverse localități, în spitale permanente⁹². Otomanii au solicitat și ajutorul Crucii Roșii și au înființat o organizație similară acesteia, pe care au numit-o însă *Hilali Ahmer, Red Crescent* (Semiluna Roșie)⁹³. O organizație medicală britanică, *Stafford House Committee for the Sick and Wounded Turkish Soldiers* și-a transferat numeroși medici la nou înființata *Red Crescent*⁹⁴.

Atât dr. William Henry Cullen, cât și fiul său cel mare, Charles Edward, s-au oferit voluntari în această acțiune și prin intermediul organizației britanice au ajuns să lucreze pentru *Red Crescent*. Întrucât avea deja 64 de ani, dr. William Henry nu putea lucra în spitalele de pe front, dar i s-a permis să își desfășoare activitatea în spitalul permanent din Varna⁹⁵. Fiul Charles Edward, acum în vârstă de 30 de ani, făcea parte din echipa mobilă de transport a răniților și de furnizare a materialelor medicale⁹⁶.

Într-una dintre gravurile realizate în timpul războiului, *British Charitable Work in Turkey*, ilustratorul și corespondentul de front Alfred Chantrey Corbould îl prezintă și pe un anumit dr. Cullen, alături de alți medici englezi care activau în

⁹⁰ Dr. William Henry Cullen, MD (1812 – 1892), în www.red1st.com.

⁹¹ Oya Daglar Macar, *Transportation of the wounded during the russo-turkish war of 1877-1878*, Osmanli Bilimi Arastirmalari XIX, Ozel Sayetsi, 2018, p. 62.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Oya Daglar Macar, *op. cit.*, p. 78; John Fisher, *Outskirts of Empire: Studies in British Power Projection*, Routledge, 2018, p. 60.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 71; John Fisher, *op. cit.*, p. 61.

⁹⁵ John Tench, *op. cit.*, p. 2.

⁹⁶ *Ibidem*.

*Red Crescent*⁹⁷. În opinia noastră, bărbatul din imagine (matur, dar nu vârstnic) nu poate fi bătrânul William Henry, ci mai degrabă fiul său Charles Edward, care la rândul său era medic în cadrul Stafford House Committee⁹⁸.

După sfârșitul războiului, în biografia doctorului William Henry Cullen nu mai apare nicio informație care să îl mai lege de Kustendjie sau de Dobrogea. Este aproape sigur că medicul a plecat din ținutul istro-pontic, odată ce, în 1878, teritoriul a ieșit de sub stăpânire otomană și a intrat sub administrație românească. Comunitatea engleză din Kustendjie a mai rămas însă până în 1882, când statul român a răscumpărat concesiunile DBSR.

Bătrânul dr. Cullen nu s-a întors însă imediat în Anglia, ci a petrecut, se pare, un timp în Cipru, insulă devenită protectorat britanic. Cunoaștem faptul că aici moare în 1881 cea de a doua sa soție, Jane Fellowes, astfel că medicul rămâne pentru a doua oară văduv, la vârsta de 68 de ani⁹⁹.

În 1885 William Henry Cullen s-a căsătorit pentru a treia oară, cu o femeie mai tânără cu 30 de ani, Caroline Elizabeth Easther, fiica unui reverend și director de școală¹⁰⁰. În același an, cei doi soți au plecat să înceapă o viață nouă în Canada, acolo unde emigraseră deja o parte din copiii și nepoții fostului medic din Kustendjie.

Un recensământ canadian din 1891 îi indică pe dr. William Henry și pe soția sa Caroline Elizabeth rezidenți în localitatea Moose Jaw, Assiniboia West, New Western Territories¹⁰¹. După doar un an, cei doi s-au întors în Anglia, acolo unde avea să se consume, la 24 octombrie 1892, moartea din cauze naturale a bătrânului doctor¹⁰². Pe piatra sa de mormânt, unde este trecut greșit anul nașterii, 1817, în loc de 1811, apare următorul epitaf funerar: *În memoria lui William Henry Cullen, MD, nepot al profesorului William Cullen, MD din Edinburgh*¹⁰³.

Astfel s-a încheiat povestea medicului britanic, un om cu o viață lungă, spectaculoasă și plină de evenimente. El rămâne însă în istoria Dobrogei moderne iar studiul de față ajută, în opinia noastră, la îmbogățirea cunoașterii evoluției comunității locale din această perioadă.

⁹⁷ Vezi: <http://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Alfred-Chantrey-Corbould/268506/British-Charitable-Work-in-Turkey-html>.

⁹⁸ John Fisher, *op. cit.*, p. 70.

⁹⁹ John Tench, *op. cit.*, p. 2.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Dr. William Henry Cullen, MD (1812 – 1892), în www.red1st.com.

¹⁰³ John Tench, *op. cit.*, p. 3.

**W. H. CULLEN, THE FIRST ENGLISH DOCTOR IN KUSTENDJIE
(1858-1878). SURGEON, NATURALIST AND COLLECTOR OF ANCIENT
ARTIFACTS FROM TOMIS**

Abstract: This study presents, for the first time in Romania, the portrait of the first British doctor who worked in Kustendjie, during the English concession obtained by the Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbor consortium (DBSR). Dr. William Henry Cullen (1813-1892) was the community's physician for nearly two decades, his first record being in 1858 and his last, as a resident of Kustendjie, in 1874. Although in the following years he was probably no longer the community's doctor (perhaps replaced by the already published dr. Abraham Irwin Bolton), Dr. Cullen remained in the area and we find him in 1878 as a volunteer surgeon at Varna Hospital and Red Crescent Medical Service, during the Russo-Romanian-Turkish War (1877-1878, the Romanian War of Independence).

Dr. Cullen was a highly respected physician and surgeon, with an extremely interesting life. As a doctor, his name is mentioned and noticed during the terrible cholera epidemics that hit the whole world in the 1860s, and Dobrogea. At the same time, he distinguished himself as an excellent naturalist and amateur ornithologist who published in the British journals extremely interesting facts about the fauna of Dobrogea. His articles and observations brought him notoriety in the world of scientists, being presented with a unique discovery by Charles Robert Bree in the book *A history of the birds of Europe, not observed in the British Isles* (vol. I, 1875) and then quoted by the famous Charles Darwin in *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1880). Last but not least, W. H.. Cullen was an avid collector of antiques and promoted in the British press the special historical heritage of the town of Kustendjie, the old Tomis. Today, the famous British Museum has a W.H. Cullen collection of 44 ancient coins and a funerary stela (Agathandros' stela), all from the town of Kustendjie. The information in this paper has been gathered from extensive documentation, most of the sources used being nineteenth-century British sources, public and private, digitized in the twentieth and twenty-first centuries.

Keywords: William Henry Cullen, first british medic, Kustendjie, Dobrougja, Tomis, antiquities, Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour (DBSR), british community, cholera epidemic, British Museum, naturalistic, ornithologist.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I DIN CONSTANȚA (1906-1911), REFLECTATĂ ÎN DOCUMENTE INEDITE DIN ARHIVE

Rezumat: Când populația românească a orașului a început să se mărească, a apărut necesitatea construirii unui număr mai mare de Biserici. Preotul Rădulescu propunea ca hramul noii biserici să fie Adormirea Maicii Domnului legată de ziua Marinei, Constanța fiind oraș port la Marea Neagră. Ea a fost construită între anii 1906-1911, după cum aflăm documente inedit din arhive.

Cuvinte cheie: Biserica Adormirea Maicii Domnului I, Constanța, episcop, documente inedite.

În 1417 Mircea cel Bătrân a pierdut Dobrogea, teritoriu ce a ajuns sub dominație otomană. Otomanii cau colonizat masiv zona cu turci, iar românii au fost împinși pe malurile Dunării și Mării Negre. Eparhiile creștine ortodoxe, fiind conduse de ierarhi greci, au fost supuse direct Patriarhiei Ecumenice¹ însă, după 1878, au intrat sub jurisdicția Eparhiei Dunării de Jos, cu sediul la Galați².

După Războiul de Independență, la data de 14 noiembrie 1878, Regele Carol I a oficializat reintegrarea Dobrogei la statul român, iar Episcopul Melchisedec Ștefănescu a dispus citirea la Constanța, în Biserica *Metamorfosis (Schimbarea la Față)*, a *Te Deumului*, rugăciune de mulțumire către Dumnezeu³. Necesitatea reintegrării Dobrogei a susținut-o, printre alții, și Mihai Eminescu, în ziarul *Timpul* din aprilie 1878, argumentând prin faptul că: „Dobrogea e cunoscută, de 2500 de ani, adică de la Herodot și până azi, ea a fost o provincie mlăștinoasă, puțin populată, foarte fertilă care numai sub cârma de fier a poporului român

* E-mail: avaxeniteea@yahoo.com

¹ Mircea Păcurariu, „Viața Bisericească în Dobrogea și în părțile Dunării de jos în secolele XV-XIX”, în volumul *De la Dunăre la mare mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Editura Episcopiei Tomisului și a Dunării de jos, Galați, 1979, p. 176.

² Nicolae Grosu, „Viața Bisericească în Dobrogea și la Dunărea de jos după războiul de independență”, în volumul *De la Dunăre la mare mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Editura Episcopiei Tomisului și a Dunării de jos, Galați, 1979, p. 203.

³ *Ibidem*, p. 204.

putuse ajunge la un grad de înflorire relativă”⁴. Presa a promovat întărirea elementului românesc în Dobrogea. *Santinela Dobrogei* susținea în 1894 că: „vrem ca lanțul românesc din această provincie, care începe de la Dunăre și se sfârșește la mare ... să se stabilească un element românesc, care, pe malurile Mărei, să fie santinelă ne-adormită neamului nostru”⁵.

Populația Constanței, localitate cu rang de comună urbană la sfârșitul secolului XIX, era constituită din turci, bulgari și greci, românii fiind prea puțini. Episcopul Partenie afirma în raportul 725/90, că „pe timpul domniei otomane toți creștinii care aparțineau credinței ortodoxe fără deosebire de naționalitate ... au construit biserica care se zice acum a grecilor. Creștinii greci, din cauza comerțului, predominând în acest oraș, au exclus încetul cu încetul pe sârbi, bulgari și români și astfel au rămas singurii stăpâni pe biserică”⁶. Această primă Biserică a Constanței numită *Metamorfosis* (*Schimbarea la Față a Domnului*), a fost construită între 1865-1866, cu aprobarea Sultanului Abdul Aziz Mehmed, prin *firmanul* din 1862⁷. Pentru prima dată s-a slujit în limba română la Constanța pe 1 ianuarie 1882, până atunci se slujise numai în limba greacă⁸.

Cealaltă biserică a fost construită de comunitatea bulgară, după ce a solicitat, pe 8 octombrie 1898, un teren pentru construirea Bisericii *Chiril și Metodiu*, sfințită în 1907. Cum prin Tratatul de la Craiova din septembrie 1940 populația bulgară a fost obligată să părăsească Dobrogea, biserica a fost dată românilor, schimbându-i-se hramul în Biserica *Sfântul Nicolae* (vechi)⁹.

Unul din ziarele locale arăta numărul mic de români din localitate: „Când ne aruncăm ochii asupra acestei provincii [Dobrogea] primul lucru de care ne isbim este elementul românesc”¹⁰ situație ce se regăsea mai ales în comuna urbană Constanța. Preocuparea principală a autorităților a fost aceea de a mări numărul românilor cu persoane din Transilvania, Macedonia și Basarabia, treptat aici stabilindu-se mulți datorită împrăștiarilor (cu pământ și loc de casă)¹¹. Când populația românească a orașului a început să se mărească, a apărut necesitatea

⁴ Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*. Opera omnia, Editura Tipo Moldova, Iași, 2012, Document 2, p. 78.

⁵ *Ibidem*, Document 66, p. 195.

⁶ Virgil Coman, *Dobrogea în arhivele românești (1597-1989)*, Editura Etnologică, București, 2013, Document 51, p. 159.

⁷ Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI. Protoieria II Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016, pp. 183-184.

⁸ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 11.

⁹ Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI. Protoieria II Constanța, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016, p. 171.

¹⁰ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 194.

¹¹ *Ibidem*, p. 11.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

unui număr mai mare de Biserici. Primul ministru Mihail Kogălniceanu evidenția faptul că nu ar putea să meargă acolo autoritățile statului: prefectul, consiliul județean, poliția, armata cu funcționarii lor, în lipsa unei Biserici creștin-ortodoxe a românilor în oraș, el văzând acest act și ca pe unul politic al statului român, care trebuia să-și întărească aici administrația: „nu numai ca religione dar ca necesitate politică și națională trebuie ca, nu numai în Constanța, ci în toate părțile unde nu sunt să se facă biserici românești, să nu fie silită populația ortodoxă românească a merge la temple străine”¹² (în cazul celor din Constanța la alte biserici, cea grecească *Metamorfosis* și cea bulgărească *Sfinții Chiril și Metodiu*).

Creștinii ortodocși români nu aveau biserică, de aceea mergeau duminica până la Mangalia pentru a se ruga la Sfânta Liturghie. Astfel s-a impus construirea Catedralei *Sfinții Apostoli Petru și Pavel* între anii 1883-1885, care a fost sfințită în iulie 1895, iar în 1923 a dobândit statut de Catedrală Episcopală: „Construcția monumentalei biserici a avut ca temei originea apostolică a Creștinismului românesc credința creștină *ab antiquo* în Scythia Minor atestarea în zonă a celui dintâi centru episcopal (sec al III-lea) și apoi mitropolitan (secolul al IV-lea) din arealul locuit de români”¹³. Episcopul aducea la cunoștință Primăriei Constanța că „Având în vedere că măreața Catedrală e aproape terminată și gata a se sfinți, dată cultului ortodox și trebuințelor religioase a creștinilor, am format o parohie a bisericii Catedrale *Sfinții Apostoli [Petru și Pavel]*”¹⁴. Pe 1 septembrie au fost numiți Preoții Catedralei: Econom Radu Mircea și Sachelar Ștefan Stoianov și pentru că „populația ortodoxă este săracă și viața foarte scumpă, vă rugăm, ca până la trecerea acestei biserici în bugetul statului, să binevoiți a face o diurnă de 70 de lei/lună de fiecare”¹⁵, a fost cererea Episcopului Partenie. Cu nr. de intrare și înregistrare 2668/18 februarie 1897, la Primăria Constanței, Ministrul de Interne solicită primarului să construiască case pentru angajații Catedralei întrucât aceștia nu-și permit chiriile scumpe din zonă, însă ministerul răspunde că nu mai au loc în zonă¹⁶. În completare, între 24 mai 1925-19 iunie 1927 a fost construit și Palatul Episcopiei Tomisului.

În Adresa N° 804, pe 3 ianuarie 1897, Episcopul Partenie al Dunării de Jos a trimis o scrisoarea către Minister prin care comunica Protoiereului Județului

¹² Virgil Coman, Doina Păuleanu, *Catedrala Sfinții Apostoli Petru și Pavel din Constanța (1883-2008)*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2008, p. 11.

¹³ *Ibidem*, p. 9.

¹⁴ Virgil Coman, *idem*, Document 51, p. 159.

¹⁵ *Ibidem*, Document 51, p. 159.

¹⁶ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța, Fond Primăria Municipiului Constanța (1907-1911), *Biserica Adormirea Maicii Domnului I-Constanța, Dosar 23 / 1897, Corespondență relativă la construirea unei noi biserici în oraș (1897-1906), Relativ la continuarea lucrărilor de la Biserica Adormirea Maicii Domnului (1907-1911)*, 20.I.1897, f. 9.

Constanța, că autoritatea comunală lucra la un plan de sistematizare a orașului pentru extinderea lui în partea de nord, de aceea, solicita „să reserve un loc pentru construirea unei a doua biserici și se roagă să bine voiască a pune în vedere d'lui primar al urbei Constanța să se reserve un loc și pentru locuința preoților care vor servi [biserica]”¹⁷. Adresa din 20 ianuarie 1897 a Ministerului Cultelor, către Primăria Constanța, menționa că datorită „prelungerii orașului în [partea de] sus” (mărirea în partea nord) primăria era rugată să rezerve un loc pentru a doua biserică (pentru populația românească în creștere) alăturând și scrisoarea Episcopului cu o cerere în acest sens¹⁸. Adresa Ministerului de Interne, din 19 februarie 1897, comunica aprobarea pentru această construcție¹⁹.

În 1902 Preotul Paveliu, în fruntea unui comitet de 300 de persoane, hotărâu strângerea de fonduri pentru construirea Bisericii, iar la 7 martie 1905, în casa Preotului Gheorghe Rădulescu, vicepreședinte comitetului împreună cu alți fruntași ai orașului, au donat câte 1000 de lei pentru biserică- Protoiereul Ioan Grigorescu- președintele comitetului; primarul Ion Bănescu, Nicolae Paveliu care era secretarul comitetului, T. Dabo, căpitan D. Cazanciucu, Ion Niculescu, Gheorghe Biciola, Vasile Petcu, Gheorghe Rizescu, comercianți, agricultori, constructori și antreprenor Cosma Dussi. Primul hram a fost propus să fie Sfântul Nicolae, dar în 24 iulie 1906, Preotul Rădulescu propunea să fie Adormirea Maicii Domnului sârbătoare legată de hramul marinei noastre²⁰, Constanța fiind din antichitate oraș port la Marea Neagră: „singura localitate care ce ni se pare a prezenta un viitoriu pentru comerțul nostru maritim”, după cum prevedea G. Cobălcescu, în ziarul *Steaua României*, în 1878²¹.

În 1905 s-au apelat alegătorii, prin presa locală, pentru o a doua biserică necesară românilor. Preoții au solicitat ajutorul Prefecturii ca să strângă fonduri însă au fost brungași. De aceea au insistat spunând că „(Biserica) se construiește din venit ordinar [și] va costa 120.000 de lei, în frumosul stil românesc din epoca lui Ștefan cel Mare”, act semnat de Ion Bănescu, T.G. Dabo, N. Simionescu, Take Manicaticide, Ioniță Dumitrescu, Ali Riza Crimizade²².

Piatra de temelie a bisericii s-a pus în 13 august 1906, iar în 11 iulie 1906 primarul Ion Bănescu a invitat personalitățile orașului la sfințirea locului de

¹⁷ Ibidem, fila 2.

¹⁸ Ibidem, fila 1.

¹⁹ Ibidem, fila 3.

²⁰ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța, Fond Primăria Municipiului Constanța (1907-1911), *Biserica Adormirea Maicii Domnului I-Constanța*, Dosar 34 - *Relativ la construirea noii biserici din Constanța, strada Griviței*, f. 32.

²¹ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 74.

²² Ibidem, p. 381.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

temelie de către Prea Sfințitul Pimen Episcop al Dunării de Jos, au fost prezenți și Ioan Lahovari, Mihai Vlădescu, ca secretari generali și directorii ziarelor din oraș²³. Proiectul pentru construcția bisericii din cartierul nou, Cartierul Românesc, după licitație care a avut loc la primărie, a fost predat în antrepriză lui Cosma Dussi. Antreprenorul se obliga să înceapă construcția, în 1906, sub comanda arhitectului George Mândrea, din București²⁴, așa după cum rezultă din următorul document:

„PRIMĂRIA COMUNEI CONSTANȚA intrat N° 2738/1906.DEC.7.

N° 5405/8.Octombrie , art. 46

Contract,

Între noi I. Bănescu, Primarul orașului Constanța, în baza ordinului D-l Ministru de Interne N° 2892/1906, a ordinului Ministru al Cultelor N° 3439/1906, a ordinelor D-l Ministru de Interne N° 5112 și 8916/1906, a jurnalului Consiliului Tehnic superior N° 224/1906 și a lucrărilor de licitațiune, aprobate de comisiunea de licitațiuni cu Procesul verbal N° 3905/1906 și între D-l Cosma Dusii, antreprenor domiciliat în strada Concordia N° 7 din acest oraș, s-a încheiat prezentul contract în următoarele condițiuni:

1. D-l Cosma Dusii se angajează a executa construcția unei biserici pe piața Griviței N° 1 din Constanța

2. D-l Antreprenor va executa în cele mai bune condițiuni de artă și soliditate această construcție a planurilor întocmite de D-l Arhitect George Mândrea și semnate de D-l Antreprenor în ziua licitației conform devisului și caietului de sarcini al comunei București relativ la clădiri și care face parte integrantă din prezentul contract

3. Condițiunile generale pentru întreprinderea de lucrări publice ale Ministerului de lucrări publice ediția 1897 fac parte integrantă din prezentul contract

4. Materialele întrebuințate în construcție vor fi de cea mai bună calitate și nu se vor putea pune în operă decât în urma unei recepțiuni făcute de serviciul tehnic al comunei, [a]dresând cuvenitul proces verbal în condica ținută de șantier, conform art. 17 din condițiunile generale de lucrări publice

5. Dacă pentru fundații vom fi obligați a ne coborî sub cotele prevăzute în proiect, D-l Antreprenor este obligat la caz când D^{-sa} ar executa acele lucrări se sprijine bine pereții de pământ sau dacă lucrătorii D^{-sale} ar săpa mai mult decât planurile care se vor da, D-l antreprenor este obligat a umple cu beton toate

²³ *Arhiepiscopia Tomisului la început de secol XXI. Protoieria II Constanța*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2016, p. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 10.

MARIANA MOMCIU

golurile fără să poată pretinde un spor de plată pentru volumurile ce ar rezulta din calculul dat de planuri.

6. D-l antreprenor, sub nici un cuvânt, nu ar putea ceziona, în total sau în parte, aceste lucrări fără consimțământul Primăriei.

7. Lucrarea de mai sus se va executa sub controlul și sub supravegherea D-lui Arhitect George Mândrea și al Serviciului Tehnic al comunei.

8. Dacă în timpul lucrărilor se va simți necesitate a se modifica proiectul, D-l antreprenor se va conforma art. 15 din condițiunile generale

9. Dacă în timpul lucrărilor s-ar cere a se executa lucrări pentru care nu sunt prețuri în deviz, atunci D-l antreprenor este obligat ca în curs de 5 zile de la primirea ordinului de executare să se conforme art. 35 din condițiunile generale, adică se prezinte administrațiunei comunale pretențiunile D-sale. Dacă în acest termen nu a reclamat nimic, atunci D-l antreprenor se va mulțumi cu prețul pe care-l va fixa Dirigintele lucrării.

10. D-l antreprenor este obligat să înceapă lucrările cel mai târziu la 1 Iulie a.c. și să le termine din roș în campania de lucrări a anului 1906 și întreaga clădire fiind complet acoperită și la 1 octombrie 1907 întreaga lucrare a fi complet gata.

11. Costul total al acestor lucrări după deviz este de Lei 118.346,67[] iar în urma scăzământului de 8,65% sub deviz cu care numitul antreprenor s-a angajat a executa lucrarea, se reduce la suma de 108.110 [de lei].

12. D-l antreprenor va depune o garanție în numerar sau în efecte garantate de stat în valoare de 6% din valoarea de lucrării de 118.346,67 [de lei], adică o sumă de 7.107 lei, care se va restitui după recepția provizorie.

13. Plata lucrărilor se va face potrivit cu înaintarea lor și pe baza situațiilor provizorii care se vor întocmi pe lucrări executate de dirigintele lucrării. La situațiile de plată provizorii după ce se va scade rezultatul licitației, se va mai scoate 10% pentru cauțiunea definitivă și care sumă nu se va elibera antreprenorului decât un an după recepția provizorie a lucrărilor în care timp întreținerea privește pe antreprenor. În campania de lucrări a anului curent 1906, se vor libera situații de plată, pe lucrări executate până la suma de 40.000 de lei cât e prevăzut în buget.

14. Pentru materialele aprovizionate se vor da acompturi până la 60% din valoarea cu care s-ar putea procura din comerț.

15. Nici o categorie de lucrări nu se va putea pune în operă fără o autorizare prealabilă din partea domnului Arhitect diriginte sau a serviciului tehnic al comunei.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

16. Recepția provizorie va avea loc imediat ce construcția va fi complet gata; pe baza acestei recepții se va libera antreprenorului garanția depusă la licitație de 6% din valoarea lucrărilor.

17. Taxele de timbru, înregistrarea etc. privesc numai pe D-l antreprenor.

18. Pe a sa cheltuială D-l antreprenor va construi o baracă provizorie prealabil aprobată de dirigintele lucrării și care va servi ca birou pe tot timpul lucrării, înzestrându-l cu cele necesare pentru desenat schițe, releveuri etc.

19. D-l antreprenor, pe spezele sale va scoate copii de pe planuri și devize din care un rând va fi în permanență în birou lucrării împreună cu registrele specificate în condițiunile generale de lucrări publice.

20. Acest contract s-a făcut în dublu exemplar, azi 5 Iulie 1906, la Constanța.

Primar: Ion Bănescu,
2738/1906.DEC.7.”²⁵.

Antreprenor: Cosma Dusii, N^o

Biserica a fost împodobită cu vitralii și diferite ornamente de la fabrica de sticlă Funf Kirchen din Austro-Ungharia, după cum aflăm din documentul arhitectului Mândrea, care face o declarație asupra cheltuielilor făcute cu ocazia drumului în străinătate pentru a comanda ornamente și Icoane:

„PRIMĂRIA COMUNEI CONSTANȚA intrat N° 3142 / 5.MARtie.1908

Emis ordonanța de plată N° 1646, 1647

[supra] București 2.MAR.1908 Se va face comanda ornamentelor și Icoanelor conform Devizului alăturat la prezent cu o mică modificare adecă să se înlocuiască una din Icoane cu Icoana reprezentând Adormirea Maicii Domnului, hramul Bisericii. Se va interveni în acest sens și la Dl Mândrea Se va avansa fabricii cu un acompt de 3000 de lei precum și Dl Mândrea suma de Lei 399 și bani 96 cheltuială cu transportul

D-Sale D-le Primar,

Am onore a vă încunoștința că m-am întors azi de la Funf Kirchen unde am stabilit comanda ornamentelor și Icoanelor ce vor decora în exterior Biserica. Pentru facerea acestei comande am desinat acolo în birou și am dat toate detaliurile și intențiile necesare. Conform devizului aceste lucrări se urcă la suma de 11357 lei 50 de bani conform devizului fabricii a căror origine și copii, în limba română, îl alătur prezentei costul va fi de 10592 coroane austriece [in]clusiv ambalaj și transport, astfel că în general avem oreșcare economie. Vă rog să binevoiți a aproba această comandă pentru a cărei execuție trebuie un timp de 3 ½

²⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța, Fond Primăria Municipiului Constanța (1907-1911), *Biserica Adormirea Maicii Domnului I-Constanța, Dosar 23 / 1897, Relativ la continuarea lucrărilor de la Biserica Adormirea Maicii Domnului (1907-1911)*, 20.I.1897, ff. 72, 73, 74.

MARIANA MOMCIU

luni și să expediați prin vreo bancă din localitate 3000 lei acompt asupra lucrărei totale pe adresa Wilhelm Zsolnay Pecs din Funf Kirchen (Austro-Ungaria). Totodată vă rog, conform adresei dumneavoastră să binevoiți a ordona mandatarea cheltuielilor mele cu ocasiunea acestui voiaj în străinătate: pașaport- 20,30 lei bilet București - Pesta -47,8 lei; pentru vagon [de] dormit-11,88 lei, bilet Pesta Funf Kirchen- 17,60 lei, trăsura la fabrică în diferite rânduri - 15 lei; bilet Funf Kirchen- 17,60 lei, bilet Pesta- București- 47,85 vagon [de dormit] 1188, diurnă 7 zile incluzând hotel, trăsuri – a 30 lei -210 lei; total 399,96 lei. Arhitect /ss/ G. Mândrea”²⁶.

Document: „Telegramă, Wilhelm Zsolnay Pecs Funf Kirchen [Austro-] Ungaria Rugăm grăbiți trimiterea ordonanțelor și Icoanelor comandate cu N° 1444 fără [de] care nu se poate lucra”²⁷.

Pentru Icoanele realizate în tehnica mozaic s-a cumpărat faianță de la Casa Wilhelm Zsolnay Pecs Funf Kirchen [Austro-] Ungaria, după cum urmează să aflăm din documentul inserat mai jos:

„Înregistrată la Primărie la N° 008770/19.IUN.1908,

N° 1809/19.IUN.1908,

D-le Primar,

Cu adresa D-Voastre N° 1444 din 7.Martie.1908, s'a comandat la Casa Wilhelm Zsolnay Pecs Funf Kirchen [Austro-] Ungaria faianțele pentru Icoanele de la Biserică ce se construiește în partea de sus a orașului. Aceste materiale ne'sosind nici până în prezent cu onoare vă rog să binevoiți a interveni din nou la numita fabrică spre a accelera trimiterea lor binevoind a cunoaște că antreprenorul construcției voiește să strice schela, care ar servi la așezarea faianțelor, fiindcă D-Sa a terminat lucrările care îl priveau și ar urma ca Primăria să facă o nouă schelă dacă sosirea faianțelor ar mai întârzia [semnături secretar, șef serviciul tehnic]”²⁸.

Tot relativ la aceasta aflăm și documentul următor: „Primărie la N° 00986/7.IUL.1908, București N° 5.IUL.1908,

D-le Primar,

Ieri am primit din partea casei Zsolnay alăturata scrisoare și un acompt 6611,40 coroane pentru partea de Icoane și ornamente ce s'a expediat pe adresa D-Voastre. Rog să se controleze acest [a]compt față cu comptul definitiv ce se află în

²⁶ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Constanța, Fond Primăria Municipiului Constanța (1907-1911), *Biserica Adormirea Maicii Domnului I-Constanța*, Dosar 20 - *Relativ la continuarea lucrărilor de la Biserica Adormirea Maicii Domnului (1907-1911)*, f. 21.

²⁷ Ibidem, f.32.

²⁸ Ibidem, f.33.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

poseziunea Primăriei ci și dacă ne va găsi corect să se aqite la primirea obiectelor.
... Săptămâna care vine vin la Constanța. /ss/ G. Mândrea Arhitect”²⁹.

[Filele 36-39 sunt în limba maghiară și se adresează arhitectului la data de 16 iulie 1908 în care se vede un calcul cu creionul: $6611 \times 1,08. 52888 + 6611 = 7139,88$ coroane filele 37-38 un deviz sub formă de tabel cu prețuri]³⁰

Intrată la Primărie 19 iulie 1908 / N°010783 27 iulie 1908

către Primăria Constanța;

Aceasta este o cerere de scutire de taxe vamale de către eforie sau de către Ministerul Cultelor pentru decorațiunile bisericii, deoarece în lipsa acestei scutiri primăria ar fi trebuit să plătească taxa de magazinaj căilor ferate:

(scris de mână) „Se anunță că s’a[u] expediat Icoanele și ornamentele comandate pentru biserică”³¹.

„4377 / 23 IULIE 1908

Domnului Ministru de Finanțe,

Sosind din străinătate Icoanele și ornamentări în faianță comandate de Primărie pentru decorațiunea Bisericii noi ce construiește comuna noastră avem onoarea a vă ruga Domnule Ministru să binevoiți a da ordin pentru scutirea taxelor vamale aceste obiecte destinate cultului nostru, scutiri care se acordă și altor Biserici din țară fie la Eforie fie la Ministerul Cultelor”³².

„1908 IULIE 24

Domnului Ministru de Finanțe, București N° 4395

Referindu-ne la telegrama noastră N° 4377 avem acum a vă ruga să binevoiți a dispune de a ni se comunica de urgență rezultatul deoarece Primăria este impusă la taxele de magazinaj”³³.

„N° 4443 / 26 IULIE 1908

Domnului Ministru de Finanțe, București Cu telegrama noastră N° 4377 din 24 Iulie v-am rugat să binevoiți a dispune scutirea de vamă a ornamentațiunilor în faianță reprezentând Icoane ce se vor așeza la Biserica ce se construiește de comună. Aceste ornamentațiuni sunt sosite iar lucrarea Bisericii stagnează din cauză că nu se pot ridica. Vă rugăm dar să binevoiți a da o soluție grabnică acestei cestiuni încunoștințându-se și Domnul Șef al Vamei locale”³⁴.

2718/1908 Loghin Arhitect

4 SEPTEMBRIE 1908 / N° 0131115

²⁹ Ibidem, f. 34.

³⁰ Ibidem, ff. 36-38.

³¹ Ibidem, f. 39.

³² Ibidem, f. 40.

³³ Ibidem, f. 41.

³⁴ Ibidem, f. 42.

D^{le} Președinte,

Am onoarea a vă restitui această corespondență împreună cu procesul verbal, a dresat de D^{lui} Arhitect al Comunei prin care se constată că și-a primit brăurile și Icoanele necesare la Construcția Bisericii din partea de sus a orașului, după cum se specifică în factură și s'au dat în primire D^{lui} Antreprenor Cosma Dussi care a semnat de primirea lor a Șef Serviciu Tehnic 3/9/1908"³⁵.

„[materiale în tabel în maghiară]"³⁶.

„[chitanța K(oroane) 42115, 60-289 K(oroane) în maghiară]"³⁷.

„[Referat faianțele în maghiară]"³⁸.

„[tabel cu produsele în maghiară]"³⁹.

„Procesul verbal

Astăzi 15/AUGUST/1908,

Subsemnații Nicolae Loghin Arhitect al Constanței și Cosma Dussi Antreprenorul Bisericii cu hramul Adormirii Maicii Domnului am dispus numărarea pieselor de faianță comandată și sosite din Funf Kirchen am constatat că piesele s'a adus complete Conform prezentei și în cea mai bună stare fără nici o stricăciune drept care s-a dresat prezentul Proces Verbal 15/8/1908 "⁴⁰.

„N° 2607 Primăria Constanța Serviciul Tehnic / 18 AUGUST 1908 / N° 12342 / 18 august

Domnule președinte,

Sosind o ladă cu faianțe pentru ornarea Bisericii în construcție am onoarea de a vă comunica că am scos-o de la vamă cheltuindu-se suma de lei 42,30, care s-a plătit de subsemnatul după cum se poate costata din alăturatele acte justificative și vă rog să binevoiți a dispune ordonansarea sumei de mai sus. Șef Serviciu Tehnic Bogdan Vapescu, secretar Ion Focșa supra: se va ordonansa plata sumei de lei 42,30 (ilizibil) M. Negoiescu"⁴¹.

„supra: Serviciul Tehnic va referi pesenturile 28 AUGUST 1908 N° 012781 / Serviciul Tehnic Constanța 2283 din 28/ august/1908

Domnule Președinte,

Prin art. 10 din Condițiunile speciale pentru construcția Bisericii N 2 fiind prevăzut în mod deslușit că mă privește numai așezarea faianței neavând fixat nici un preț pentru scoabe, sârmă, cue și ciment etc. Vă rog respectuos se bine

³⁵ Ibidem, f. 50.

³⁶ Ibidem, f. 51.

³⁷ Ibidem, f. 52.

³⁸ Ibidem, f. 53.

³⁹ Ibidem, f. 54.

⁴⁰ Ibidem, f. 55.

⁴¹ Ibidem, f. 56.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

voiți a nu aproba prețul global din 1250 lei pentru surplus de materiale neprevăzute fără de care nu se poate așeza faianțele cu respect C. Dussi

Domniei Sale D^{-lui} Președinte al Comisiei Interimare Constanța

(pag. 2) Supra: D^{-l} Arhitect este rugat a cerceta și referi 29.AUGUST.1908 intrată la 4 Septembrie 1908 N° 013133 Referat, Având în vedere că autorul proiectului al Bisericii Adormirii Maicii Domnului este D^{-l} Arhitect George Mândrea suntem de părere că să se dea având seu în ceea ce privește art. 10 din condițiunile speciale pentru construcția Bisericii de mai sus 2/SEPTEMBRIE/1908

Nic. Loghin Arhitectul art. 10 glăsuiește astfel: devisul de lucrări ce incumbă antreprenorului se urcă la suma de 106,989,17 lei iar faianțele privește pe antreprenor numai în ceea ce privește așezarea ei fiind înțeles în prețul unitar al zidăriei. Faianțaria se va procura la timp de către comună 2/SEPTEMBRIE9/1908 /ss/ Nic. Loghin Arhitect

Supra: D^{-l} Arhitect Mândrea, luând la cunoștință de cererea Antreprenorului va binevoi a se da avizul, dacă față de dispozițiunile ar? din aviz, este ea admisibilă sau nu.

Referat,

Inspectând lucrările de la Biserică am observat că D^{-l} Antreprenor nu l-a ținut la facerea tencuielilor date de mine și care sunt desinate în mărime naturală. Vă rog dar până la un nou aviz ce nu mai aproba nici o plată pentru una o situată până”⁴² „când D^{-l} Antreprenor nu va remedia acele tencuieli. În ceea ce privește de față sunt de opiniune față de condițiile speciale avute în vedere la licitație să nu se aprobe nici o plată pentru așezarea faianței. George Mândrea (8 rânduri indescifrabile)

D^{-l} Arhitect Loghin cu rugare de a se conforma ?????? D^{-lui} Primar și de a privilegia mai în de aproape pe D^{-l} C. Dussi Antreprenor al Bisericii ce lucrează fără a se ține seama de detaliile date și de ordinele primite. Situațiile de plată nu se va mai putea face până la noi dispozițiuni.

12.SEPTEMBRIE.1908 Șef Serviciu Tehnic Bogdan Vapescu”⁴³.

Protoieria face demersuri pentru planurile, devizele și execuția Catapetesmei și mobilierului necesar bisericii în vederea finalizării mai rapide a acesteia:

„(sigla România, Protoieriei a Județului Constanța)

29 IULIE 1908 / 0113636 înregistrată la Primărie,

actul are data de 27 Iulie 1908 Constanța

⁴² Ibidem, f. 57.

⁴³ Ibidem, f. 58.

rezoluția dată supra: Să se ceară Protoieriei referința supra strungurilor și sculpturilor în lucrările Catapetesmei spre a face comanda. De asemenea se va comunica din măsuri de angajament cu un pictor distins.

După cum cunoașteți Biserica din partea de sus este tencuită în interior, iar în exterior se va termina cu siguranță în toamna aceasta. Cum în principiu este hotărât ca această biserică să se sfințească în anul viitor astfel să se realizeze înaltul scop al construirii și cum pentru acest sfârșit este necesitate de încă multe alte lucrări ca pictură, mobilier odore etc. lucrări ce nu se pot termina într-un timp scurt, sunt de părere că în deosebi Catapeteazma și mobilierul să se comande din timp chiar din toamna aceasta ca să se poată lucra bine și în mod liniștit astfel ca în primăvară să poată fi gata și de este posibil chiar și pictorul să se angajeze ca o dată cu facerea catapetesmei în timpul [i]ernii să se lucreze și Icoanele din catapeteasmă rămânând ca fie timpul [i]ernii viitoare să se lucreze numai pictura murală. În speranța că această intenție va găsi sprijinul și asentimentul D^{-Voastre} vă rog să binevoiți a primi deosebitul meu respect. Protoieriu Econom Ioan Grigorescu infra: D-le primar și subsemnatul e de opinie că la sfârșitul toamnei acesta s-ar putea începe pictura bisericii. La acest scop trebuie luate 2-3 oferte împreună cu schițele necesare de la câți-va pictori, care au mai executat astfel de lucrări prin țară și care din aceste oferte vor fi mai avantajoasă pentru Comună veți binevoi a decide în urmă. La privința mobilierului 4 august 1908 trebuie mai înainte făcute planurile și devizele necesare, ele vor fi în același stil cu Biserica. Primiți vă rog încredințarea deosebitei mele condiderațiuni. /ss/ G. Mândrea⁴⁴.

Procesul verbal, din 3 decembrie 1908 declara recepția provizorie a clădirii Bisericii Adormirii Maicii Domnului⁴⁵. Pictura bisericească, executată de pictorul Dumitru Marinescu, a început la 5 decembrie 1909 și a fost finalizată la 12 august 1911, slujba de sfințire a picturii a săvârșit-o P.S. Nifon. Ca urmare a ofertei pictorului trimisă Primăriei Constanța prezentăm mai jos contractul prin care i-a fost aprobată cererea de a picta Biserica Adormirea Maicii Domnului I și condițiile care i s-au impus.

„SERVICIUL EXTERIOR GENERAL AL FINANTELOR JUDEȚUL CONSTANȚA

Sub recipisa N° 17623 din 910 Februarie 15 taxa de înregistrare 50% conform art. 46

Contract,

Noi G. Boteanu, Primarul orașului Constanța, în vederea deciziunilor Consiliului Comunal din 28 Noiembrie 1909, punctul III și 5 Decembrie 1909, punctul I, ținând seamă și de ordinul D^{-lui} Ministru de Interne, sub N° 2194 / 910 și

⁴⁴ Ibidem, f.43.

⁴⁵ Ibidem, f. 68.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

pe baza art. 71, al[ineatul] 6, din legea comptibilității publice, am încheiat acest contract cu D⁻¹ Dumitru Marinescu, artist pictor, domiciliat în București, str. Sculpturei, nr. 15, sub următoarele condițiuni:

- 1) D⁻¹ Marinescu, artist pictor, se angajează a picta interiorul Bisericii Adormirea Maicii Domnului conform condițiunilor stabilite în caetul de sarcini intercalat în deciziunea Consiliului Comunal dela 5 Decembrie 1909 și care face parte integrantă din prezentul contract
- 2) D⁻¹ Marinescu, artist pictor, este obligat a picta interiorul Bisericii cu Sfinți și ornamente precum și icoanele de la tâmplă
- 3) Înainte a începerei ori cărei lucrări de pictură pereții și bolțile vor fi bine curățite de praf, apoi se va proceda la lucrare în modul următor:
 - a) Se va da cu ulei fierbinte și bine fiert pe toți pereții pentru a se îmbiba și apoi după ce se va usca spachii cu humă frecată cu ulei va șlefui cu spumă de mare (binstein) și apoi se va da grund după care urmează să se înceapă pictarea Sfinților și ornamentelor
- 4) Uleiul ce se va întrebuința la întreaga lucrare va fi cel de Olanda și de cea mai fină calitate
- 5) Culorile vor fi de cea mai bună calitate, frecate bine pe piatră atât pentru ornamente cât și pentru vopsele la hainele Sfinților, iar la revenit se vor întrebuința culori în tuburi de plumb din fabrica Le Franc din Paris
- 6) Toate aureolele sfinților precum și partea din fondurile ornamentelor se vor polei cu aur veritabil, proba 14 carate
- 7) Sfinții se vor aranja precum e prevăzut și votat de Sfântul Sinod în ordinea iconografiei, precum și episodiile pe apside (bolților laterale)
- 8) Pictura Sfinților și episodiile se va face în stil bizantin modernizat iar ornamentele sau decorațiunile în stil curat bizantin
- 9) Pe ultimul perete de la ieșirea din Biserică se va picta portretele Majestății Sale Regelui, al Majestății Sale Regina, al Prea Sfinției Sale Episcopul Dunărei de Jos și alte portrete ce se va decide de comună și dacă spațiul va permite
- 10) Schela precum și tot materialul necesar ca: uleiul culorile și aurul de poleit precum și plata tuturor lucrătorilor, manoperei pentru această lucrare privește exclusiv pe D⁻¹ pictor D. Marinescu
- 11) D⁻¹ Marinescu este dator a construi pe spezele sale schelă solidă, pentru a împiedica orice accident și pentru care rămâne direct răspunzător.
- 12) D⁻¹ Marinescu este d' asemenea obligat ca imediat după semnarea prezentului contract să și înceapă lucrările, astfel că la 1 octombrie 1911 pictura să fie complet terminată.

- 13) Lucrarea odată complet terminată, D^l pictor D. Marinescu va cere formal recepționarea ei, iar primăria va numi o comisiune compusă din persoane competente care i`și vor da avizul
- 14) D^l pictor D. Marinescu neîndeplinind toate aceste obligațiuni arătate mai sus rămâne personal responsabil de toate prejudiciile cauzate comunei
- 15) Costul total al picturii bisericii se urcă la suma de lei 50.000 (cinci zeci mii) și care se va plăti în modul următor
 - a) lei 16.000 la 20 Aprilie 1910
 - b) lei 17.000 la 20 Aprilie 1911
 - c) lei 17.000 la 20 Aprilie 1912
- 16) D^l pictor D. Marinescu artist este obligat a executa pictura în cele mai bune condițiuni de artă⁴⁶. Taxele de timbru și de înregistrare sunt în sarcina antreprenorului făcut astăzi 15 Februarie 1910.

La fabrica de sticlă a D^{lui} Hugo-Gross din str. Griviței, nr. 179, București, s-au executat candelabrele bisericii și ornamentele de la exterior⁴⁷.

La 8 februarie 1893, din Galați Episcopul Partenie al Dunării de Jos a trimis un Memoriu Primului Ministru în care îi cerea crearea a două posturi de Preoți misionari întrucât: „preoții dobrogeni sunt în mare parte oameni lipsiți de învățătură, crearea a două posturi de predicatori ar fi de mare folos pentru trupurile și sufletele credincioșilor ortodocși din această provincie polietnică. În acest scop am obținut pentru fiecare din cele 2 județe [Tulcea și Constanța] câte un predicator ambulant care să meargă din biserică în biserică predicând cuvântul lui Dumnezeu, arătându-le care le sunt datoriile către Dumnezeu, aproapele și Țara Românească, care a făcut și face toate sacrificiile posibile numai ca să facă fericirea lor”⁴⁸.

O problemă presantă era lipsa Preoților și a cântăreților de strană pentru slujirea multelor necesități spirituale ale creștinilor ortodocși români, din ce în cei mai numeroși în Constanța, datorită multitudinii activităților acoperite de preoți în acea perioadă istorică.

SFÂNTA EPISCOPIE A DUNĂRII DE JOS, 8 NOIEMBRIE.

Galați,

26 Martie 1908,

Nº 708

D^{le} Primar,

Referindu-Ne la adresa Noastră Nº 2621 din 22 Noiembrie 1907 avem onoarea a vă o să binevoiți a dispune să Ni se răspundă dacă în bugetul acelei

⁴⁶ Ibidem, f.115.

⁴⁷ Ibidem, f.162.

⁴⁸ Virgil Coman, *Dobrogea în arhivele românești (1597-1989)*, Editura Etnologică, București, 2013, Document 51, p. 155.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

comune, cu începere de la 1 aprilie 1908, s'au prevăzut sumele necesare pentru plata personalului celei de a doua parohii înființată prin Înalt Decret regal în acea urbe. Primiți vă rog, Domnule Primar, încredințarea deosebitei Noastre considerațiuni și arhierească binecuvântare.

Episcop Arhiereu /ss/ Nicodim Munteanu⁴⁹.

Episcopul insistă apoi la Ministerul Cultelor pentru aprobarea postului de preot pentru această biserică.

„Adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii,

Administrația Casei Bisericii Nr 4386/24 Februarie 1909:

D'le Primar,

P.S. Episcop al Eparhiei Dunării de Jos ne aduce la cunoștință că noua biserică, fiind aproape cu totul terminată, urmează ca cel mai târziu la 1 Aprilie a.c. să fie dată cultului public. Cum însă personalul bisericesc nu există, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune să se prevadă în bugetul acelei comune (Constața) sumele necesare pentru plata unui preot licențiat în Teologie, doi cântăreți și un paracliser precum și cheltuielile pentru întreținerea Bisericii, în conformitate cu legea⁵⁰.

Răspunsul a fost negativ motivându-se că biserica încă nu e finalizată. De aceea Protoiereul Județului Constanța Econom Ioan Grigorescu insistă pe lângă primar prin adresa:

„Nr 2399/3 Martie 1909,

D'le Primar,

Cunoașteți și Domnia Voastră îndeajuns că populația orașului s'a înmulțit iar raza orașului s'a întins considerabil prin crearea cartierului românesc și prin construcțiile din viile noi. Personalul bisericesc însă [pe] care nu le pot satisface din cauză că ...au în îngrijirea lor și pe funcționari, și pe lucrătorii căilor ferate din stația Palaz...pentru curmarea acestor plângeri am onoarea a vă ruga să bine voiiți a dispune:

1) ca pentru noua parohie ce deja este înființată să se prevadă fonduri pentru plata unui preot și a unui cântăreț ...;

2) noua biserică având nevoie de mobile și pictură să se prevadă fondurile necesare pentru a se putea termina;

3) cimitirul fiind lipsit de împrejmuire prezintă un aspect destul de trist căci vitele pasc peste morminte stricând plantația și monumentele;

4) intendentul mi se plânge adesea că suferă foarte mult din lipsă de apă și de aceea cred că ar fi bine să se facă o fântână; ... să supuneți deliberării onor

⁴⁹ Dosar 20 - *Relativ la continuarea lucrărilor de la Biserica Adormirea Maicii Domnului (1907-1911)*, fila 30.

⁵⁰ Ibidem, f. 74.

Consiliului Comunal spre a avea în vedere la alcătuirea proiectului de buget pe anul 1909/1910”⁵¹.

După cum se observă Protoiereul semnaleză multe alte probleme ale enoriașilor săi și face sugestii pentru rezolvarea lor: angajarea a încă unui Preot, finanțarea picturii și mobilierului necesare noii Biserici, îngrijirea cimitirului și săparea unei fântâni în lipsa canalizării. Pe aceeași temă continuă și următorul act din care reiese necesitatea angajării preotului, pentru că în caz contrar creștinii români sunt nevoiți să apeleze la cei greci de la Biserica Metamorfosis dar de la care nu înțeleg slujbele, ei slujind în limba greacă. Cei 2 Preoți români angajați la Catedrală, pe lângă slujbele din Duminici și sărbători, au multe alte îndatoriri față de comunitate.

Adresa cu N° 03450/25 Martie 1909 semnată de un comitet de 60 de persoane reclamă primarului următoarele: „Cu regret și durere sufletească vedem că nici construirea Bisericii nici recunoașterea ca parohie a acestei Biserici nu e în stare să satisfacă cerințele religioase ale noastre și ale familiilor noastre; căci pe lângă serviciile religioase publice, care mai mult sau mai puțin se satisfac, dar avem nevoie de servicii particulare, care din lipsă de personal bisericesc, or nu se fac deloc or ni se fac, cu regret o spunem, de preoții streini de neamul și de limba noastră, greci pe care nu’i înțelegem absolut deloc, decât numai ne mulțumim pe credință că ne fac slujbe bisericești. Vă surprinde D’le Primar această tânguire dar așa este adevărul. E adevărat că sunt în oraș 3 preoți dar pe lângă că fiecare aleargă din zi și până în noapte pentru a satisface toți creștinii, apoi mai au de îndeplinit alte îndatoriri ca profesor de gimnaziu, școala de adulți, preot la garnizoană, la spital, la închisoare, [pre]cum și la locuitori[i] de națiune bulgară și funcționarilor și lucrătorilor din stația [de tren] Palaz departe de 4-5 km de oraș. Vedeți dar că le este imposibil de a ne satisface to[a]te serviciile... Vă rugăm să prevedeați în bugetul pe anul 1909-1910 o sumă pentru întreținerea cel puțin a unui alt preot fie la Biserica Catedrală fie la Biserica nouă...”⁵².

Acest demers va fi încununat cu succes mai târziu, abia după recepția lucrărilor la Biserica Adormirea Maicii Domnului.

„PRIMĂRIA COMUNEI CONSTANȚA

intrat 18 Iulie 910 N° 12453

MINISTERUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE

N° 21229 17 IULIE 1910

D-le Primar,

Avem Onore a vă aduce la cunoștință că pe ziua de 1 August a.c. am admis transferarea Cucernicului Preot Toma Protopopescu, actualmente preot la

⁵¹ Ibidem, f. 75.

⁵² Ibidem, f. 93.

CONSTRUIREA BISERICII „ADORMIREA MAICII DOMNULUI” I

Hârșova din Județul Constanța, în aceeași calitate, la noua parohie Biserica Adormirea Maicii Domnului din acel oraș.

Ministru /ss/ T Lucian

Adm /ss/ Simionescu

D-Sale Primar al urbei Constanța”⁵³.

A.E.G. Societate Generală Română de Electricitate pe acțiuni răspunde la o adresă a primarului Bentea că va trimite o ofertă, „întârziată din cauza unei înțelegeri greșite a fabricelor noastre din Berlin”⁵⁴. În acest dosar nu există alte documente care să certifice oferta apoi contractul cu această firmă.

După atâtea eforturi concertate ale comunității locale, ale primăriei, ale conducerii Bisericii Ortodoxe Române, cu concursul direct al antreprenorului, ale arhitecților și inginerilor, Biserica Adormirii Maicii Domnului a fost sfințită pentru creștinii ortodocși români, care aveau mare nevoie de ea. Această biserică a fost și este în continuare, de peste un secol, un reper de frumusețe, bogăție de elemente arhitectonice și de podoabă specifice artei bisericești românești, înglobând variate materiale de construcție care ilustrează dibăcia arhitecților și dorința comunității locale de a da în folosința credincioșilor un locaș reprezentativ pentru un oraș atât de important.

Comuna urbană se reconstruia aproape din temelii: cu încercări greoaie de reintegrare la viața religioasă și administrativă specific românească și cu probleme financiare greu de depășit. Vedem un hățiș de documente, greu de surmontat, pentru aprobarea unor sume necesare șantierelor pentru construcția bisericii și școlii; pentru salarizarea preoților, cântăreților și corurilor bisericești; pentru întreținerea cimitirului și pentru extinderea canalizării. Acesta este un fragment din tabloul sfârșitului de secol XIX și început de secol XX în istoria orașului Constanța. Toate acestea se încadrau în aspirația de a deveni un oraș românesc modern mare și puternic al Dobrogei.

THE CONSTRUCTION OF THE " ASSUMPTION OF THE VIRGIN MARY I" CHURCH IN CONSTANTA (1906-1911), REFLECTED IN UNPUBLISHED DOCUMENTS FROM THE ARCHIVES

Abstract: When the Romanian urban population started to grow, the need for a larger number of churches appeared. The priest Rădulescu recomands that

⁵³ Ibidem, f. 166.

⁵⁴ Ibidem, f. 201.

MARIANA MOMCIU

the patron saint of the church be the Dormition of the Mother of God being connected to the Day of the Navy, Constanța has been a port city on the Black Sea, since ancient times. It was built between the years 1906-1911, as we learn from document inédit the archives.

Keywords: inedit documents, bishop, Constantza, Church of the Assumption of the Virgin Mary I.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA DIN PERSPECTIVA CONTEMPORANILOR

Rezumat: Anul 1922 a adus în istoria României un eveniment unic: încoronarea Regelui Ferdinand ca primul suveran al României Mari. Actul are atât o importanță politică deloc de neglijat, cât și una simbolică. Ambele sunt prezente în dezbaterile politice din societatea românească a timpului, în sala Parlamentului dar și în presa vremii. Întreaga societate românească a trăit cu emoție evenimentul din 1922, pe care fiecare cetățean l-a interpretat în funcție de așteptările sale de la oamenii mari ai țării, de educația sa, dar și de orientarea sa politică. Articolul trece în revistă opiniile legate de oportunitatea actului Încoronării, de alegerea locului și fixarea datei la care evenimentul urma să aibă loc, dar și poziția oamenilor politici, a partidelor față de acest act și de încărcătura sa simbolică. De asemenea, sunt prezentate impresiile celor care au asistat la eveniment, precum și analizele retrospective ale unora din cei implicați direct în organizarea încoronării.

Cuvinte-cheie: România, 1922, încoronare, presa, rege.

România Mare, rod al eforturilor depuse de statul român pe toate planurile, în vremea Primului Război Mondial, se reconstruia instituțional în noile cadre juridice; se cereau eforturi materiale, financiare și mai ales era nevoie de oameni capabili să conducă poporul spre realizarea reformelor pe care societatea întreagă le aștepta. În acest context, ideea încoronării suveranilor României, într-o formă de o mare forță simbolică, apare ca o necesitate morală, a unui act cu puternic impact psihologic asupra poporului reîntregit, dar și ca un semnal pe plan internațional al noului stat, renăscut, cu o pondere importantă în echilibrul politic al acestei părți de Europă.

Vom căuta să prezentăm în continuare modul în care societatea românească a timpului a înțeles semnificația acestui act, felul în care s-au raportat la încoronare partidele politice de atunci, dar și personaje importante ale timpului, clericii și poporul de rând. Aceasta, desigur, în măsura în care presa timpului la

* Societatea de Științe Istorice, filiala Constanța. E-mail: cheramidoglu1959@gmail.com

care am avut acces, precum și memoriile unor personalități ale vremii, o lasă să se întrevadă. Am avut astfel în vedere câteva idei: oportunitatea actului încoronării, în concepția contemporanilor; discuțiile legate de fixarea locului și a datei privind acest eveniment; poziția partidelor politice și a societății civile și apoi unele impresii despre semnificația și importanța încoronării, luate atât în zilele imediat următoare actului festiv, cât și ani mai târziu.

De la Iași, profesorul Matei B. Cantacuzino scria ziarului *Adevărul* cu aproape o lună înainte de eveniment, despre oportunitatea actului încoronării, pe care, deși monarhist declarat, o contesta, după cum nu considera potrivit momentul nici în conjunctura politică internă, nici în cea internațională. În același timp nu era de acord cu politizarea actului, notând următoarele: „Dar dacă – ceea ce sper că nu va fi – regele nu va ține seamă de aceste protestări, nu ar fi admisibil ca aceasta să fie un motiv de neparticipare la actul încoronării. La necuviința guvernului nu se cade ca opozițiunea monarhistă să răspundă prin altă necuviință. Căci actul încoronării – de va trebui să se desăvârșească – depășește cadrul luptelor noastre lăuntrice, fie ele cât de legitime. El apare ca o consfințire față de străinătate a prestigiului Coroanei privită ca personificare a României întregite. Iar pentru ca acest prestigiu și faptul unirii să nu fie știrbite, se cere neapărat, ca, ori cât de jignite și ori cât de nesocotite în legitimele lor aspirațiuni, partidele de opozițiune, care recunosc necesitatea de a fi în acord cu Coroana, să înconjoare pe regele. E singurul mijloc de a neutraliza necuviincioasa provocare a guvernului și de a dejuca calculele sale meschine și culpabile”¹.

Editorialistul ziarului *Adevărul* scria, la 9 octombrie 1922, despre semnificația actului încoronării, legând-o în special de caracterul divin al regalității, dar și de concepția profund monarhistă a românilor din provinciile de curând revenite la trupul țării. Pentru cei mai mulți, considera el, „încoronarea e socotită ca actul căsătoriei religioase al unirei. Reprezentanții ținuturilor întrunite în România Mare au săvârșit actul civil al unirei, prin convenirea la unitatea politică. Prin actul încoronării ei se unesc în fața lui Dumnezeu. De aceea solemnitatea sa începe cu catedrala de la Alba Iulia și se sfârșește în catedrala din Metropolă, București. Coroanele regești se așează pe capetele regelui și reginei de către capii bisericești, asistați de primul ministru al țării. Marea majoritate a populației, țărănimea, din toate părțile României Mari, e sincer religioasă și pentru ea încoronarea regelui are însemnătatea ungerii alesului Domnului s-o stăpânească. Apoi în tradiția românilor deslipiți de fostele imperii austro-ungar și

¹ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11807 din 18 septembrie 1922, p. 1.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

rusesc e ca să considere definitiv așezați pe scaunul țării numai pe suveranii încoronați. Pe de altă parte, cum la încoronare asistă trimeși speciali ai tuturor statelor străine, prezența lor la această solemnitate e o nouă confirmare, din partea acestor state, a recunoașterii României în forma ei de azi”².

Profesorul de drept de la Cluj Romulus Boilă declara într-un interviu pentru ziarul *Keleti Ujság* opinia sa privind oportunitatea încoronării, în toamna anului 1922: „nu este nici o dispoziție constituțională mai nouă, care să fi adoptat încoronarea ca un element constituțional imperios. Așa stând lucrurile, încoronarea nu are nici o importanță constituțională. În lipsa unei Constituțiuni comune nici jurământul nu are o importanță deosebită, pentru că nu există încă o Constituție pe care să se pună jurământ. Dacă se va pune jurământ pe vechea Constituție, acest jurământ se va referi numai la vechiul Regat. Partidul național din Ardeal ar putea să ia parte la încoronare numai în cazul dacă, în afară de aceste premise Regele ar pune jurământ și pe hotărârile de la Alba Iulia. Am văzut cu regret, că noua Constituție cerută în acele hotărâri nu este încă înfăptuită, ci din contră guvernul de azi ar vrea să nege și valabilitatea acelor hotărâri”³.

În primăvara anului 1921 I. Teodorescu, cunoscut pentru articolele din *Adevărul*, aducea în discuție data și chiar locul ales pentru încoronarea regelui: „Pentru încoronarea primului rege al României Mari se cerea, între altele, ca localitatea să fie cu adevărat simbolică. Alegerea nu putea să cadă decât ori pe Suceava, ori pe Alba Iulia. Argumentele în favoarea fiecăreia din ele sunt deopotrivă de numeroase și de tari. Ceea ce a aplecat limba balanței spre Alba Iulia este desigur faptul că Bucureștii e capitala țării, după cum, dacă întâmplarea ar fi făcut să fie Iașii capitală, nu mă îndoiesc că cumpăna ar fi tras mai greu spre Suceava”. Cât despre data aleasă pentru eveniment, aici autorul articolului era categoric, dar și ușor ironic: „Ei bine, încoronarea să se facă la 10 Mai 1922, în plină primăvară, în luna de verdeață, de flori, de lumină și de odihnă pentru țărani, nu în luna ploioasă, rece, întunecoasă a lui Septembrie pe sfârșite, când țărantul e ocupat cu strânsul bucatelor”. Nici ideea ridicării la Alba Iulia a unei biserici noi, după modelul celei a lui Mihai Vodă, de la Târgoviște, nu îi convenea autorului citat: „Ce-are a face încoronarea lui Ferdinand cu Mihai? Atunci ar trebui să împingem logica până acolo ca regele actual să apară la Alba Iulia cu o cușmă în cap și cu o secure în mâna stângă! Asta nu-i serios”⁴.

² „Adevărul”, an XXXV, nr. 11828 din 9 octombrie 1922, p. 3.

³ „Patria”, an IV, nr. 210 din 29 septembrie 1922, p. 1.

⁴ „Adevărul”, an XXXIV, nr. 11387 din 18 mai 1921, p. 1.

Ziarul *Patria* de la Cluj, ce reprezenta poziția Partidului Național, nota în iunie 1921 un articol intitulat „Părerii cu privire la încoronare”, inserând aici o corespondență din Făgăraș: „Despre încoronarea Regelui s-a vorbit mult acum în urma vizitei Suveranilor la Alba Iulia. Cei mai mulți sunt de părerea că serbările ar trebui amânate pentru timpuri mai prielnice din punct de vedere financiar, sau să se facă încoronarea la București, după care să urmeze o intrare triumfală la Alba Iulia. Acum, când învățătorii își dau demisiile din cauza slabei salarizări și funcționarii publici amenință cu grevă generală din aceeași cauză, nu e un lux prea mare a arunca zeci de milioane pentru edificii și podoabe, de care va fi lipsă numai la 30-40 ani, cu voia lui Dzeu Capitala își are și lărgimea de lipsă la o astfel de serbare. O intrare triumfală la Alba Iulia, o închinare pe mormintele de la Turda și Putna și o frumoasă primire la Chișinău ar consolida mai mult Statul, decât o încoronare între margini strâmte și în catedrală improvizată”⁵.

Revenind asupra subiectului în august 1921, ziarul citat anterior anunța, bazându-se pe informația că generalul Coandă, președintele Senatului și însărcinat cu conducerea organizării evenimentului, ar fi cerut guvernului amânarea evenimentului, imposibilitatea terminării lucrărilor de la Alba Iulia. Pe de altă parte, ziarul scria că Tache Ionescu declarase înaintea plecării sale în străinătate că încoronarea urma a avea loc la 10 mai; adăuga apoi opinia redacției: „Este o dată istorică, la care s-a încoronat de altfel și primul rege al României independente, regretatul rege Carol I. O altă piedică, care trebuia ținută în seamă cel puțin în aceeași măsură cât și cealaltă, este imposibilitatea de a se face aceste serbări sub un guvern compromis și impopular ca cel actual. Serbările încoronării sunt o sărbătoare a întregului popor românesc. Ele trebuie să aibă loc sub un guvern al țării întregi, care să o reprezinte cu demnitate la marele act al încoronării”⁶.

Ziarul *Telegraful Român* prelua în iunie 1921 un articol amănunțit din confratele *Izbânda*, asupra alegerii locului evenimentului: „Odată stabilit ca acest act memorabil să se facă la Alba Iulia, veche cetate a lui Mihai Viteazul, rămânea să se decidă locul unde ceremonia trebuie să se desfășoare. La început s-a emis ideea că încoronarea să se facă în vasta câmpie ce se întinde sub poalele cetății. Această soluție avea însă multe inconveniente. Un act de o astfel de măreție nu s-ar cuveni să se săvârșească într-un singur câmp deschis, sub un banal cort de pânză sau la adăpostul câtorva scânduri în mijlocul prafului... Se impunea un loc

⁵ „Patria”, an III, nr. 130 din 18 iunie 1921, p. 3.

⁶ „Patria”, an III, nr. 189 din 26 august 1921, p. 3.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

mai restrâns care să lase pentru posteritate o *urme vădită*, un semn care să trăiască etern în conștiința neamului nostru. Unul din membrii comisiunii speciale, alcătuită pentru organizarea serbărilor, dl Petre Antonescu, deputatul arhitect, a propus ca solemnitatea să se facă în *cetate*, în fața unui altar definitiv construit, împrejurul căruia urma ca să se zidească ulterior – pe îndelete – un monument sau o biserică comemorativă. Istoricii din misiune, în frunte cu d-nul Iorga, și-au adus aminte că în cetatea din Alba Iulia, alături de locul unde se găsește acum catedrala catolică, a existat odinioară o mănăstire zidită de Mihai Viteazul și care a fost dărâmată de unguri. Ei au propus reclădirea acestei mănăstiri și ideea a fost admisă de M.S. Regele și de toată comisiunea. Dacă se cunoaște locul unde era clădit acel lăcaș sfânt, nu se mai știe însă nimic despre *forma* și *înfățișarea* lui. Această greutate a fost ușor de învins. Se știe că bisericile zidite de vechii noștri Domni au toate același caracter. Cele 40 de biserici înălțate de Ștefan cel Mare sunt toate de același stil și nu se deosebesc decât prin mici amănunte. Pentru a reconstitui un monument religios din epoca lui Mihai Viteazul, cel mai bun lucru de făcut era deci de a imita pur și simplu vreo biserică din timpul marelui Voevod. Avem un minunat giuvaer de acest fel la îndemână: biserica Domnească din Târgoviște, clădită de Petru Cercel, fratele lui Mihai. Și astfel s-a ajuns la nimerita idee de a se copia și a se reconstitui la Alba Iulia această biserică în aceleași dimensiuni. Această construire nu prezintă greutate deosebite și clădirea va putea fi ușor terminată până la toamnă. Numai picturile și unele ornamentații se vor executa mai în urmă. Biserica, înconjurată de o mică mănăstire, se va înălța în partea nord-estică a cetății. Acolo se va face după datinele strămoșești și *Ungerea și Încoronarea* primilor suverani ai României Întregite”.

Articolul continua cu prezentarea pe scurt a lucrărilor ce urmau să se execute în jur, zidurile vechii cetăți, bulevardul etc. Și concluzia articolului era că: „în asemenea condițiuni, marele act de la Alba Iulia va fi investit de toată măreția simbolică ce i se cuvine, lăsând pentru posteritate urme nepieritoare”⁷.

Căutând să explice publicului său „De ce și pe când s-a amânat încoronarea”, ziarul *Adevărul* din 7 septembrie 1921 scria: „După socotelile făcute la început urma ca încoronarea să aibă loc la 27 septembrie 1921, adică tocmai șapte ani de la urcarea Regelui Ferdinand pe tron. S-au grăbit lucrările și poate cu drept cuvânt. Mai întâi fiecare se gândea, că nu trebuiesc întrerupte lucrările deoarece vine iarna și ar urma iar o perioadă de inactivitate. Pe de altă parte încoronarea trebuia să aibă loc, căci odată tratatele ratificate Regele urma să

⁷ „Telegraful Român”, an LXIX, nr. 46 din 23 iunie 1921, p. 3.

primească și în mod oficial stăpânirea noilor provincii. Însă ideea a venit târziu, iar celor care lucrau li se dădea prea puțin timp. Dacă s-ar fi menținut hotărârea ca încoronarea să se facă la 27 septembrie, atunci s-ar fi desfășurat solemnitățile într-un cadru fără detalii. Totul ar fi fost camuflat. La mânăstirea de la Alba Iulia zidurile nefiind complet uscate nu se puteau face picturile direct pe ele, ci urmau să se facă pe pânză aplicată, iar pe ziduri urmau să fie atârinate icoane strânse de la diverse biserici. Muzeul care se face acolo n-ar fi fost terminat nefiind desăvârșite lucrările interioare pentru a primi obiectele ce urmau a fi depozitate și în sfârșit nu ar fi fost destul timp pentru a se amenaja locuința suveranilor. Ceea ce a mai întârziat încoronarea a fost și faptul că n-au fost încă confecționate covoarele și hainele regale, stofele, obiectele decorative etc.”⁸.

Nicolae Iorga nota în *Memoriile* sale mai multe aspecte legate de modul în care politicienii se raportau la actul încoronării, maniera în care aceasta urma să fie înfăptuită, dar și data aleasă: „Discuție la Mitropolie cu privire la încoronarea Regelui. El cere ca și ungerea și încoronarea să se facă la Alba Iulia. Se propusese pentru ungere biserica Mihai-Vodă din București. Propun – și se adoptă – să se ridice la Alba-Iulia din nou biserica lui Mihai Viteazul”⁹.

La 14 februarie Nicolae Iorga a mers la Rege, prilej cu care au fost abordate diverse probleme: „Vorbesc de încoronare. Regele nu admite să se separe încoronarea de ungere, acte ale aceleiași ceremonii: Alba-Iulia a intrat în conștiința populară. E pentru biserica lui Mihai Viteazul. Când îi spun că încoronarea sub cerul liber ar fi prea <<țărănească>>, el obiectează că <<țărânul n-ar consimți să facă nunta aiurea decât în biserică>>. Vorbind de Biserica unită, el a avut un moment foarte elocvent, amintind că și această Biserică, alături de cealaltă, a luptat pentru câștigarea drepturilor naționale”¹⁰.

La 17 iunie Iorga nota: „Directorul Senatului, Murgulescu, îmi spune că are știrea sigură a unei înțelegeri pentru succesiune între liberali și averescani. Lui Averescu i s-ar rezerva doar onoarea de a prezida încoronarea. De aceea, contra dorinței Reginei și chiar a Regelui, el ar vrea încoronarea în septembrie”¹¹.

La 19 iulie Iorga a mers să discute cu Regele Ferdinand asupra situației politice existente, care impunea un guvern nou: „Recunosc că Ministerul de coaliție nu-l vrea nimănui. Rămâne Brătianu cu reprezentanții din provincii și cu

⁸ „Adevărul”, an XXXIV, nr. 11480 din 7 septembrie 1921, p. 3.

⁹ N. Iorga, *Memorii*, vol III, Editura Națională, S. Ciornei, p. 111, (nota din 6 februarie 1921).

¹⁰ *Ibidem*, p. 116.

¹¹ *Ibidem*, p. 168.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

îngăduirea mea”. Și adauga apoi: „I-am spus Regelui că nu vom putea participa la încoronare sub acest regim”¹².

La 9 octombrie 1922 ziarul *Adevărul*, prin pana lui I. Nedelea, nota asupra fixării datei încoronării: „După câteva amânări, încoronarea se face sigur de astă dată, când voința guvernului este și aceea a regelui. Capul statului, ca și sfetnicii săi au găsit că acum e momentul cel mai potrivit pentru facerea încoronării și iată care sunt considerațiile de care s-au condus ei: Regele socotește situația internă din prezent cu mult mai bună decât anul trecut când credea că ordinea nu e îndeajuns de restabilită în spirite. În ce privește situația externă, regele crede că nu e de așa natură încât să pună țara în imposibilitate de a săvârși ultimul act al unirii ținuturilor locuite de români”¹³.

La 29 iunie 1922 ziarul *Adevărul* emitea câteva reflecții legate de amânarea încoronării: „Se anunță că serbările încoronării nu vor mai avea loc în august, fiindcă au fost amânate din nou. Suntem un ziar democratic și prin urmare nu vom deplânge că se amână o paradă, care nu adaogă nimic la puterea sau titlul regelui României, nici la bunăstarea poporului român, dar care a costat, costă și va costa foarte multe milioane, care ar fi fost mai util întrebuințate pentru îngrijirea invalizilor și orfanilor de război, atât de neglijanți astăzi. Dar amânarea încoronării nu e determinată de motivele care ne fac pe noi să credem că această paradă nu e indispensabilă. Cei care o amână văd într-însa un simbol de o importanță covârșitoare. Catedrala din Alba Iulia trebuie să devină, după dâșii, ceea ce era pentru regii Franței catedrala din Reims. Coroana regală a Românei Mari, nu are, după dâșii deplină valoare, decât după după ce va fi pusă în mod solemn pe capul primului ei rege. De ce atunci amână ei mereu încoronarea? Fiindcă, după intima lor convingere, ea nu se poate face în condițiuni vrednice, fără de care nu ar avea toată amploarea. În situațiunea de astăzi, e clar că acei care au proclamat unirea Ardealului cu vechiul regat, nu ar lua parte la ceremonia încoronării. În situațiunea de astăzi, e sigur, că încoronarea nu va avea unanimitatea sufragiilor partidelor constituite, monarhice din țară. Or, se poate imagina o guvernare de partid, o administrație de partid, o poliție de partid, dar o încoronare de partid, adică prin consecință, un rege de partid, nu se poate imagina și nici chiar actualul guvern, care ieri încă, vorbea cu atâta dispreț de autoritatea morală a unui Maniu, Vaida, Goldiș, a partidului al cărui nume figurează pentru vecie în actul de unire

¹² *Ibidem*, p. 190.

¹³ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11828 din 9 octombrie 1922, p. 3.

al Ardealului, prin libera voință a populațiunei sale, nu se poate gândi să serbeze încoronarea, fără concursul celorlalte partide”¹⁴.

Mesajul transmis de regele Ferdinand la deschiderea sesiunii extraordinare a Parlamentului arăta dorința suveranului de a avea de partea sa toate formațiunile politice reprezentative ale țării: „Ca o consfințire a unității naționale cu atâtea jertfe dobândită am hotărât să îndeplinim la Alba Iulia, acum la începutul anului al noulea al domniei Mele, încoronarea Mea și a Reginei. Sunt sigur că în această zi de sărbătoare patimile trecătoare se vor stinge și că toți fiii buni ai patriei, însuflețiți de aceeași dragoste de țară se vor uni în jurul Tronului”¹⁵.

În vara anului 1920, în vremea guvernului Averescu, ideea încoronării începea să fie discutată în presă, ceea ce nemulțumea partidele de opoziție. Așa se face că deputatul Sever Dan, care era și secretarul Partidului Național, a adresat atunci primului ministru o interpelare în acest sens: „Nu crede dl președinte al Consiliului că înainte de a da informații ziarelor era de cuviință să aducă la cunoștința Camerei intențiile guvernului în ce privește programul și pregătirea serbărilor de încoronare, care trebuie să fie cele mai mărețe serbări ale unirii, așa cum le dorește toată suflarea românească din țara întregită? Nu crede dl președinte al Consiliului, că era de datoria sa, ca importanța ce o dă pregătirii *tehnice* a serbărilor de încoronare să o dea în aceeași măsură și pregătirii sufletești, prin o operă intensivă de reforme, de muncă și de dreptate, singura, care poate crea o atmosferă de armonie și fără de care serbările de încoronare nu vor putea avea splendoarea și grandoarea dorită de toți fiii națiunii? Nu crede dl președinte al Consiliului, că era de datoria sa să facă totul mai ales în provinciile unite, ca înălțarea sufletească să nu fie tulburată prin o politică de intrigi și o politică de brutalizare a tot ce este mai devotat și mai cu autoritate în provinciile unite?”¹⁶.

În primăvara anului 1921 ziarul Partidului Național Român emitea opinia că un guvern de uniune națională ar fi fost o posibilitate realizabilă, în vederea organizării normale a manifestărilor legate de încoronarea regelui: „De dorit era, ca guvernul care să secondeze pe M.S. Regele la Alba Iulia să fie nu un guvern numit, ci un guvern parlamentar, cum a fost guvernul Vaida. Dar, dacă un astfel de guvern este greu să se formeze și să se mențină într-o țară, care de-abea acum face tranziția de la oligarhie la democrație, cel puțin scrutimentul democratic al

¹⁴ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11727 din 29 iunie 1922, p. 1.

¹⁵ „Patria”, an IV, nr. 223 din 14 octombrie 1922, p. 3.

¹⁶ „Patria”, an II, nr. 178 din 18 august 1920, p. 1.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

țarei și aspirațiile ei politice să fie respectate cu minimum posibil, încredințând conducerea Statului, nu unui partid, cum e partidul poporului sau cum e partidul liberal, ci acelor mai reprezentativi bărbați din toate partidele. Guvernul național, dintr-o necesitate mai mult de procedură politică, cum era până acum, la încoronare a devenit o necesitate națională, eminentă națională, în sensul ca poporul să se vadă complet reprezentat în guvern și ca neajunsurile guvernării unui singur partid, să fie înlăturate cel puțin în momentul când M.S. Regele Ferdinand va intra în vechea cetate a Bălgradului”¹⁷.

La 3 septembrie 1922 ziarul *Patria* făcea o trecere în revistă a opiniilor exprimate în presa românească față de problema încoronării, cu accent pe poziția regelui. Astfel ziarul *Steagul* scria: „Refuzăm să credem că M.S. Regele ar fi admis ca țara să fie chemată la sărbătoarea încoronării în cetatea unirii, în atmosfera de dușmănie pe care a creat-o guvernul liberal între vechiul regat și între provinciile de peste munți. Încoronarea nu poate fi o sărbătoare națională într-o atmosferă de război civil și ea nu se poate face în Ardeal ca o batjocură și ca o înjosire a ardelenilor”. Iar ziarul *Lupta* era citat cu următoarea idee: „Dar și Regele care a refuzat să se ducă sub guvernul Averescu la Încoronare, ar fi trebuit să țină seama și de situația internă, de azi, care e mai încurcată decât cea de ieri – afară dacă Regele consideră încoronarea ca o simplă podoabă oficioasă, un fel de 10 Mai. În acest caz nimeni nu-i va face nici-o obiecțiune. Parada civilă va fi organizată de poliție, cea militară de militari și iaca că s-a terminat cu încoronarea. Dar dacă Regele ține să dea serbărilor caracterul unui eveniment național și să invite la ea pe toți foștii miniștri și pe ceilalți foști înalți demnitari, în acest caz se poate întâmpla ca unii dintre conducătorii opoziției să refuze a spori cu prezența lor alaiul pe care dl Brătianu a ținut să-l prezide cu un guvern de partid”¹⁸.

Telegraful român, subintitulat organ național-bisericesc, ce apărea la Sibiu, nu își preciza poziția față de evenimentul încoronării, dar prelua din presa bucureșteană ce considera necesar: „Universul constată că se repetă o greșeală. Anul trecut – scrie numitul ziar – când se anunțase solemnitatea încoronării suveranilor, partidul liberal a comunicat că nu va participa la serbări, din cauza păcatelor guvernării Averescu. De astădată, partidul național de peste munți a luat aceeași hotărâre, motivată de excesele electorale ce se impută actualului guvern. Este o mentalitate profund greșită. Încoronarea nu are caracter de partid și prin urmare nu poate servi ca prilej de manifestațiune politică. Este un

¹⁷ „Patria”, an III, nr. 108 din 22 mai 1921, p. 1.

¹⁸ „Patria”, an IV, nr. 191 din 3 septembrie 1922, p. 3.

eveniment național: el atinge vârful piramidei aurite, pe care s-au scris marile acte ale istoriei noastre moderne. Încoronarea este a țării și a Suveranilor. Ea și-a făcut datoria cu un avânt admirabil. Ei au știut să se identifice cu națiunea într-un chip care le asigură o pagină de slavă în istorie. Nemulțumirile partidelor politice, chiar atunci când sunt îndreptățite, nu trebuie să-și întindă acțiunea și în sfera unor manifestațiuni menite să dea aureola cuvenită triumfului virtuților naționale. [...] Politicienii au făcut diverse greșeli. Să n-o facă și pe aceasta. Să cruțe serbările de la Alba Iulia, unde indiferent de partidele politice, neamul întreg va glorifica abnegațiunea și jertfele poporului din vechiul regat, rezistența uimitoare a fraților din teritoriile eliberate și unite, politica instinctului național, triumfătoare mulțumită înțelepciunii fruntașilor neamului în ziua cea mare, însuflețirea și devotamentul dinastiei, care a știu să împărtășească cu poporul aspirațiunile, durerile și bucuriile lui. Sperăm că până în urmă, se vor pricepe și se vor simți toate acestea”¹⁹.

Organul de presă al Partidului Național Român, ziarul *Patria*, publica la 21 septembrie 1922 un articol ce critica versatilitatea politicianilor români, cu exemple legate de chestiunea încoronării. Argumentația autorului este limpede: „Se știe că nu guvernul liberal e acela care a avut mai întâi ambiția să facă încoronarea. Partidul Poporului sub șefia dlui Averescu avuse mai întâi această ambiție. Când încoronarea sub guvernul Averescu părea iarăși iminentă, ca și cea proiectată de guvernul de acum, partidele din opoziție au declarat toate că nu vor lua parte la încoronare. Pe-atunci erau în opoziție și liberalii. Ei bine au cutezat ei atunci să se facă vinovați de ...antidinasticism? Ba bine că nu. Ne-aducem aminte că d. Averescu, după ce se înapoie din străinătate, se arătase nespus de războinic față de toate partidele și guvernul său hotărâse ținerea Încoronării. Toate partidele din opoziție au făcut atunci declarații cam de următorul cuprins: Actul încoronării e un act național, el nu poate fi săvârșit de un singur partid politic. Un singur partid nu poate avea pretenția că reprezintă țara întreagă când în opoziție sunt peste o sută de deputați. Aceasta era argumentația noastră, a liberalilor, a țărăniștilor, a dlui Iorga și a celorlalte partide din opoziție.[...] Acum, dacă liberalii n-au admis încoronarea din motivul că majoritățile partidului poporului nu reprezintă țara, cum așteaptă să recunoaștem noi că o reprezintă majoritățile liberale ieșite din fraudă și fals electoral, fără a mai pomeni de lovitura de Stat? Anul trecut eram cu toții <<patrioți>> partidele din opoziție, fiindcă hotărâsem să

¹⁹ „Telegraful Român”, Sibiu, an LXXI, nr. 69 din 15 septembrie 1922, p. 3.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

nu participăm la serbarile încoronării, făcută sub guvernul unui singur partid. Azi <<patrioți>> au rămas numai aceia care merg alături de liberali”²⁰.

La 26 septembrie 1922, tot ziarul *Patria*, de la Cluj, publica o relatare a interviului acordat de vicepreședintele Partidului Național Român, Vasile Goldiș, în care acesta spunea: „Partidul Național regretă adânc că nu poate lua parte la încoronare, dar această absență este determinată numai de politica de violență a guvernului. Noi suntem de părerea, că încoronarea ar trebui să aibă loc după ce valurile politice se vor fi liniștit și că din acest act istoric trebuie scoasă orice politică. Cu sentimente curate, cu conștiința înaltă a înțelegerii între Rege și țară ar fi trebuit să se serbeze această zi”²¹.

La rândul său, deputatul Aurel Dobrescu scria în *Foia poporului* ce apărea la Sibiu: „Orice om cu minte, care nu este vândut liberalilor, nu va putea lua parte la Încoronarea făcută de liberali tocmai acum, în nădejdea de a-și mai peteci vaza politică atât de zdrănuțită de mulțimea fărădelegilor ce le săvârșesc neîntrerupt”. Adăuga apoi: „După cât cunosc eu poporul nostru din Ardeal, fiecare om cinstit se va ține de hotărârea Partidului Național. Căci fiecare își va zice astfel: oricât de rău ne pare, că nu putem lua parte la Încoronarea, din care noi nădăjduiam să facem o sărbătoare ca-n povești, membrii Partidului Național – și toți oamenii nevânduți din Ardeal și Bănat fac azi parte din acest partid – nu putem merge la Încoronare, căci nu ne împăcăm cu gândul ca aceleași mâini necurate, care ne-au furat voturile, să pună Coroana pe capul Perechei Noastre Regale!”²².

Ziarul *Adevărul* interpreta astfel interesele partidelor față de încoronare, cu o săptămână înainte de eveniment, când se cunoștea deja poziția partidelor față de actul ce urma să aibă loc la Alba Iulia: „Alături de interesele statului se strecoară și acelea ale partidului și guvernului liberal. Regele convenind ca încoronarea să se facă sub guvernul actual, acesta deduce în folosul lui că se bucură de încrederea deplină a șefului statului și cu această încredere, se apără de acuzațiile ce i-au fost și îi sunt aduse de opoziție de la alegerile generale încoace. În același timp reconfortează moralul partizanilor săi, cerându-le totodată să procedeze uniți și disciplinați la votarea reformelor și modificarea Constituției. Iar partidul liberal nu va uita să treacă în patrimoniul istoriei sale politice și faptul că a prezidat la încoronarea primului rege al României Mari. Se înțelege că atât regele, cât mai ales guvernul, ar fi fost foarte mulțumit ca la solemnitatea încoronării să fie

²⁰ „Patria”, an IV, nr. 205 din 21 septembrie 1922, p. 1.

²¹ „Patria”, an IV, nr. 208 din 26 septembrie 1922, p. 1.

²² „Foaia poporului”, Sibiu, an XXX, nr. 40 din 8 octombrie 1922, p. 1.

reprezentate toate partidele politice monarhice din țară. Și nu-i mai puțin adevărat că în rândurile liberalilor mai puțin pătimiți se lasă vădit regretul că s-a făcut o mare greșală politică bruscându-se raporturile dintre guvern și cele două partide, cel național și cel țărănesc, care au declarat că se vor abține de la încoronare. Dar acum regretele sunt prea târzii și încoronarea e viciată de faptul că la săvârșirea ei nu asistă reprezentanții legiuitori ai Ardealului și ai țărânilor”²³.

În același ziar, chiar în ziua încoronării, Iosif Nădejde afirma categoric: „Guvernul de astăzi va purta în fața istoriei vina de a fi înlăturat de la serbările încoronării primul rege al României întregite partidul național, adevăratul reprezentant al Ardealului, cum și partidul țărănesc, ale cărui rădăcini în masele populare au fost cu prisosință dovedite în ultimile alegeri generale”. Analizând apoi cele două manifeste prin care partidele amintite mai sus își justificau neparticiparea la încoronare, autorul citat scria: „În concepția partidului național și ca urmare a pactului de la Alba Iulia, parlamentul liber ales al României întregite și reprezentând deci cu adevărat voința națiunii, trebuia să voteze mai întâi noua Constituție aplicabilă tuturor și apoi regele, jurând pe ea să fie încoronat. Cum partidul național nu poate nesocoti bazele acordului de la Alba Iulia, el a fost nevoit, cu adâncă părere de rău, cum spune manifestul, să se abțină de la încoronare, aruncând toată vina acestei abțineri asupra oamenilor cu concepții oligarhice care înconjoară treptele tronului. La rândul său, manifestul partidului țărănesc ridică iarăși o protestare vehementă, împotriva partidului liberal și a sistemelor sale de guvernare despotică și arbitrară. El învinuiește partidul liberal că, în unire cu toate forțele întunecate care au ținut până acum poporul românesc în robie, împiedicându-i propășirea, a încercat să ridice un zid între coroană și națiune, spre a zădărnici colaborarea lor mântuitoare și spre a înlănțui tronul în serviciul vechilor clici de exploatare a statului. Abținerea de la încoronare a partidului țărănesc este o protestare împotriva acestei tendințe a oligarhiei, de a acapara și țara și pe rege, în același timp o manifestare pentru introducerea adevăratului regim parlamentar”. În concluzie, Iosif Nădejde considera că: „Abținerea lor de la serbarile încoronării nu trebuie în niciun caz să fie interpretată ca o manifestare antidinastică, întrucât amândouă se declară dinastice și partizane ale monarhiei constituționale. Ea e numai o manifestare pentru adevăratele principii de guvernământ care convin unei națiuni libere și democratice”²⁴.

²³ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11828 din 9 octombrie 1922, p. 3.

²⁴ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11834 din 15 octombrie 1922, p. 1.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

Tot Iosif Nădejde, apreciind poziția țărâniștilor față de actul încoronării, mai releva un aspect demn de luat în seamă: „Atitudinea lor comună cu a ardelenilor din partidul național, înlătură o interpretare greșită care s-ar fi putut da neparticipării ardelenilor la ceremonia încoronării. Prin acțiunea comună cu țărâniștii, abținerea ardelenilor nu va mai putea fi interpretată, mai cu seamă în străinătate, ca o manifestare separatistă, ci ca una curat democratică. Abținerea de la încoronare e astfel semnalul unei lupte menite a emancipa și țara și Coroana de sub tutela vechii oligarhii”²⁵.

Pe de altă parte, deciziile partidelor politice au influențat și modul în care au văzut actul încoronării alte asociații din țară. Astfel, Uniunea foștilor voluntari din Ardeal, care fuseseră înrolați în timpul războiului în armata română, fiind condusă de Victor Deleu, nu a participat nici ea la eveniment, urmând linia partidului din care conducătorul ei făcea parte²⁶.

În privința politicii Partidului Național Român în chestiunea încoronării, revelatoare sunt și declarațiile lui Al. Vaida-Voevod, pentru ziarul *Lupta*, interviu preluat și de ziarul *Patria*, de unde le cităm în continuare: „În ce privește încoronarea, opinia publică nu trebuie să uite, că numai gândul de a face concurență partidului național care pregătea la Alba Iulia marele lui congres între 10 și 20 octombrie a îndemnat guvernul liberal să anunțe tocmai în acest timp încoronarea. Noi n-am voit să forțăm lucrurile și din deferență față de rege am amânat congresul nostru. Dar noi în încoronare nu vedem o simplă paradă, ci o manifestare de drept public: încoronarea trebuie să fie ca o cruce pe edificiul constituțional al României Mari. Prin atitudinea ce am luat-o față de încoronarea hotărâtă de guvern în împrejurările de acum, am dovedit tocmai că voim să scoatem și să înălțăm regalitatea peste interesele meschine de coterii politice”²⁷.

Peste ani, într-o ședință a parlamentului din vara anului 1925, Iuliu Maniu spunea: „Partidul național însă nu poate fi învinovățit că n-a participat la încoronare. Neparticiparea nu implică și nerecunoașterea actului sărbătorit prin solemnitatea încoronării. În fond încoronarea nu este ea însăși un izvor de drept – un act de drept public – ci o ceremonie fastuoasă”²⁸.

Un caz aparte îl reprezenta părintele Moța, proprietarul ziarului *Libertatea*, din Orăștie. La 7 septembrie 1922 acesta scria în ziarul său: „Dacă guvernul a

²⁵ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11833 din 14 octombrie 1922, p. 1.

²⁶ „Universul”, an XLVII, nr. 259 din 8 noiembrie 1929, p. 1.

²⁷ „Patria”, an IV, nr. 218 din 8 octombrie 1922, p. 1.

²⁸ „Universul”, an XLIII, nr. 129 din 8 iunie 1925, p. 4.

hotărât încoronarea, asta înseamnă că Majestatea Sa Regele a dorit-o și El și s-a hotărât să primească pe capul Său Coroana în o zi din octombrie ce vine. Și atunci nouă nu ne rămâne altceva de făcut, decât: *să punem sabia războirilor de partid în teacă*, și de azi până la Încoronare de pe buzele noastre să nu răsunе alte vorbe, decât rugăciuni către D-zeu ca să ne ajungă cu pace acea mare și luminată zi, iar după ea, luni de zile să aducem cântări de mulțumită lui D-zeu, că ne-a ajuns să trăim ziua cea mai mare ca toate zilele mari din istoria neamului nostru: de a încoronat pe Regele României la Alba Iulia, ca rege al nostru al tuturor! Iar luptele de partid să se iee din nou numai târziu-târziu, după aceste sfinte serbări. Așa ne spune nouă inima”²⁹.

Apoi părintele Iona Moța, în alt număr, a propus cititorilor săi să voteze dacă vor sau nu, să meargă la încoronare. Ziarul *Patria*, care publica știrea, critica atitudinea preotului, ce nu urma linia partidului din care făcea parte: „Părintele Moța a pus chestiunea greșit, cum a mai pus atâtea alte de la alegerile generale încoace. Nu trebuia să-și întrebe cititorii dacă trebuie să mergem sau să nu mergem la încoronare, ci trebuia să-i întrebe dacă este azi momentul potrivit ca aceste serbări să aibă loc fără amânare”³⁰.

Firește, liberalii au exploatat politic actul încoronării, atât pe termen scurt, cât și mai târziu, asumându-și rolul hotărâtor dar și o aură favorabilă pentru istoria țării. În prefața sa la volumul dedicat activității corpurilor legiuitoare din anii 1922-1926, Ionel I.C. Brătianu scria: „A fost o voință dreaptă a soartei ca autorilor acestei mari opere de consolidare să le fie dată neasemuita cinste să înconjoare pe Regele întregitor de neam la încoronarea de la Alba Iulia, consacrarea solemnă a celui mai însemnat act al istoriei naționale”³¹.

Prezent la festivitățile de la Alba Iulia, C.G. Costa-Foru, reprezentantul ziarului *Adevărul*, publica un editorial intitulat „Impresii și reflexiuni de la Alba Iulia”, din care desprindem ideile sale mai importante. În primul rând autorul era impresionat sincer de prestanța familiei regale: „Cortegiul regal strălucea de bogăția toaletelor și a uniformelor. Când a trecut înaintea ochilor noștri, ne-a apărut ca un râu de aur un adevărat Pactol din care se ridicau zâne cu lungi mantii purpurii, zâne-sirene cu regina Maria în fruntea lor, mai frumoasă și mai arătoasă ca toate, regină, între fiicele sale regine, pe care le eclipsa prin maturitatea frumuseței, prin fireasca ei măreție, prin cea mai grațioasă și

²⁹ „Liberatea”, an XX, nr. 86 din 7 septembrie 1923, p. 1.

³⁰ „Patria”, an IV, nr. 204 din 20 septembrie 1922, p. 1.

³¹ „Viitorul”, an XIX, nr. 5427 din 4 aprilie 1926, p. 3.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

fermecătoare înfățișare a unei adevărate majestăți împărătești. Ziua de la Alba Iulia a fost a Ei, a reginei noastre. Ea a fost eroina incontestabilă a încoronării primului rege al tuturor românilor întruniți. Cu câtă grațioasă smerenie ingenunchiat-a dansa înaintea soțului-rege, când acesta i-a pus pe cap splendida dar greua coroană în stil bizantin, și a ridicat-o cu o majestate impresionantă pentru a o îmbrățișa cu o duioșenie mișcător conjugală. Dar când majestatea Sa regina s-a ridicat la culmi alteia inaccesibile în admirația asistenței a fost atunci când ne-a apărut în fruntea regimentului său îmbrăcată în fantastica sa uniformă de husari, călare pe albul armăsar din povești, pe care, cu o măiestrie la care ar fi râvnit și cel mai dibaci călăreț, a făcut, în micul galop reglementar, jumătatea de voltă prescrisă șefilor de corp, pentru a se așeza apoi mândră și neclintită la locul cuvenit în timpul defilării”.

Apoi, despre rege, Costa-Foru are asemenea cuvinte frumoase, dar la final găsește și motivul politic, nemulțumirea pe care el și cei asemenea o aveau față de reala situație politică internă: „Regele el însuși, norocosul Ferdinand I, purtătorul Coroanei de Oțel a primului rege, neuitatul său unchi, a fost în ziua încoronării sale la înălțimea situațiunii. Cu glas hotărât și a avea majestos a pronunțat frumoasa alocuțiune, ce mi s-afirmă că de el însuși a fost compusă, precum de altfel mi se spune că sunt toate discursurile sale. Cuvinte alese din cele mai frumoase ale limbii noastre, cu măiestrie și mult gust literar așezate, îmbrăcând cugetări frumoase și înălțătoare – iacă ce am auzit și apoi am citit. Lipsea însă un cuvânt, după a mea părere absolut indispensabil în această solemnă împrejurare: cuvântul <<Constituție>>. Ciudat lucru! Nimeni nu l-a zis. Nici președintele Consiliului, nici cel al Senatului, nici al Camerei, nimeni din câți au vorbit, absolut nici unul nu a rostit cuvântul <<Constituție>>”. Și concluzia sa era limpede exprimată: „Fără Constituție, noi n-avem regalitate. Nici vrem s-avem!”³².

Pentru că a fost vorba anterior de paternitatea proclamației rostite de regele Ferdinand la Alba Iulia, credem potrivit să facem aici o paranteză, amintind cele scrise în *Universul* în vara anului 1925: „Cum un ziar modern e dator să fie bine și la timp informat, un reporter iscusit a fost în măsură să-și procure actul istoric al proclamațiunii, care urma să fie citit de Suveran în ziua încoronării Sale la Alba Iulia. În adevăr, cu trei zile înainte de termenul fixat pentru Încoronare, ziarul cel mai răspândit din țară, a publicat actul proclamațiunii. A intervenit o chestiune de ordin protocolar. Mai putea M.S. Regele să citească la Alba Iulia această proclamațiune, după ce a fost adusă la cunoștința țării cu trei zile înainte

³² „Adevărul”, an XXXV, nr. 11840 din 21 octombrie 1922, p. 1.

de ziarul bine informat? Guvernul a opinat că nu și se renunțase chiar la citirea acestui act. M.S. Regele însă a redactat El altă proclamațiune fără știrea nimănui și ca să fie sigur de orice indiscreție posibilă, a scris-o chiar cu mâna lui. În ziua Încoronării, la Alba Iulia, M.S. Regele a citit această proclamație, despre care nici guvernul nu avea cunoștință”³³.

Revenind, în alt număr al ziarului *Adevărul*, cel ce semna cu inițialele „D.Ch.”, remarcă și el absența poporului de la ceremonia de la Alba Iulia: „Nu s-a putut contesta frumusețea și strălucirea acelei festivități. Ea a fost caracterizată însă prin două absențe tipice: lipsa poporului îndepărtat cu intenție și lipsa oamenilor noi, a oamenilor ridicați de revoluția războiului și a votului universal. Priveam cortegiul care înconjură pe regele Ferdinand la Alba Iulia. Erau, exclusiv, oamenii vechii României. Dacă s-ar fi încoronat la 1916, regele n-ar fi avut lângă el pe alții!... Parcă nimic n-ar fi trecut de atunci încoace, parcă nimic nu s-ar fi cutremurat și primenit din adâncuri; ca și cum nici Ardealul nici Basarabia, revenite prin revoluții democratice la patria mamă, n-ar fi sub sceptrul regelui Ferdinand, ca și cum în țara crescută ar fi rămas doar cele două partide <<istorice>>. Cu aceiași oameni și cu aceleași formule! [...] Adevărul e că România nouă nu mai poate fi reprezentată de oamenii României vechi. Iar musturarea s-a întrupat în necesitatea oficială de a îndepărta poporul de la o serbare ce trebuia să fie, totuși, a lui; fără cei ce-l reprezintă cu adevărat, el e ceva incomod de care d. Romulus Voinescu are mijloace să se debaraseze. Și cu toate acestea, s-a încoronat în cetatea lui Mihai Viteazul nu regele oamenilor care l-au sărbătorit cu atâta strălucire, ci regele celor ce lipseau. Nu în cei de față ci în cei absenți știe însuși regele că stă tăria tronului și întreaga realitate a acestui nou stat care e România după război”³⁴.

Revista *Albina* (subintitulată *Revista pentru popor*), ce apărea imediat după serbările încoronării, deslușea semnificația actului festiv pentru oamenii simpli, mai ales din mediu rural: „Prin punerea coroanei sfințite capul statului se umple de duhul sfânt, care se coboară asupra sa, chemat de sfinții părinți, se întărește în slujba de conducător drept al țării și i se întărește în fața lui Dumnezeu și a oamenilor puterea peste tot poporul. Astfel ar trebui înțeleasă și încoronarea Suveranilor noștri. Dar această încoronare s-a făcut la Alba Iulia, în Ardeal, pe locul unde acum 323 de ani Mihai Viteazul, domnul Munteniei, se încoronase ca Domn și al Ardealului, după ce bătuse strașnic oastea ungurească la Șelimbăr. De

³³ „Universul”, an XLIII, nr. 194 din 24 august 1925, p. 1.

³⁴ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11838 din 19 octombrie 1922, p. 1.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

astă dată, încoronarea Suveranilor noștri în această cetate însemnează și îndeplinirea marelui dor românesc – unirea tuturor țărilor locuite de români – sfințirea acestui mare fapt istoric, precum și voința neștrămutată a lor de a stăpâni în vecii vecilor această provincie românească, ca și pe celelalte, scumpe odoare ale Patriei”³⁵.

Revista *Cosânzeana* ce apărea la Cluj, făcea o amplă relatare a festivităților de la Alba Iulia, autorul (I.I.M.), reușind să transpună în cuvinte frumoase sentimentele de care era animat. Redăm finalul articolului său: „Și atâta a fost... Unora li se pare că a fost prea puțin (un redactor, pe care nu-l calificăm, de la un ziar bucureștean de veșnică opoziție, a avut nesimțirea să scrie, vrând să defaime serbarile încoronării: <<...și în învălmășeală nespusă, se făcu încoronarea, fără ca să fi văzut ceva deosebit; și atâta a fost totul, nimic mai mult>>), - celor ce însă în acele clipe le-au lăcrămat ochii, li s-a tăiat glasul văzând pe Regina îngenunchiată și s-au cutremurat când au văzut pe cei dintâi Suverani ai tuturor Românilor îmbrățișându-se, pe cap unul cu coroana tunurilor turcești, altul cu aceia a aurului Moșilor cerșitori, - acelora aceste clipe le sunt unice și fiorul lor fără sfârșit. 700.000 de mucenici au murit numai în acești ultimi 6 ani pentru această singură zi. Noi, cei care am fost acolo, să nu credem că încoronarea aceasta a fost făcută numai pentru noi, cele câteva zeci de mii care am fost de față, ci să știm că ea a fost în rândul întâi a întregului neam de eroi care au muncit și s-au dat pe ei înșiși neamului, fără a primi vre-o satisfacție, fără a avea vre-o altă bucurie decât aceea pe care o dă jertfirea entuziastă de sine. A lor a fost sărbătoarea și numai în rândul din urmă și a noastră, a puținilor de azi, și buni și răi și vrednici și nevrednici”³⁶.

Absențele de la Alba Iulia au fost criticate și justificate mai târziu de cei ce n-au participat la eveniment, din diferite motive. În revista *Țara noastră* din 29 octombrie 1992, N. Ardeleanu scria: „De ce trebuie oare să se furișeze la noi și în clipele cele mai sărbătorești senzații dezagreabile care să indispuie lumea împrăștiind împrejur o atmosferă inoportună? Cărei împrăjurări se datorește faptul că la slujba încoronării prelații uniți nu s-au prezentat, fiind mai bucuroși să aștepte afară în societatea episcopilor catolici, decât să treacă pragul catedralei noastre? Asistența întreagă a subliniat această penibilă situație care a fost comentată în multe feluri. Ar fi util ca măcar acum în mod postum să se lămurească un echivoc pentru a feri cele două biserici de la noi de fricțiuni păgubitoare. În orice caz motive de ordin ritual nu puteau opri, credem noi,

³⁵ „Albina”, an XXI, nr. 38-39 din 15-31 octombrie 1922, p. 564.

³⁶ „Cosânzeana”, Cluj, an VI, nr. 20 din 31 octombrie 1922, p. 299.

prezența acestor prelați români, când musulmanii din Tulcea și rabinii evreilor din țară împreună cu episcopul sas din Sibiu au crezut că se pot înfățișa înaintea altarului nostru, aducând omagiul unei idei. Și trecutul recent de aici din Ardeal cu practicele lui ne-arată că adeseori prelații celor două biserici au stat nu numai sub același acoperiș, dar chiar și ca slujitori în fața aceluiași altar. Opreliștea deci e inexistentă, fiindcă în biserică canoanele nu sunt supuse unor revizuri grabnice. În orice caz ar fi indicată o reparație pentru știrbirea adusă sentimentelor noastre frățesti..."³⁷.

Despre neparticiparea Bisericii Unite la încoronarea Regelui vorbește și Roman Ciorogariu, Episcopul Oradiei, explicând acest gest prin intervenția papei și invocarea canonul 45 apostolesc: „La actul religios al încoronării, celebrat de înaltul cler ortodox, după rânduiala constituției țării, înaltul cler unit rupe tradițiile seculare și refuză de a intra în biserica ortodoxă, sub cuvânt de erezie a bisericii ortodoxe, și se face vinovat de erezia dogmei de unitate națională. Erau unii care aduceau demonstrația episcopilor uniți în legătură cu partidul național, în care uniții Maniu, Vaida, St. C. Pop aveau rol conducător. Ar fi fost doar o mică înțepătură. Greșit. Oamenii de seamă din comitetul național ar fi voit să participe la încoronare, căci simțeau răspunderea mare și bătaia inimei lor românești, dar i-a majorat tinera generație și conducătorii nu aveau tăria sufletească să se ridice peste instinctele inferioare ale tinerii generații. Ca să iasă din dilemă au încercat amânarea încoronării. La această amânare s-a cerut și concursul nostru. Domnul Vaida mă credea pe mine chemat a face intervenții în virtutea rolului meu politic din trecut. Era târziu, invitările statelor amice se făcuseră. Toate stăruințele noastre de a mântui situația au rămas zadarnice. Au rămas biruitoare patimile politice. Episcopii uniți erau hotărâți a lua parte și la actul religios al încoronării. Pe drumul la încoronare, cel mai papă decât papa episcop, Frențiu, mă asigură despre aceasta. La îndoiala mea îmi spunea animat: <<vei vedea, voi fi acolo>>. În sinele lor a învins dar sufletul românesc pe cel catolic, dar a venit Marmaggi cu porunca opreliștei papale și sufletul românesc s-a supus acestei monstruoase opreliști. Așa a pierdut și partidul național și clerul unit momentul de a prăznui cu noi ziua cea mai mare a neamului românesc”³⁸.

Săptămânalul *Lumina Satelor*, ce apărea la Sibiu consacra un număr integral evenimentului de la Alba Iulia; lăsând la o parte descrierea festivității și textele omagiale, reținem impresiile negative inserate sub titlul „Din cele ce nu ne-

³⁷ „Țara noastră”, Cluj, an III, nr. 3 din 29 octombrie 1922, p. 77.

³⁸ Roman R. Ciorogariu, episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 56.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

au plăcut la Alba-Iulia”: „Măsurile de pază luate la Alba Iulia au stricat foarte mult din reușita și măreția praznicului. Înțelegem că măsuri trebuiau luate, dar hotărât că nu așa cum s-a făcut. A fost o mare greșală, o neiertată greșală că poporul a fost așezat prea departe de locul încoronării și i-au stat prea multe porți închise de Siguranță. Așa s-a întâmplat că cei mai mulți n-au putut vedea încoronarea, cu toate că veniseră cu mari osteneli din mari depărtări să o vadă. A fost aceasta o greșală pe care au observat-o pe urmă și orânduitorii, pentru că în clipa din urmă au fost aduse delegațiuni de țărani în apropierea locului de încoronare. După a mea pricepere eu zic că măsurile prea aspre luate de Siguranță n-au plăcut nici Regelui și Reginei, care doreau să se vadă în mijlocul poporului. Acest lucru se vede și din aceea că după amiazi la defilare, Regina a rupt cordonul de pază ce o despărțea de poporul ei iubit, voind parcă să zică: lăsați-mă în mijlocul poporului și nu puneți între noi măsuri ca de ziduri să nu ne putem vedea și vorbi. Fapta Reginei noastre iubite este ca o mustrare pentru măsurile de pază prea aspre de la Alba Iulia”³⁹.

Măsurile luate de Siguranța lui R. Voinescu erau criticate și în ziarul *Adevărul*: „În special măsurile de siguranță au fost extraordinare, cum cred că nici în Rusia țărilor n-ar fi putut fi mai complete și mai riguroase. Oare erau atentatele așa temute? Probabil; altfel nu s-ar fi cheltuit cât par a fi costat măsurile luate. Totul era prevăzut. Chiar fotografierea și cinematografierea au fost monopolizate și încredințate unor persoane sigure, persoane chiar morale, cum e Fundația culturală a Principelui Carol”⁴⁰.

Imediat după desfășurarea actelor festive de la Alba Iulia și București, presa a remarcat însemnătatea deosebită a evenimentului. Chiar ziarele ce, în bună tradiție românească, criticaseră anterior tot ce era legat de actul încoronării, au apreciat acum pozitiv sensurile înalte ale actului oficial, reținând astfel esența sa, importanța sa istorică. Astfel, Constantin Bacalbașa scria în *Adevărul* următoarele: „Încoronarea de la Alba Iulia, a fost mai mult decât o ceremonie protocolară, a fost un simbol, a fost un eveniment. [...] Încoronarea de la Alba Iulia este de acum un act istoric pe care nici o altă încercare nu-l poate micșora. În fața poporului ardelean, a zecilor de mii de țărani adunați în haine de sărbătoare, s-a pecetluit unirea tuturor românilor acum și pentru totdeauna”⁴¹.

³⁹ „Lumina satelor”, Sibiu, an I, nr. 41 din 22 octombrie 1922, p. 4.

⁴⁰ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11840 din 21 octombrie 1922, p. 1.

⁴¹ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11837 din 18 octombrie 1922, p. 1.

În cronică sa dedicată evenimentului, sub titlul „Dumineca Încoronării”, Nicolae Iorga descrie în cuvinte alese cermoniile la care a asistat, exprimând însă și regretele provocate de lipsa unității de convingeri a politicianilor români în asemenea momente. Nemulțumit de lipsa caracterului de masă a serbării, Iorga scria: „Puteau veni și mai mulți, căci aceasta e o serbare a poporului și ar putea fi, cu toate necesarele măsuri de pază și o serbare populară. Dar atât de puțin s-a văzut mândrul port al văilor noastre, care ar fi trebuit să fie înfățișate întregi, din fundul Bucovinei până la Dunăre și de către Tisa până în apele Nistrului, prin cei mai aleși reprezentanți ai nației în cele mai pitorești dintre costume! [...] De ce a fost așa? De ce în locul unei națiuni s-a văzut numai o mulțime? De ce din toate satele României nu s-a revărsat atâta lume ca să nu mai simți caracterul străin al acestui târg așa cum a dat Dumnezeu? Nu s-au luat de oficiali măsurile care desigur se puteau lua? S-a dus din partea unor nemulțumiți care nu știu unde să se oprească nemulțumirile nici măcar încotro să se îndrepte, o campanie de îndepărtare asupra căreia nu poate cădea o destul de grea osândă? Sau poate mijloacele de transport au lipsit? N-aș putea-o spune, dar e păcat că fiorul pe care de atâtea ori l-am simțit noi în timpul serbărilor n-a trecut, pentru incalculabile urmări, asupra acestei întregi lumi țărănești!”⁴².

Revista *Societatea de mâine* din Decembrie 1924 revedea actul încoronării, prin prisma poziției partidelor politice, subliniind cazul aparte al acestui act la români: „Dacă nu mă înșel, în ziarul <<Albina>> din București, constata cineva, când se desbătea Constituția cea nouă, că încoronările nu sunt în tradiția poporului român. Ele nici nu corespund ideilor moderne și democratice. Costă mult și abia folosesc la ceva. Mai mult deservesc decât servesc ideea monarhică”. Iar mai departe se revine la pretextul constituțional invocat ca motiv al absenței ardelenilor de la Alba Iulia: „Constituția noastră nu prevede încoronarea. În art. 82 cere, ca la suirea sa pe tron, regele să depună mai întâi, în sânul adunărilor întrunite, jurământul pe constituție, legi, drepturi naționale și integritatea teritoriului. Într-o constituție liberală și democratică într-un singur sens se poate menționa încoronarea: suprimându-se pentru viitor”. Autorul citat înțelege însă specificul realității românești a vremii, dar deplânge politizarea acestui act simbolic pentru națiune: „Cu toate acestea, la începutul vieții noastre în cuprinsul țării întregite, încoronarea putea fi un simbol de credință, dacă partidele politice nu ar fi aflat cu cale să facă o crâmpiță, care să compromită afirmarea noastră națională în momentul suprem. Partidul liberal plecând cu deviza: <<Mai bine

⁴² „Universul”, an XL, nr. 237 din 19 octombrie 1922, p. 1.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

alegeri barbare și apoi ordine civilizată, decât alegeri civilizate și apoi ordine barbară>> - a făcut alegeri barbare, dar cu ordinea civilizată cam întârzie... Partidele de opoziție plecând de la *furarea urnelor* se bălăbănesc tot cu furtul urnelor. Abia câte un Iorga, Madgearu, Ioan I. Lăpedatu și alții puțini, fac opoziție luminoasă, din care scapără idei folositoare pentru progres. Opoziția <<oficială>> se mărginește la comunicate, meetinguri și întruniri gălăgioase”⁴³.

În amintirile sale despre regele Ferdinand, istoricul și omul politic Ioan Lupaș descria vizita sa la castelul Pelișor, din ziua de 26 octombrie 1922. După prânz au avut o conversație la care Lupaș și-a manifestat surprinderea față de nivelul înalt al cunoștințelor din domeniul dreptului bisericesc, pe care Ferdinand le avea. Adăuga apoi: „Mi-a vorbit de profesorii săi de la universitatea din Tübingen, apoi și-a exprimat mâhnirea pentru cei ce-au înscenat demonstrația prin absență de la încoronarea din Alba Iulia”⁴⁴.

Încheindu-și însemnările sale din *Răsboiul României Mari*, medicul militar Vasile Bianu scria: „Această mare sărbătoare națională, care a consfințit în chip solemn legătura de veci ce unește țara întregită, poporul românesc de pretutindenii, cu Regele său, a întrecut prin măreție, prin entuziasmul și patriotismul tuturor, orice închipuire. Multe acte și clipe vor rămâne adânc întipărite pentru toată viața în sufletele acelor care au avut norocul să trăiască aceste zile sărbătorești, în care un popor întreg a adus prinosul său de iubire și recunoștință **Aceluia**, care a întruchipat năzuințele nobile, împlinindu-i dorințele de veacuri hrânite. <<Păcat, zice marele istoric al Românilor, Nicolae Iorga, de cine n-a simțit, oricare ar fi fost motivele care l-au oprit, această emoție fără nume care peste toate tristețile prezentului, asigură în inimile tuturor viitorul neamului!>>”⁴⁵.

Iosif Nădejde își intitula articolul din ziarul *Adevărul* dedicat evenimentului de la Alba Iulia „Bucurie și amărăciune”. Gândurile lui, în acele momente de bucurie pentru țară, se îndreptau spre țăranul român, ce părea uitat în acele clipe festive: „În momentele acestea când, la Alba Iulia, se săvârșește actul culminant al unității noastre naționale, când pe capul regelui Ferdinand se așează o coroană menită să simbolizeze definitivă încheierea a statului român în forma lui întregită, se cuvine să nu uităm în înfrigurarea bucuriei, pe acela caruia îi datorăm

⁴³ „Societatea de mâine”, Cluj, an I, nr. 35 din 14 decembrie 1924, p. 702.

⁴⁴ „Transilvania”, an LVIII, nr. 7 fin 1 iulie 1927, p. 272.

⁴⁵ Dr. Vasile Bianu, *Însemnări din Răsboiul României Mari*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, tom. III, p. 495.

în primul rând această sărbătoare. E țăranul român în genere, care prin suferințe și jertfe fără număr a făcut posibil evenimentul istoric sărbătorit astăzi. [...] Luptele și jertfele lui au făurit și unitatea națională și simbolul acestei unități: Coroana de la Alba Iulia. Dar în ceasul acesta de sărbătoare, care e partea lui de bucurie, în afară de bucuria izbânzii care i-a încununat lupta? Desigur, țăranul – spunea Nădejde – a primit pământ, dar era nevoie acum de măsuri înțelepte care să favorizeze transformarea noului proprietar într-un element economic activ și de sine stătător”. Tot astfel țăranul nu știa încă să se folosească de dreptul de vot pentru a-și alege conducătorii. Și Iosif Nădejde își exprima apoi atât amărăciunea, cât și speranțele în realizarea idealurilor sale: „În bucuria sărbătorii de astăzi, despuierea aceasta a poporului de drepturile lui toarnă o bună doză de amărăciune. Iar pentru frații din Ardeal, amărăciunea e sporită încă prin jignirile nemeritate aduse adevăraților lor reprezentanți și prin nesocotirea pactului de la Alba Iulia – act istoric în care ardelenii și-au concretizat aspirațiile lor de guvernare dreaptă și democratică. Atitudinea partidului național ca și aceea a partidului țărănesc aruncă o pată de umbră pe strălucirea serbărilor încoronării. Dar tocmai aceste acte de protestare politică constituiesc garanția unei vajnice lupte democratice care să dea poporului posibilitatea ca, în cadrul unității pecetluite astăzi în mod definitiv, să-și cucerească drepturile ce i se tăgăduiesc”⁴⁶.

Fără îndoială că dincolo de aspectele legate de lupta politică internă, actul încoronării de la Alba Iulia a reprezentat o piatră de hotar în istoria României. Reverberațiile evenimentului în conștiința românilor vor putea fi probabil analizate de antropologi în vremurile noastre; ele sunt vizibile nu doar în presa vremii, pe care am evidențiat-o aici, dar și în literatură, muzică, pictură și multe alte domenii ale activității umane.

Se desprinde însă ideea că societatea românească a timpului a perceput actul încoronării în mod diferit, așa cum este și normal, în funcție de poziționarea fiecăruia în ansamblul societății. Factorul timp are un rol important în explicarea așteptărilor pe care românii le aveau de la conducătorii lor, de la vremurile noi ce mijesc după orice mare război. Presa nu a făcut altceva decât să oglindească aceste abordări diferite ale evenimentului politic. Pe de altă parte, importanța simbolică a încoronării nu a fost negată nici de republicani, iar societatea în ansamblul ei a conștientizat-o. Istoria unei națiuni are nevoie de asemenea momente înălțătoare.

⁴⁶ „Adevărul”, an XXXV, nr. 11835 din 16 octombrie 1922, p. 1.

ACTUL ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA
THE CORONATION CEREMONY IN ALBA IULIA FROM THE
PERSPECTIVE OF CONTEMPORARIES

Abstract: The year 1922 brought a unique event in the history of Romania: the coronation of King Ferdinand as the first sovereign of Greater Romania. The act has both a not insignificant political importance and a symbolic one. Both are present in the political debate in the Romanian society of the time, in the Parliament hall but also in the press of the time. The entire Romanian society experienced with emotion the event of 1922, which was interpreted by each citizen according to his expectations from the great people of the country, his education, but also his political orientation. The article reviews the views on the appropriateness of the coronation ceremony, the choice of venue and the date on which the event was to take place, as well as the positions of politicians, parties to the act and its symbolic significance. The impressions of those who attended the event are also presented, as well as the retrospective analyzes of some of those directly involved in the organization of the coronation.

Keywords: Romania, 1922, the press, Coronation, King.

EMANOIL BUCUȚA DESPRE CULTURA DOBROGEANĂ ÎN PERIODICE DE EPOCĂ

Rezumat: Emanoil Bucuța (1887-1946), bibliograf, scriitor, publicist extrem de activ în perioada interbelică, membru corespondent al Academiei Române, face parte dintre intelectualii care au fost interesați de Dobrogea în mod constant, dovadă fiind numeroasele sale intervenții în ziare și reviste, pe teme legate de provincia istorică dintre Dunăre și Mare. A fost editor al revistei „Boabe de grâu” pe care lucrările de specialitate o consideră una dintre cele mai bune publicații interbelice românești, remarcabilă din punct de vedere al conținutului, al varietății tematicii abordate și ilustrației bogate, de o calitate incontestabilă.

Emanoil Bucuța a vizitat Dobrogea de multe ori și a fost impresionat de potențialul natural al acestei părți a României. În acest sens, el a exprimat opinii legate de modul în care viața intelectuală se poate organiza în relație cu specificul multietnic al zonei și unicitatea acesteia la nivel național. Scriitorul a înțeles că Dobrogea trebuie să vină cu propria voce în definirea spațiului intelectual românesc și universal. Iubitor de turism, într-o perioadă în care acesta era în organizare în România, Emanoil Bucuța a participat la expediții montane sau excursii în alte regiuni ale țării, aducând în paginile revistelor peisajul românesc, văzut și din această perspectivă.

Activitatea sa prolifică și contribuția la publicistica românească din epocă, la viața intelectuală românească interbelică, în general, are nevoie de o mai atentă privire din partea autorilor contemporani și de o reșezare în circuitul de cunoaștere din prezent.

Cuvinte cheie: Dobrogea, viață culturală, periodice dobrogene, literatură, multiculturalism.

Emanoil Bucuța¹ (pseudonim al lui Emanoil Popescu, n. 27 iunie 1887, Bolintin-Deal, județul Giurgiu – d. 7 octombrie 1946, București) a fost unul dintre

*Biblioteca Județeană „Ioan N. Roman” Constanța. E-mail: corinaapostoleanu27@gmail.com

¹ Scriitorul a optat pentru acest nume pe care l-a preluat de la familia mamei sale, originară din satul Dăișoara, județul Brașov. Din 1927 a fost și nume său oficial. George Călinescu a realizat

scriitorii și eseiștii cei mai activi ai perioadei interbelice, cu o prezență constantă în publicațiile literare și culturale naționale și regionale. A absolvit liceul la „Sfântul Sava” (1898-1907), apoi a urmat Facultatea de Litere și Filosofie din București (1907–1911), specializarea limba și literatura germană, cu diplomă. A intenționat să își continue studiile la Berlin, unde să obțină și titlul de doctor, însă a rămas doar un an, între 1912-1913, întrucât mijloacele materiale nu i-au permit să-și continue pregătirea profesională. A revenit în țară, la București, unde a îndeplinit diferite funcții administrative: șef de birou la Casa Centrală a Meseriilor (din 1913), șef de studii și publicații la Casa Centrală a Asigurărilor Muncitorești (din 1918), director în Ministerul Muncii (din anul 1922), profesor titular de propagandă și publicitate la Școala Superioară de Asistență Socială și Publicitate din București (din anul 1929), director la „Cultura poporului” (din 1931), secretar general al Ministerului Cultelor și Artelor (1932–1933), administrator al Casei Școalelor (1944-1945). A fost membru corespondent al Academiei Române, din mai 1941 și al unor asociații culturale de prestigiu, între care și Societatea Scriitorilor Români, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), Societatea Română de Geografie, Asociația „Hanul drumeților”, Societatea Etnografică Română, Societatea „Graiul românesc”, precum și al Asociației „Les Amis de la France”. A susținut numeroase conferințe la radio, cu tematică literară.

Activitatea sa publicistică de excepție a început din timpul studiilor și semnătura sa a apărut într-un impresionant număr de publicații, în calitate de redactor, redactor-șef sau editor. Între acestea, menționăm: „Arhiva pentru știință și reformă socială”, „Buletinul cărții” (redactor din anul 1924), „Căminul cultural” (redactor), „Graiul românesc” (redactor-șef), „Gândirea” (redactor), „Ideea europeană” (redactor din 1921), „Independența economică”, „Monitorul asigurărilor muncitorești”, „Universul ilustrat”, „Viața românească”. În 1930 a fondat revista „Boabe de grâu”, pe care a condus-o până în 1935, considerată a fi una dintre cele mai importante publicații culturale din spațiul românesc, în perioada interbelică². „Boabe de grâu” a apărut în condiții grafice excepționale, cu o ilustrație bogată și cu o tematică dintre cele mai variate³. Articolele sale pot fi și astăzi exemple de publicistică de înaltă calitate și documentare, atât pentru esești,

un portret al scriitorului, într-o notă caracteristică marelui critic și istoric literar, cu tușe accentuate: „Omul însuși seamănă operei: cu palori pergamenice și maliție asiatică, cu gura slabă, mustăți mongole”, vezi *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Semne, București, 2003, p. 766.

² Vezi în acest sens și *Dicționarul general al literaturii române. A/B.*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004.

³ Biblioteca Județeană „Ioan N. Roman” Constanța deține colecția acestei reviste.

cât și pentru scriitori. Și în ceea ce privește genurile literare, Emanoil Bucuța a semnat: versuri, proză, articole, eseuri și traduceri în publicații la fel de numeroase și variate: „Adevărul”, „Analele Academiei Române”, „Convorbiri literare”, „Cugetul românesc”, „Drum drept”, „Gând românesc”, „Luceafărul”, „Lamura”, „Preocupări literare”, „Vremea”, „Rampa”, „Ramuri”, „Revista Fundațiilor Regale”, „România”, „Săptămâna C.F.R.”, „Timocul”, „Transilvania”, „Universul”, „Universul literar” etc⁴. După cum se observă din cele de mai sus, Emanoil Bucuța s-a voit a fi un spirit enciclopedic, pasionat de literatură, specific național, istorie, etnografie, folclor, cercetare literară și, nu în ultimul rând, turism. Preocupările etnografice ale lui Emanoil Bucuța nu erau întâmplătoare, acestea urmau specializarea pe care scriitorul o făcuse în timpul studiilor de la Berlin, unde a audiat și cursuri cu această tematică. Mai mult, Bucuța a participat și la seria de cercetări etnografice pe care le-a organizat Institutul Social Român, în mod constant și sistematic. Emanoil Bucuța a participat la realizarea monografiei românilor din regiunea cuprinsă între Vidin și Timoc, publicată în anul 1923. În calitate de traducător, a dat variante în limba română ale volumelor „Cartea ceaiului” de Okakura Kakuzo (1926) și „Versuri în românește” de J.W Goethe (1932).

Poetul Bucuța a preferat versurile dedicate familiei și universului emoțional din jurul acesteia, dovadă fiind volumul din 1920, „Florile inimii”, unde se dovedește a fi și un bun sonetist. În proză, scriitorul și-a arătat interesul pentru spațiile dominate de spiritul multiethnic și, în acest sens, Dobrogea i-a oferit un material extrem de bogat. Nuvelele și romanele sale: „Legătura roșie” (Editura Fundației Culturale Principele Carol, 1925), „Fuga lui Șefki”⁵ (Cartea Românească, 1927), „Maica Domnului de la mare” (colecția „Gândirea”, 1930), considerat un roman de natură poetică, în stilul lui Mateiu Caragiale, respectiv „Capra neagră” (Casa Școalelor, 1938), în care se remarcă peisajul dobrogean și personajele de diferite etnii (greci, turci, bulgari) reprezintă pentru literatura română interesul viu pe care l-a creat spațiul dintre Dunăre și Mare și preferința autorului pentru tot ceea ce reprezintă împletirea mai multor civilizații și culturi. Aceeași preocupare pentru unicitatea Dobrogei, din punct de vedere al mediului în care au conviețuit mentalități și obiceiuri dintre cele mai diferite se regăsesc și în volumele de articole și reportaje: „Crescătorul de șoimi” (1928) și „Pietre de vadă” (Editura Casei Școalelor și a Culturii Poporului, 4 vol., 1937–1944), o adevărată antologie de texte pline de pitoresc, dar și cu adânci valențe de înțelepciune.

⁴ Publicațiile dobrogene sau tematica dobrogeană din articolele și literatura semnată de Emanoil Bucuța vor fi menționate în cele ce urmează.

⁵ Romanul a apărut fragmentar în revistele „Gândirea” (1924) și „Ramuri” (1926).

Cu referire la spațiul dobrogean, Emanoil Bucuța a scris în revista „Coasta de Argint”⁶ mai multe articole, cu referire la înființarea și organizarea Universității libere, o inițiativă culturală care s-a bucurat de mare interes, în epocă, fiind susținută de intelectuali de prim rang ai perioadei interbelice⁷. Astfel, Bucuța s-a referit și la „Politica bibliotecii și a cărții”, într-o conferință despre care s-a menționat în nr. 1/1928 al publicației mai sus menționate. În articol se spune că Universitatea intenționează să deschidă în timpul verii și o școală de bibliotecari. „Școala de bibliotecari va fi pusă sub conducerea d-lor Emil Bucuța și Apostol Culea. La această școală vor lua parte câte un învățător din fiecare județ, recomandat de revizorul școlar respectiv”⁸. Scriitorul s-a referit și la situația Depozitului legal național. Inexistența unui buletin bibliografic național, spre a se ști ce se tipărește pe teritoriul național atrage după sine lipsa unei informații coerente pe termen lung. Scriitorul mai spunea că în România se difuza 40% carte străină și 60% carte românească, la momentul respectiv. Faptul că nu exista o bibliotecă centrală națională, iar Biblioteca Academiei era subvenționată de stat cu 75.000 lei anual, nu erau vești prea încurajatoare pentru cultura română. Bucuța adăuga ironic: „În bibliotecile populare, fantezia e la largul ei”.

În următorul număr al aceleiași reviste⁹, în articolul numit „Industria Balcicului”, scriitorul arată că materiile prime foarte numeroase ale acestei industrii se întâlnesc „în capul drumului care coboară spre oraș. E întâi natura pietroasă și aspră, cu prăbușiri de văi seci care sperie trăsura care trece chiar pe muchie, și cu vedenia neașteptată deasupra Mării. [...] Industria turismului n-are nevoie decât de o floare. Ea face parte din împărăția sufletului.”

Emanoil Bucuța semnează și cronică la volumul „Coasta de Argint” de Gheorghe Vâlsan: „D-l Vâlsan a scos într-o broșură de sine stătătoare, *Coasta de Argint*, o comunicare făcută într-o ședință a Societății de Geografie și tipărită întâiu în buletinul acelei societăți. E bine că a fost ruptă de acolo. Între asprele contribuții de specialitate se găsea într-adevăr că văile fără iarnă și malurile cu smochine despre care vorbește, înțărmit, cu surpări de lut, cu vifore și bufnițe ale

⁶ Revista a apărut la Balcic, în perioada 2 aprilie 1928 – 1 septembrie 1929, în trei limbi, română, bulgară și turcă, sub direcția lui Octavian Moșescu, primar al orașului, susținător al culturii în Dobrogea de Sud. A continuat „Farul Caliacrei”. Articolele includ: artă, folclor, biblioteci, istoria, economia și viața culturală a Balcic-ului, literatură, traduceri etc. Varianta digitală a publicației se găsește pe pagina de web a Bibliotecii Județene „Ioan N. Roman” Constanța, la adresa <https://digitizare.biblioteca.ct.ro/periodice/>.

⁷ Emanoil Bucuța a susținut o serie de conferințe la Universitatea liberă de la Balcic, cu subiecte din variate domenii, referitoare la Dobrogea sau la alte teme aflate între preocupările sale, ca de exemplu Tolstoi omul, Internaționala scriitorilor, poeta Dora Gabe etc.

⁸ „Coasta de Argint”, an. 1, nr. 1, 2 aprilie 1928, p. 2.

⁹ „Coasta de Argint”, an. 1, nr. 2, 9 aprilie 1928, p. 1.

Dobrogei. O singură bufniță a luat cu sine și aici, dar aceia e a Minervei. Meștera bunului stil”¹⁰.

„Clubul nautic al Balcicului” este un alt articol semnat de Emanoil Bucuța care subliniază că Universitatea liberă este numai un aspect al vieții culturale a orașului, „care ivită între ce a fost, caută să-l dezvolte spre trepte mai înalte. Clubul nautic, înființat de ea zilele acestea, din localnici și îndrăgostiți de o vară ai Balcicului, e un organ al ei de aflare și de cucerire a Mării. Balcicul cel nou caută încă. Iată două urme, din cele mai smerite ale pașilor lui”¹¹.

„Podul Balcicului” semnaleză importanța în creștere a orașului, în relație cu poziția sa geografică și cu dezvoltarea economică ce a atras după sine și dezvoltarea turistică, desigur, în deplină concordanță cu pitorescul locurilor¹².

În data de 21 iulie 1929, Emanoil Bucuța susține o conferință despre Eminescu la Universitatea liberă din Balcic. În introducere, autorul subliniază că tema conferinței sale este în deplină concordanță cu activitatea lui Octavian Moșescu, întrucât acesta este și președintele Societății Academice „România Jună” și a luat inițiativa ridicării unei statui a poetului la Cluj¹³.

În revista „Boabe de grâu”, Emanoil Bucuța va relua unele dintre temele mai sus menționate. Iată ce scria despre una dintre importantele inițiative culturale ale vremii: „Universitatea liberă din Balcic a împlinit într-adevăr în 1930 cinci ani. Mi-aduc aminte încă de întâiul an și mi-aduc aminte și de alți ani care au fost înainte. Balcicul de jos nu se făcuse. În locul palatelor și teraselor umblau morile. [...] Un cafegiu cu fes și cu picioarele goale aducea pe o tavă o filigeană aburind și un rahat venind din insule îndepărtate și se pierdea după colț, într-o firidă. Rămâneai singur cu filigeană, cu rahatul și cu zeii vechi ai Mării. Dacă erai visător, visai, dacă-ți plăcea viața aveai de ce să râzi de potrivelile ei sau de tine, iar dacă n-aveai putere să te ostenești nici atât, te scufundai în lenea fără gând a Răsăritului. Acesta era Balcicul în 1913. [...] Mai târziu artiștii au făcut din el un mare atelier. [...] A fost întâi o librărie, un cinematograf, cursuri cooperatiste, publicații, afișe, expoziții de artă, organizare de excursii în străinătate, un club nautic. Și trebuie să mai fie care îmi scapă! Octavian Moșescu, cel care a avut gândul, și-a făcut eroic datoria. [...] Aceste și asemănătoare lucruri s-ar fi putut spune în ziua de 1 August, când s-au deschis cursurile de vară ale Balcicului. [...] Universitatea liberă de la Mare e cea dintâi care a cultivat sistemul ciclurilor, și de câteva e mândră: Călcăul Mării, de pildă, pe care l-a reluat dezvoltându-l, Universitatea

¹⁰ Inițial, textul fusese publicat în „Buletinul Societății Române de Geografie”, Tom 44, 1925, p. 63-81 și apoi publicat în „Coasta de Argint”, An. 1, nr. 3, 23 aprilie 1928, p. 2.

¹¹ „Coasta de Argint”, an. 1, nr. 8, 1 august 1928, p. 1.

¹² „Coasta de Argint”, an. 1, nr. 10, 30 august 1928, p. 1.

¹³ „Coasta de Argint”, an. 2, nr. 1, 1 septembrie 1929, p. 2.

populară din Mangalia, Ciclul Iorga, un fel de pregătire documentară și sufltească pentru împlinirea în 1931 a 60 de ani. Astăzi Balcicul nu se mai poate închipui fără Universitatea lui liberă. E un titlu de laudă, atât pentru el, cât și pentru ea”¹⁴.

Prezența arheologului Vasile Pârvan la Mangalia și activitatea sa în Dobrogea sunt evocate de Emanoil Bucuța în tonalități nostalgice, împreună cu o descriere inedită a orașului de la țărm de mare. Au participat la săpăturile arheologice Orest Tafrali și Th. Saucic Săveanu, dar numele lui Vasile Pârvan se impune, fără tăgadă: „Universitatea populară înființată anul acesta la Mangalia nu putea să se cheme mai bine. E un nume care arată spre trecut, dar îl leagă de toate speranțele bune ale prezentului, ca o cataramă antică de bronz a unui luptător. A lucrat aici, în acest sat mai mare, de 2-3000 de suflete, mai de mult fosta Fundație Culturală Principele Carol. Ea a pus începutul și orice istorie a propagandei culturale nu se mai poate s-o lase neamintită. [...] Una dintre cele mai frumos așezate case de la mare, deasupra plajei, adăpostește Căminul cultural „V. Pârvan”. Biblioteca e bine înzestrată. Cititorii stau pe verandă, în adierea sărată și când ridică ochii de pe foi au înaintea zarea albastră, vreo corabie parcă ruginită de alge și de vâpsea veche sau forfota cochetă a sutelor de costume, plimbate ca să fie văzute, de ici colo. Un aparat de radio își deschide vorbitorul pe o fereastră, în seara liniștită. Pe pereți sunt cadre cu vederi marine sau cu reproduceri de mari opere de artă. Dedesupt, ca o temelie de istorie, se organizează un lapidarium, cu toate descoperirile arheologilor științifici sau ai norocului. Ceea ce îmi place însă mai mult e ciclul de conferințe, pus sub vraja aceluiași nume. Studiul și lauda Mării au început acum doi ani, mai la Miazăzi, în golful Balcicului. El urcă încet țărmul, ca o încărcătură de serbare, cu toate stegulețele pe funii. [...] Mai văd încă, din seara deschiderii ciclului, pe Marea de noapte, care nu era decât un gol șoptitor, luminile orașelului nostru, tot mai jos în apă, iar în față Constanța, îmbrăcată în pietre scumpe, ieșindu-ne în întâmpinare din adâncuri, torpiloarelor și canonierelor. Vom cuceri-o într-o [zi] și pe ea!”¹⁵.

Citatele extinse din articolele publicate de Emanoil Bucuța în revista „Boabe de grâu” sunt dovezi incontestabile ale preocupărilor constante ale scriitorului pentru spațiul dobrogean, în general, pentru toate aspectele vieții culturale, vieții economice, cât și pentru istoria ținutului. Textele au o evidentă încărcătură literară, dar transmit în același timp intenția clară a autorului de a aduce la cunoștința publicului fapte de viață dobrogeană.

Evoluția presei românești și, în acest context, a presei ținutului dintre Dunăre și Mare au intrat între preocupările lui Emanoil Bucuța, care în volumul omagial

¹⁴ „Boabe de grâu”, an. 1, nr. 6, august 1930, p. 373-374.

¹⁵ „Boabe de grâu”, an. 1, nr. 7, septembrie 1930, p. 430-431.

„Dobrogea. Cincizeci de ani de viață dobrogeană”, apărut în anul 1928, a publicat un articol substanțial dedicat acesteia. Observația atentă a fenomenului publicistic se conturează într-un material a cărui substanță e deopotrivă plină de înțelegere a greutăților începutului jurnalistic în Dobrogea și evocatoare a strădaniei confrăților într-ale publicisticii: „O cutie cu fișe cu vreo două sute șazeci de foi și o poliță cu câteva volume de ziare și reviste adăpostesc, între colecțiile mirosind a pulbere de la Academia Română. Cincizeci de ani de sbucium sufletesc al Dobrogei. Cele mai multe publicații n-au trăit decât o zi. Nume răsunătoare și programe pline de îndrăzneală n-au fost în stare să treacă peste întâiul număr. Dobrogea părea o ființă de mit din antichitate, care avea ceva de spus și nu putea. Era obișnuită să vorbească mai cu seamă de trecut, cu gorgane de oști ale stepei sau cu ruine de cetăți la Mare, elinești și genoveze și mijlocul modern de împărtășire, al tiparului, parcă nu-i pria”¹⁶. În continuare, Emanoil Bucuța apreciază că primele publicații periodice, ziarele „trebuiau să fie oficiale, sau cu foarte mult material oficial”, având în vedere contextul social și politic al integrării Dobrogei la spațiul românesc, după unirea de la 1878. Acestor ziare li se adaugă două publicații importante pentru Dobrogea: „Ceea ce deosebește de aceste zile nu mai e un ziar, ci o revistă, *Analale Dobrogei* din 1920, cu înainte mergătoarea lor din 1916, *Arhiva Dobrogei*, întâile publicații care au îndărătul lor o societate de studio și o activitate științifică stăruitoare. Pulberea gazetelor politice care joacă în soare făgăduieli de curcubeu și cade, sau focul de rachetă al foilor de interes personal, au de acum în mijlocul lor ceva care nici nu se sfarmă, nici nu se mai schimbă după fâlăitului trecerii lor”.

Finalul articolului punctează importanța demersului jurnalistic de început: „Năvălită, ca în toate orașele țării, de ziarele de mare tiraj din București, până-ntr-atât încât într-un chioșc de desfacere sau pe un perete de afișe din Constanța nu le întâlnești decât pe acestea, fără urmă de cele locale, presa din Dobrogea a știut să-și păstreze o înfățișare aparte. Cine o răsfodește încet și se oprește interesat la probleme, nu se poate să nu câștige convingerea unei îndelungi și dârze silințe”.

Emanoil Bucuța a publicat și în revista „Pontice”¹⁷, de la Constanța, un articol referitor la „Dunărea regală”¹⁸, cu referire la sursa de inspirație literară pe care o constituie marea și fluviul și la prezența cuplului regal Carol I și Elisabeta pe aceste meleaguri, așa cum a rămas în amintirea lui Grigore Antipa: „În nopțile

¹⁶ 1878-1928. *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, Editura Cultura Națională, București, 1928, p. 739-741.

¹⁷ Publicația a apărut între anii 1939-1940. Vezi și Corina-Mihaela Apostoleanu, Angela-Anca Dobre, Luminița Stelian, *Reviste dobrogene ale României Mari*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2018, p. 211-238.

¹⁸ „Pontice”, an. 1, nr. 5, mai 1939, p. 142-145.

de Maiu, când Regina Elisabeta se afla împreună cu Regele Carol I în călătoria lor de fiecare an pe fluviu, punea să se ancoreze vaporul, în mijlocul apei, luminile slăbeau, toată lumea tăcea. Tăceau și mașinile, ca să asculte cântecul privighetorilor”¹⁹. Pictorii, oamenii de știință, scriitorii, geografi, cu toții au găsit în apele dobrogene interes de cercetare, dar și de inspirație artistică. În aceeași revistă, tot în anul 1939, în ultimul număr dublu, pe luna noiembrie, Emanoil Bucuța semnează un articol nostalgic despre primele sale vizite la Constanța, începând de prin anul 1905, când era elev. Marea, în toate ipostazele sale, imaginată mai întâi, apoi văzută i-au fixat pentru totdeauna în memorie freamătul romantic al valurilor și dorința de a călători în spații exotice și îndepărtate. Marea, ca simbol al libertății și necunoscutului, al frumuseții și al asprimii, în același timp.

Remarcabil este articolul „Clopotnițe fără biserici” pe care Bucuța îl publică în „Revista dobrogeană”²⁰. O vizită în Dobrogea de Sud îl impresionează în mod special, când constată că multe dintre sate nu mai au decât clopotnițe, dar lăcașele de cult lipsesc. Regina Maria va construi însă la Balcic biserița cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, proiectată de arhitectul Ștefan Balș Lupu (1902-1994): „Regina Maria va putea aduce mâini ca pe zidurile mănăstirii strămoșești, această biserică de piatră în ziua serbării de 25 de ani, iar astăzi dă îndemn și-o pildă pentru toate celelalte clopotnițe fără biserici de pe plaiurile dobrogene”²¹.

Scriitorul Ioan N. Roman (1866-1931), numit de contemporanii săi „patriarhul Dobrogei” era președinte al „Societății Culturale Dobrogene”. Pentru a onora întreaga activitate pe care Ioan N. Roman o dedicase propășirii culturale a ținutului dintre Dunăre și Mare, familia a instituit două premii care să îi poarte numele: „Premiul cultural dobrogean Ioan N. Roman”, în valoare de 12.000 lei și „Premiul de poezie Ioan N. Roman”, în valoare de 2000 de lei²². Juriul era format din personalități culturale ale vremii, între care și Emanoil Bucuța, având la acel moment funcția de director al Educației Poporului din Ministerul Instrucțiunii Publice, alături de Constantin Brătescu, profesor universitar și director al revistei „Analele Dobrogei”, membru corespondent al Academiei Române, Ion Marin Sadoveanu, scriitor, director general al Teatrelor Naționale și Operelor Române; Constantin N. Sarry, ziarist, director al cotidianului „Dobrogea Jună” de la Constanța, Orest Tafrali, arheolog, profesor universitar, scriitor. Familia i-a desemnat în componența juriului pe Bonifaciu I. Roman, avocat și Traian

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi și *Reviste...*, p. 171-210.

²¹ „Revista dobrogeană”, an. 1, nr. 3, 1936, p. 1-3.

²² Vezi și *Reviste...*, p. 134.

EMANOIL BUCUȚA DESPRE CULTURA DOBROGEANĂ

Lăzărescu, magistrat, ginerele lui Ioan N. Roman. Emanoil Bucuța îl înlocuia în funcția de președinte al juriului pe scriitorul Jean Bart, care decedase. E. Bucuța primește, la rândul său, Premiul de poezie „inspirată din peisajul și sufletul Dobrogei sau al mării” și Premiul „pentru lucrări literare, istorice, geografice, juridice, cu subiecte din viața și trecutul Dobrogei”.

Personalitatea lui Ioan N. Roman este evocată de nume importante ale culturii române, între care și Emanoil Bucuța, în articolul „Ioan N. Roman de bronz”²³: „Când l-am văzut ultima oară pe Roman era în anul în care se sărbătoreau cincizeci de ani de viață românească a Dobrogei. Treceam alături prin susul orașului, pe unde hoinăreau copii, prin iarba prăfuită și pe sub aripile morii de vânt. [...] Roman era ca un martor al vremurilor și-mi povestea fiecare schimbare cu întâmplarea ei. Locul se făcea iar ca odinioară și ochii amintirii puteau vedea ca atunci. Cu un cuvânt, însoțitorul meu dădăma sau zidea o lume și mi se părea ascultându-l, întors acolo, că e chiar duhul plaiurilor acestora dobrogene care păstrează vechile legende și înoadă la ele altele noi, când cu râs, când cu un suspin. Cu rădăcini în Ardeal, născut în Basarabia, trăit la Iași, cu legături în București, el se opri în Dobrogea, într-adevăr într-un ultim popas, la marginea pământurilor românești”²⁴.

Prezența consistentă a scriitorului Emanoil Bucuța în presa dobrogeană, cât și numeroasele referințe la spațiul dintre Dunăre și Mare, în revistele de circulație națională și în volume sunt tot atâtea motive de a-l considera unul dintre importanții autori ai acestui ținut, a cărui operă necesită alte viitoare incursiuni critice.

EMANOIL BUCUȚA ABOUT DOBRUJAN CULTURE IN INTERWAR PERIODICALS

Abstract: Emanoil Bucuța (1887-1946) was a bibliographer, writer, a very active publisher during inter-war period and corresponding member of the Romanian Academy; he was among the intellectuals who were constantly interested in Dobruja. This way, his numerous articles published in journals and

²³ „Analele Dobrogei”, an. 15, octombrie 1934, p. 177-178 și în „Boabe de grâu”, an. 3, nr. 10, octombrie 1832, p. 516-517.

²⁴ Acesta a fost discursul pe care l-a rostit Emanoil Bucuța la dezvelirea bustului lui Ioan N. Roman.

other periodicals on subjects connected with the province between the Danube and the Black Sea represented the best evidence. He edited the journal „Boabe de grâu”, considered by treatises one of the best Romanian inter-war publications, that was remarkable from the point of view of content, variety of subjects and rich exquisite illustration.

Emanoil Bucuța visited Dobruja many times and he was impressed by the natural potential of this part of Romania and he expressed his opinions about the way of organizing intellectual life in this region in connection with its multi-ethnic specific and unique environment. The writer was aware that Dobruja should come with its own voice to the Romanian and world intellectual area. Bucuța loved tourism in a time when this occupation was to be organized in Romania and he took part in trips in the mountains and other parts of the country, therefore, he brought the Romanian landscape in the Romanian journals, from the perspective of a writer.

His prodigious activity and his contribution to the Romanian inter-war publishing, the Romanian intellectual life, in general needs a closer attention from the contemporary authors and a resetting in present knowledge circulation.

Keywords: Dobrudja, cultural life, Dobrudjan periodicals, literature, multiculturalism.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

Rezumat: Viața politică a Dobrogei s-a reluat, după Primul Război Mondial, în limitele funcționării mecanismului democratic românesc, cu avantajele și carențele sale, marcată de restructurarea sistemului pluripartinic, ca urmare a organizării primelor alegeri pe baza votului universal. Au apărut, de asemenea, și elemente specifice rezultate din problemele complexe cu care s-a confruntat provincia trans-danubiană în perioada interbelică.

Dobrogea a constituit regiunea unde atât *Dreapta*, cât și *Stânga* au găsit un câmp prielnic de manifestare. Comunismul a găsit aderenți puțini în rândul românilor, dar mai mulți în rândul minoritarilor bulgari. Prin celulele create și alte organizații, aflate sub îndrumarea și controlul Cominternului, acestea au dus la o politică antistatală și antiromânească.

Dreapta a exploatat numeroasele nemulțumiri și dezamăgiri, îndeosebi ale coloniștilor macedo-români, naționalismul lor ardent și dorințele sincere ale unor categorii de români de a se duce o politică profund naționalistă și lipsită de corupție.

Analiza vieții politice a Dobrogei relevă că regiunea a prezentat un interes special pentru cei mai mulți dintre liderii partidelor și organizațiilor politice. Majoritatea au vizitat Dobrogea de mai multe ori, preocupându-se de constituirea organizațiilor, de atragerea de noi membri și simpatizanți, de propagarea doctrinei și a programelor generale și a celor electorale ce au inclus și puncte care vizau rezolvarea unor probleme locale și regionale.

Cuvinte-cheie: viață politică locală, organizații politice, opțiuni politice extremiste, organizații ale minorităților

Viața politică a Dobrogei s-a reluat, după Primul Război Mondial, în limitele funcționării mecanismului democratic românesc, cu avantajele și carențele sale, marcată de restructurarea sistemului pluripartinic, ca urmare a organizării primelor alegeri pe baza votului universal. Au apărut, de asemenea, și elemente

* Muzeul Militar Național *Regele Ferdinand I*. E-mail: ion.risnoveanu.cta@gmail.com

specifice rezultate din problemele complexe cu care s-a confruntat provincia transdanubiană în perioada interbelică.

Primele manifestări politice s-au înregistrat în rândul dobrogenilor refugiați în stânga Dunării ca urmare a ocupării provinciei dintre Dunăre și Mare de către trupele Puterilor Centrale. Astfel, la Galați un grup de intelectuali constănțeni și tulceni, la care s-au adăugat proprietari, funcționari, comercianți și industriași au înființat o asociație care să colaboreze cu autoritățile locale în scopul protejării și ajutorării familiilor nevoiașe¹.

În saloanele berăriei *Luther*, puse la dispoziție de autoritățile gălățene, s-a constituit *Congresul refugiaților din Dobrogea* care îi avea în frunte pe Ștefan Borș, în calitate de președinte de onoare și P. Grigorescu, ca președinte activ, precum și trei vicepreședinți. Printre primele acțiuni întreprinse de conducerea Congresului s-au numărat cererea adresată primului-ministru Alexandru Marghiloman, precum și o serie de petiții trimise Parlamentului prin care se cereau restabilirea drepturilor cetățenești și îmbunătățirea vieții refugiaților dobrogeni².

Toate aceste memorii și petiții au fost trimise de către reprezentanții dobrogenilor autorităților centrale de la București în condițiile în care erau raportate instigări la nesupunere a populației din partea unor provocatori. Un astfel de raport trimis de către primarul unei comune dobrogene arăta că *...prizonierii înapoiți din captivitate instigă printre locuitori, sfătuindu-i să nu mai primească înființarea obștilor și să ceară ca pământul să le fie împărțit în loturi individuale. Având în vedere pericolul pe care îl reprezintă siguranței Statului, o asemenea propagandă, vă atragem atenția a relua severe măsuri și o strictă supraveghere a acestora care au adus din străinătate ideile nesănătoase ale socialismului revoluționar*³.

Aceeași stare tensionată de la sate a fost prezentată și în telegrama nr. 242.978 din 19 august 1919, trimisă de Ministerul de Interne către prefectul de Constanța prin care se arăta că *...la sate s-ar fi împărțit manifeste revoluționare prin*

¹ Brutus Cotovu, *Însemnări pe timpul refugiului*, în „Analele Dobrogei”, an X, 1929, p. 251.

² *Ibidem*, p. 256.

³ Serviciul Județean Tulcea al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Tulcea), fond Prefectura Tulcea, dosar 119/1919, f. 33. Într-un Ordin trimis de prefectul de Tulcea tuturor administratorilor de plasă din județ au fost transmise următoarele indicații cu privire la prevenirea actelor care ar fi dus la atentate la siguranța Statului: *D-le Administrator, aici anexat am onoarea a vă transmite în copie ordinul secret al D-lui Ministru de Interne și vă rog a lua cele mai serioase și urgente măsuri a se executa cu strictețe, sfătuind toată pătura muncitoare la ascultare și la liniște, fiecare văzându-și de treburi și de nevoi și nimeni să nu dea nici o ascultare răuvoitorilor și agenților provocatori ordinii publice care trebuiesc urmăriți și descoperiți spre a se putea lua din timp măsurile cele mai severe în contra lor și a preveni neajunsurile la care s-ar putea da naștere de pe urma unor asemenea acțiuni nefaste. Vezi și Ibidem, dosar 126/1919, f. 5.*

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

care, între altele, se spune: *Țărani, sculați-vă din somnul vostru și vă răsculați contra asupritorilor care vă țin subjugati*⁴.

Această situație deosebit de gravă s-a datorat incompetenței și intereselor oamenilor politici din Dobrogea care au ținut cont prea puțin de necesitățile imediate ale populației care trecea prin momente dramatice. Ziarul *Dobrogea jună*, care și-a făcut o datorie de onoare din a demasca mașinațiunile politicianilor din provincia dintre Dunăre și Mare arăta, încă de la începutul anului 1919, că situația Dobrogei era *departe de a fi limpezită*, că traiul celor repatriați devenea din ce în ce mai greu și că mii de dobrogeni *pribelesc încă prin străini-copii ai nimănui, iar domnii își dispută și își împart interesele politice*⁵.

Un motiv pentru care această situație era deosebit de tensionată se datora și faptului că multe posturi publice erau ocupate de dezertori, alții nădăjduind să acceadă în funcții asemănătoare profitând de degradingolada de la nivelul autorităților locale și județene.

Una dintre cele mai dificile bătălii politice s-a dat la Constanța pentru ocuparea postului de prefect al județului, în condițiile în care această demnitate permitea celui care o ocupa să apere interesele partidului din care făcea parte. Nu fără interes pentru istoricul moravurilor politice au fost *culisele* din jurul numirii prefectului, desemnat în cele din urmă, în urma unor negocieri considerate *imorale și lipsite de cavalerism*, în persoana lui Nicolae Negulescu. Unul dintre cei mai importanți contracandidați ai acestuia a fost Marcel Opreanu care conta, în afară de legături de familie deosebit de puternice, pe sprijinul a doi dintre cei mai influenți oameni politici ai Dobrogei interbelice, respectiv A. Mărmurianu și V. Roman.

În cele din urmă, problema a fost tranșată în urma intervenției energice a lui P. Panait, care deținea funcția de ministru, și care a înclinat balanța în favoarea numirii lui Nicolae Negulescu în funcția de prefect de Constanța⁶.

O situație asemănătoare a fost și în județul Caliacra. Alexandru Gherghel, fostul prefect al județului, numit în funcție la începutul anului 1919, a fost acuzat de încălcarea flagrantă a legii, de gestionarea defectuoasă a relațiilor dintre autoritățile române și populația bulgară și de luarea unor măsuri greșite în vederea rezolvării problemelor imediate cu care se confruntau locuitorii acestui

⁴ Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Constanța), fond Prefectura Constanța, dosar 1/1919, f. 126.

⁵ *Informațiuni politice*, în „Dobrogea jună”, an XIII, nr. 9/12 ianuarie 1919, p. 1.

⁶ *Buletin politic*, în *Idem*, p. 3. Scandalul provocat de numirea noului prefect de Constanța a continuat până aproape de jumătatea anului 1920 și a fost oglindită, în termeni mai mult sau mai puțin subiectivi, în aproape toate ziarele constănțene, în funcție de interesele politice pe care acestea le apărau.

județ din Dobrogea Nouă. Despre fostul prefect, presa dobrogeană a avut o poziție clară, net în defavoarea acestuia: *...în adevăr, Domnia Sa a fost mai prejos decât chiar așteptările unui regim care a dat așa de puțină atențiune celor dintâi numiri făcute în administrația Dobrogei*⁷. În locul său a fost numit Grigorie Petrescu care a fost acceptat de către toate formațiunile politice care doreau instituirea unui climat liniștit și sănătos în vederea rezolvării problemelor economice și politice cu care se confrunta acest județ⁸.

La Silistra, refuzul lui A. Călinescu de a mai ocupa postul de președinte al Comisiei interimare a produs un adevărat scandal politic în condițiile în care mai mulți reprezentanți ai elitei politice a județului și-au manifestat dorința de a ocupa postul rămas vacant. Numirea lui Nicolae Melidon i-a luat prin surprindere pe majoritatea celor care s-au înscris în campanie, dar mai ales pe prefectul județului, generalul Castiș, care a fost surprins că acesta s-a prezentat la post cu numirea primită de la București în dauna unor concurenți considerați cu șanse mai mari, cum ar fi Tașcu Pucerea, Tașcu Stere, I. Callas și Melidonescu⁹.

Treptat, după reîntoarcerea dobrogenilor refugiați la casele și preocupările lor și după revenirea liderilor politici locali, în Dobrogea au apărut o serie de partide și formațiuni politice care au adus cu sine patima politică a țării de după război¹⁰.

Acordarea dreptului de vot universal a creat cadrul legal pentru ca locuitorii județelor dobrogene să-și exercite drepturile politice. Mai mult, posibilitatea extinderii activității politice atât în județele Constanța și Tulcea, cât și în sudul Dobrogei a preocupat partidele politice care au sprijinit personalități locale sau au impus politicieni de la centru, cu misiunea de a înființa organizații politice.

Deși, datorită caracterului de mozaic etnic și religios, majoritatea locuitorilor dobrogeni nu s-a implicat în activități politice, totuși viața politică din această provincie a cunoscut o agitație deosebită, uneori chiar mai accentuată decât în restul țării. Populația din provincia trans-danubiană, recent întoarsă dintr-un refugiu forțat, se găsea în proporție covârșitoare în lumea rurală. Aici, competiția politică a pătruns greu, dar a cunoscut o eferescență aproape egală cu

⁷ Noul prefect de Caliacra, în *Idem*, an XIV, nr. 100/27 noiembrie 1920, p. 1.

⁸ *Ibidem*, p.1. În continuarea articolului se arată: *După așezarea d-lui Berceanu la Tulcea, instalarea d-lui Grigorie Petrescu la Bazargic e o nouă dovadă că guvernul a început a-și da seama că cu cârpaci și găinari nu se poate face, mai ales astăzi, administrație în provincia de peste Dunăre.*

⁹ *Buletin politic*, în *Idem*, an XIII, nr. 9/12 ianuarie 1919, p. 1. Evoluția ulterioară a vieții politice din județul Durostor a dus la apariția unor conflicte deschise între Tașcu Pucerea și Tașcu Stere care au ținut capul de afiș al presei dobrogene de la jumătatea perioadei interbelice.

¹⁰ *Informațiuni*, în *Idem*, an XIII, nr. 2/24 noiembrie 1918, p. 1.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

cea din mediul urban, în ciuda reticenței locuitorilor de la sate față de tot ce venea dinspre oraș, formă de exprimare a tradiționalismului și conservatorismului țărănimii de la începutul secolului al XX-lea.

În Dobrogea, partidele politice ale vremii au găsit un teren deosebit de propice pentru activitate. Aproape toate formațiunile politice românești din perioada interbelică și-au organizat filiale județene și locale în provincia dintre Dunăre și Mare care s-au remarcat în timpul campaniilor electorale atât prin prezentarea programelor centrale, cât mai ales prin punerea în discuție a unor probleme specifice regiunii. Erau propuse alegerilor, într-un mod mai mult sau mai puțin demagogic, instaurarea unei administrații corecte, acordarea de despăgubiri celor îndreptățiți să-și refacă gospodăriile, dar și construirea de școli, căi ferate, șosele, fântâni, ș.a.¹¹.

O atenție deosebită a fost acordată atragerii minorităților. Populația bulgară a fost mai rezervată față de partidele românești de centru-dreapta și total împotriva formațiunilor politice de dreapta, dar s-a arătat interesată de partidele de stânga și de extremă-stânga. Acest fapt se explică prin politica de exacerbare a elementului românesc de către dreapta politică și conflictul pe care aceasta îl avea cu elementul alogen. Etnicii bulgari din Dobrogea erau mai apropiați de stânga politică și datorită dorinței de alipire a acestei provincii la Bulgaria. Mai mult, în județul Caliacra, bulgarii au respins cu totul formațiunile politice românești, organizând Partidul Bulgar care s-a prezentat la alegerile din 1919¹².

În acest timp, etnicii turci și tătari s-au încadrat într-un procent mult mai mare în partidele ce activau în Dobrogea interbelică. Printre cele mai importante personalități ale minorității turco-tătare îi amintim pe Kurt Ali Memet, Mustafa Reza, Hagi Memet, Mahmud Fehni și Sadca Mahmud, membri marcanți ai Partidului Național Liberal¹³.

Mai mult, minoritatea turco-tătără din Dobrogea era reprezentată nu numai la nivelul instituțiilor administrației locale, ci și în Parlamentul României. Cu prilejul alegerilor parlamentare generale din anul 1919, deputatul Mustafa Mehmet Fekrim declara: *suntem fericiți că pentru prima dată au intrat în Camera românească patru deputați musulmani de când e Statul Român. În sfârșit, vă declar, în*

¹¹ *Promisiuni politice*, în „Ecoul Silistrei”, an I, nr. 6/21 mai 1919, p. 2. Astfel de promisiuni electorale apăreau în mai toate ziarele din provincia trans-danubiană, dar cu precădere în cele care reprezentau interesele grupurilor politice de aici.

¹² *Ibidem*, p. 3. În anii următori, reprezentanți ai minorității bulgare din județele Durostor și Caliacra au aderat la Partidul Național Țărănesc, unii dintre aceștia devenind chiar deputați în Parlamentul de la București pe listele acestui partid.

¹³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond Ministerul Afacerilor Interne (în continuare M.A.I.), dosar nr. 505/1919, f. 20 și următoarele.

*numele populației musulmane din Dobrogea, că vom fi credincioși și folositori pentru România Mare, patria noastră iubită*¹⁴.

Că autoritățile locale și centrale nutreau un respect deosebit față de minoritatea turco-tătără musulmană din provincia dintre Dunăre și Mare este dovedit și de faptul că la serbările organizate cu mult fast, în anul 1928, cu ocazia Semicentenarului unirii Dobrogei cu România, au fost invitați reprezentanți de marcă ai acesteia. Pe lista persoanelor invitate la banchetul de onoare s-au numărat și mulți demnitari turci. În afară de muftiții celor patru județe dobrogene au mai fost invitați foștii deputați Sadâr Mehmet, Checeli Suliman, Mehmet T. Murtaza, Riza Mehmet și Abdula Hairedin, foștii senatori Sukru Alioglu și Kerim Seid Islam, delegat permanent în comunitatea din Murfatlar, Murat Ali, președintele comunității turco-tătare musulmane din Constanța, deputatul de Constanța Selim Abdulachim și senatorii Ibrahim Themo și Kurdali Mehmet¹⁵.

Macedo-românii, stabiliți masiv în Dobrogea în perioada interbelică, au jucat încă din primii ani ai perioadei interbelice un rol deosebit de activ pe scena politică a provinciei. Fie că au fost membri ai partidelor democratice, fie că s-au numărat printre simpatizanții Mișcării Legionare, aceștia s-au aflat tot timpul în primele rânduri ale confruntărilor politice. Printre cei mai importanți reprezentanți ai comunității aromâne de pe scena politică dobrogeană îi amintim pe dr. Tașcu Pucerea, Ahil Pineta, Vasile Th. Muși și Nicolae Batzaria, aleși ca reprezentanți ai județelor Durostor și Caliacra în Parlamentul României în diferite legislaturi din perioada interbelică¹⁶.

Celelalte minorități din Dobrogea nu au participat, într-o măsură prea mare, la viața politică dobrogeană, acest lucru reflectându-se într-un mod negativ deoarece partidele politice românești nu au beneficiat de seriozitatea și hărnicia acestora.

Elaborarea unui nou cadru legislativ care a permis instaurarea votului universal a făcut ca activitatea politică să devină tot mai intensă. Astfel, s-au înființat noi cluburi politice, s-au constituit comitete de conducere la nivelul plășilor, iar propaganda prin presă a devenit mai incisivă. Mai mult, au fost

¹⁴ Mehmet Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București, Editura Kriterion, 1994, p. 119. Aceeași stare de spirit îi anima pe reprezentanții populației turco-tătare musulmane din Dobrogea și în deceniul patru al secolului trecut. Într-o comunicare adresată Ministerului de Interne în ședința Camerei din 23 februarie 1932, deputatul Hamdi Suleyman sublinia că *guvernele care au cârmuit țara atât în timpuri bune, cât și în timpuri grele, ne-au dat întotdeauna un puternic sprijin moral și material. Moralmente suntem satisfăcuți de încrederea ce ne-o acordă românismul și țara*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 119.

¹⁶ Vasile Th. Muși, *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă. 1925-1935, f.l.*, Societatea de cultură macedo-română, f.a., p. 9.

organizate conferințe publice pentru clarificarea doctrinelor politice și a programelor diferitelor partide care activau în Dobrogea. În cadrul tuturor acestor manifestări s-a amintit necesitatea dezvoltării industriei alimentare, capabilă să valorifice materia primă locală și să asigure produse destinate exportului, în paralel cu reorganizarea agriculturii dobrogene prin crearea de ferme agricole care să pună accent pe culturile cerealiere și viticultură. De asemenea, aproape toate partidele care își disputau locurile eligibile din Dobrogea pentru parlament propuneau seturi de măsuri care urmau să ducă la triplarea capacității instalațiilor portuare și îmbunătățirea serviciilor acestora¹⁷.

Caracterul demagogic al activității unor partide care activau în provincia trans-danubiană a făcut ca foarte puțini dobrogeni să se angreneze direct în viața politică. Corupția de care erau acuzați unii politicieni din provincia trans-danubiană, precum și faptul că de cele mai multe ori aceștia erau numiți de la centru, au dus la un interes relativ scăzut din partea dobrogenilor.

Aceștia erau mai degrabă interesați de asigurarea semințelor care urmau să asigure viitoarea recoltă și de reparația distrugerilor pricinuite de război, decât de discursurile politice pe care, de cele mai multe ori, nici nu le înțelegeau. În acest sens, dovadă stau rapoartele Legiunilor de Jandarmi și ale Siguranței care arătau interesul relativ scăzut al populației dobrogene față de politică¹⁸.

Unul dintre cele mai active partide politice din Dobrogea interbelică a fost Partidul Național Liberal. Sprijinit de pătura burgheză a Dobrogei, cu un puternic capital de simpatie venit din partea Brătienilor, această formațiune politică a încercat să aducă rezolvări ale problemelor provinciei dintre Dunăre și Mare.

Încă din 1920, liberalii au dus o politică care viza instaurarea disciplinei în cadrul organizațiilor, precum și penetrarea în zonele rurale unde, de obicei, aveau o aderență scăzută. Introducerea votului universal era considerată de liberalii dobrogeni o măsură înțeleaptă care, împreună cu înscrierea în partid fără achitarea taxei și amânarea plății cotizațiilor, aveau darul de a atrage noi membri mai ales din localitățile rurale¹⁹.

Un succes deosebit a fost reputat de liberali în localitățile urbane. Intelectualitatea dobrogeană, precum și investitorii activi din mediul industrial și

¹⁷ *Economia în Dobrogea*, în „*Liberalul Constanței*”, seria a II-a, an VI, nr. 2/30 ianuarie 1920, p. 2.

¹⁸ S.J.A.N. Constanța, fond Legiunea de Jandarmi Constanța, dosar 6/1920, f. 130 și următoarele. Această stare de fapt s-a perpetuat pe tot parcursul deceniului trei al perioadei interbelice însă, în anii următori, îmbunătățirea nivelului de trai și accesul la informații au dus la o creștere semnificativă a participării dobrogenilor la viața politică a provinciei dintre Dunăre și Mare.

¹⁹ *Noi membri liberali*, în „*Liberalul Constanței*”, seria a II-a, an VI, nr. 7/6 iunie 1920, p. 1. Eforturile liberalilor de a atrage noi membri au avut loc în condițiile în care acest partid era tot mai contestat de către Partidul Național Român și acuzat de instaurarea unei dictaturi liberale.

financiar-bancar erau direct interesați de adoptarea unei legislații liberale. De aceea, principalii cotizanți ai filialelor dobrogene ale Partidului Național Liberal proveneau din rândul elitei intelectuale a provinciei, dar și din rândul industriașilor și bancherilor care vedeau în Dobrogea un loc propice pentru afaceri.

De altfel, încă din timpul refugiului de la Galați și Ismail s-au încropit primele organizații liberale care aveau drept fondatori reprezentanți ai intelectualității. În primii ani, simpatia pentru acest partid a fost destul de mare. În diferite materiale de presă se arăta faptul că, spre exemplu, *...în orașul și județul Tulcea simpatiile pentru liberali cresc pe fiecare zi și cu drept cuvânt se poate spune că acolo cel mai puternic partid este cel liberal, chiar acum în opoziție*²⁰.

În contradicție cu eforturile depuse pentru recâștigarea terenului pierdut în rândurile alegătorilor dobrogeni, au apărut primele conflicte de interese atât între liderii locali, cât și între aceștia și conducerea centrală de la București. Cele mai multe neînțelegeri interne s-au semnalat în cadrul Organizației județene Constanța a Partidului Național Liberal. Printre motivele acestei stări de lucruri s-au numărat modul în care s-au propus candidaturile pentru alegerile parlamentare și pentru Camerele Agricole, chestiunea conducerii filialei constănțene a partidului, nerezolvarea problemei oborului de cereale, precum și nerezolvarea spinoasei chestiuni a transportului cerealelor în port²¹.

Nemulțumirile, care nu de puține ori au îmbrăcat și forme violente, au făcut obiectul unor discuții aprinse la clubul partidului și în presă, fapt ce a determinat conducerea centrală a Partidului Național Liberal să treacă la schimbarea conducerii locale și să îl numească pe Vasile P. Sassu²², fost ministru al Industriei și Comerțului în perioada 19 ianuarie 1922–29 octombrie 1923, la

²⁰ *Situația liberalilor din Tulcea*, în „Dobrogea jună”, an XIV, nr. 63/10 octombrie 1920, p. 1. Într-un nou articol intitulat *Reorganizarea partidului liberal din Tulcea*, publicat în numărul 116 din 30 decembrie 1920, era confirmată ascensiunea acestei formațiuni politice în condițiile erodării la guvernare a Ligii Poporului condusă de generalul Averescu: *Membrii marcanți ai P.N.L. din Tulcea sunt în plină activitate în ce privește reorganizarea partidului pe baze democratice, conform noilor statute. Cu această ocaziune, se observă că aversiunea pe care populația rurală o avea pentru partidul liberal-aversiune care s-a manifestat evidențiat în mod plastic cu ocazia alegerilor parlamentare de sub guvernul de generali-această aversiune a dispărut datorită greșelilor administrației regimului de la putere.*

²¹ *Informațiuni politice*, în „Marea Neagră”, an VII, nr. 20/13 februarie 1923, p. 2.

²² *Frământările guvernamentabililor tulceni*, în „Dobrogea jună”, an XXXIII, nr. 208/9 noiembrie 1934, p. 1. Acesta nu s-a sfiit să se amestece flagrant și în treburile interne ale filialei Tulcea a Partidului Național Liberal, intrând în conflict cu deputații din acest județ: *Deputatul Ion N. Drăghici a fost rănit grav într-o ambuscadă. Vasile P. Sassu a încercat să impună la șefia organizației Tulcea pe cumnatul său Nelu Munteanu intrând astfel, în conflict și cu deputatul Radu Roșculeț.*

conducerea filialei județene Constanța a Partidului Național Liberal. Acest lucru s-a datorat și faptului că Vasile P. Sassu se găsea în cercul de apropiați ai lui Ion I.C. Brătianu. S-a profitat și de faptul că mandatul conducerii organizației județene a expirat, fără să poată fi aleasă o nouă conducere din cauza neînțelegerilor existente²³. În aceste condiții, noul lider al liberalilor constănțeni a dat publicității un comunicat în care preciza faptul că fusese însărcinat cu puteri depline din partea lui Ionel I.C. Brătianu pentru reorganizarea radicală a filialei județene Constanța a Partidului Național Liberal și pentru stoparea tuturor disputelor și neînțelegerilor de până atunci²⁴.

Această decizie a conducerii centrale a Partidului Național Liberal a fost percepută ca o mișcare în forță de către membrii liberali cu ștate vechi în cadrul filialei județene Constanța. Aceștia erau nemulțumiți și de schimbarea comisiei interimare a orașului Constanța, fapt ce a provocat noi și numeroase proteste. Reuniți în jurul lui Virgil Andronescu, contestatarii i-au trimis o telegramă șefului Partidului Național Liberal prin care își arătau nemulțumirea față de măsurile luate, arătând totodată că acestea aveau un caracter nestatutar²⁵.

Totuși, sprijinit de Comitetul de reorganizare a activității organizației județene Constanța a Partidului Național Liberal, precum și de către presa de partid în rândul căreia ziarul *Liberalul Constanței* a avut un rol activ, Vasile P. Sassu a reușit nu numai să aducă liniștea în interiorul organizației județene, ci și să obțină rezultate importante. Mitingurile desfășurate la Hârșova și Mangalia, memoriile trimise de către fruntași liberali constănțeni, precum și de către reprezentanți ai elitelor intelectuale și ai mediului de afaceri dobrogean au reprezentat dovezi sigure în acest sens. Mai mult, ziarul *Dobrogea Jună*, recunoscut pentru politica sa editorială critică față de partidele politice din Dobrogea, a apreciat meritele noii conduceri locale județene a Partidului Național Liberal care s-au repercutat într-un mod pozitiv asupra stării de spirit din întreaga Dobrogea²⁶.

Măsuri cu caracter organizatoric au fost adoptate și de organizația județeană Tulcea a Partidului Național Liberal. Astfel, în fiecare comună au fost

²³ *Nou șef la liberalii constănțeni*, în „Dobrogea jună”, an XXI, nr. 290/22 octombrie 1925, p. 1. Amestecul conducerii centrale a Partidului Național Liberal în activitatea filialelor județene din Dobrogea a avut un caracter aproape permanent în perioada interbelică. Sciziunile repetate de la centru, la care s-au adăugat conflictele de interese din teritoriu, au dus la schimbări repetate la nivelul conducerilor filialelor județene, peste dorința membrilor locali, fapt care a generat tensiuni între conducerea centrală și reprezentanții conducerilor locale.

²⁴ *Nesiguranță la filiala Constanța*, în „Liberalul Constanței”, seria a II-a, an X, nr. 470/29 noiembrie 1925, p. 1.

²⁵ *Ibidem*, p. 1.

²⁶ *S-au rezolvat problemele la filiala P.N.L. Constanța*, în „Dobrogea jună”, an XXII, nr. 10/15 ianuarie 1926, p. 1.

create organizații conduse de oameni cu autoritate și influență, proveniți în special din rândul țăranilor înstăriți care erau dispuși să se angreneze în disputele politice, în condițiile în care în mediul rural acestea erau în mare parte ignorate. Mai mult, la nivelul organizației județene s-a hotărât crearea unui nucleu numeros alcătuit din personalități respectabile din toate domeniile de activitate²⁷.

Cu toate acestea, frământările politice din rândurile liberalilor s-au resimțit și în relațiile dintre conducerea centrală și filialele județene. În momentul în care acestea păreau că s-au stins, la sfârșitul anului 1934 a izbucnit un scandal puternic mediatizat de către presa dobrogeană între Dinu Brătianu și un grup de parlamentari din județul Tulcea alcătuit din deputații Gheorghe Șerban și Ion N. Drăghici și senatorii Nicolae Zaharia și T. Gârbov. Aceștia îi reproșau liderului liberal faptul că se amesteca prea mult în activitatea filialei județene și, mai grav, încerca să impună pe listele electorale oameni cu o slabă aderență²⁸.

În perioada 1922-1926, organizațiile Partidului Național Liberal din județele Caliacra și Durostor nu au fost marcate de neînțelegeri și orgolii care să afecteze în mod grav stabilitatea partidului. Activitatea acestora s-a concentrat pe soluționarea problemelor politice deosebit de complexe determinate de colonizare, fiind necesară și rezolvarea urgentă și eficientă a problemelor demografice, economice și de apărare la frontiera cu Bulgaria²⁹.

Totuși, la sfârșitul anului 1927 au apărut primele disensiuni, rupturi și excluderi din rândul organizației județene Durostor. Acestea au avut la bază conflictul de interese dintre Tașcu Pucerea, președintele organizației, și Tașcu Statu, prefectul județului. Problemele ridicate de cei doi au fost discutate la București în cadrul conducerii centrale unde s-a încercat medierea pozițiilor divergente, măsurile luate fiind deosebit de dure. Astfel, Tașcu Pucerea a fost exclus din cadrul organizației Partidului Național Liberal filiala Durostor după ce a fost acuzat că și-a însușit polițe în valoare de 800.000 de lei de la *Banca Comercială* și că a cheltuit nejustificat fondurile organizației³⁰.

Spre sfârșitul perioadei interbelice, orgoliile și interesele locale au fost atât de mari încât organizațiile județene Constanța și Durostor s-au divizat în câte

²⁷ *Ibidem*, nr. 20/27 februarie 1926, p. 1. În județul Tulcea, frământările din cadrul filialei județene a Partidului Național Liberal au avut o intensitate redusă și datorită faptului că în fruntea acesteia au fost alese personalități marcante care au avut o atitudine ireproșabilă în timpul ocupației și al refugiului. În plus, aici conflictele de interese nu erau atât de puternice ca în cazul filialei județene Constanța. Cu toate acestea, au apărut neînțelegeri între conducerea centrală și cea a filialei județene.

²⁸ *Frământările din organizația liberală de Tulcea*, în *Idem*, an XXXIII, nr. 206/5 noiembrie 1934, p. 1.

²⁹ George Fotino, *Pagini răzlețe. Câteva articole și cuvântări*, București, Editura Cartea Românească, 1934, p. 38.

³⁰ *Neînțelegeri între liberalii din Durostor*, în „Curentul Silistrei”, an I, nr. 2/16 iunie 1929, p. 1.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

două tabere, mergându-se până acolo încât membrii aceluiasi partid au participat la alegerile parlamentare pe câte două liste separate.

Până la 30 martie 1938, când regele Carol al II-lea a decis dizolvarea partidelor politice, activitatea organizațiilor Partidului Național Liberal din Dobrogea a cunoscut aceeași divizare și îndepărtare de interesele locuitorilor provinciei trans-danubiene.

În perioada interbelică, scena politică dobrogeană a fost o copie fidelă a scenei politice românești. Astfel, orice acțiune sau manifestare a vreunui partid politic își găsea imediat oglindirea și în viața politică dobrogeană. Mai mult, grupurile de interese economice și politice de la București aveau o prelungire imediată și în Dobrogea unde, pe lângă aceste interese, interveneau orgolii personale, uneori chiar meschinării îndreptate împotriva uneia sau alteia dintre formațiunile politice de aici sau împotriva liderilor politici ai acestora.

Același lucru s-a întâmplat și cu Partidul Național Liberal. Astfel, singurul lider marcant, care a semnat în iunie 1930 *actul restaurației*, sprijinindu-l pe Carol al II-lea, a fost Gheorghe Brătianu, motiv pentru care a fost exclus din gruparea liberală. În aceste condiții, fruntașul liberal a decis să-și creeze propria formațiune politică denumită Partidul Național Liberal - Gheorghe Brătianu, numit și *georgist* de către oamenii politici și presa românească interbelică, al cărui prim congres a avut loc la data de 15 iunie 1930³¹.

Evident, mutarea politică care a avut loc la București nu putea rămâne fără ecou în teritoriu, cu atât mai puțin în Dobrogea. Scindarea Partidului Național Liberal a produs și în provincia trans-danubiană apariția unor facțiuni dizidente.

La noul partid *georgist* a aderat din Constanța gruparea de liberali strânsă în jurul intelectualului și prosperului om de afaceri Istrate Micescu. Acestui grup i s-au alăturat, în general, reprezentanți ai elitelor intelectuale și ai mediului de afaceri, precum Ioan N. Roman și Virgil Andronescu, acesta din urmă cu ștate vechi printre dizidenții liberali.

Revenirea lui Carol în România și instalarea sa ca rege nu a lăsat indiferent nici grupul liberal dizident din Constanța. La 11 iunie 1930, prin vocea lui Ioan N. Roman, unul dintre oamenii politici de vază nu numai ai liberalilor constănțeni, dar și ai provinciei dintre Dunăre și Mare, aceștia adresau urări de bun venit noului monarh și transmiteau că se pun cu totul la dispoziția noului regim: *...sosirea Majestății Voastre în mijlocul poporului Său a înviorat toată suflarea românească, iar urcarea Majestății Voastre pe Tron rămâne un eveniment istoric care ne umple sufletele de bucurie și ne deschide perspectivele celor mai bune speranțe pentru viitor*³².

³¹ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005, p. 335.

³² *Liberalii din Constanța față de noul rege*, în „Dobrogea jună”, an XXVI, nr. 99/11 iunie 1930, p. 1.

Încă de la începutul acțiunii sale politice, Gheorghe Brătianu a acordat o atenție specială provinciei dintre Dunăre și Mare. Astfel, a participat la primele congrese ale organizațiilor din județele Durostor și Caliacra și a aprobat desfășurarea primului congres regional al Partidului Național Liberal-Gheorghe Brătianu la Constanța, la începutul lunii decembrie 1930. Manifestarea a fost prezidată de către Istrate Micescu și a reunit delegați din partea județului Constanța conduși de Ioan N. Roman și Virgil Andronescu, din partea județului Durostor sub conducerea lui Horațiu Hențescu și a județului Tulcea avându-l în frunte pe V. Lichiardopol³³.

În aceste condiții, demn de remarcat este modul în care potențialii alegători din Dobrogea au fost implicați în aceste lupte politice. Astfel, la 28 septembrie 1930, la Bazargic s-a desfășurat întrunirea noii formațiuni politice Partidului Național Liberal-Gheorghe Brătianu. Victor Papacostea, ajutat de Vasile Zeana, a vizitat centrele de aromâni, convingându-i să participe la congres, promițându-le că vor primi pământ, animale și bani. Acest episod a fost amplu dezbătut de presa dobrogeană a acelei perioade care a dezvăluit faptul că aromânii din sudul Dobrogei au fost convinși să voteze în grup formațiunea politică al cărei lider era Gheorghe Brătianu. Mai mult chiar, pentru a primi vizita șefului liberal, în județ s-a format un grup de călăreți și bicicliști din tineri aromâni cu misiunea să-l întâmpine și să-l conducă³⁴.

Un atu important al Partidului Național Liberal-Gheorghe Brătianu a fost reprezentat de aderarea la organizația din Constanța a reputatului ziarist Constantin N. Sarry, directorul celui mai influent ziar dobrogean, *Dobrogea Jună*. Se poate conchide că Partidul Național Liberal-Gheorghe Brătianu a avut în dreapta Dunării un sprijin de propagandă deosebit de important.

Spre sfârșitul perioadei interbelice, această formațiune politică nu a mai avut un sprijin deosebit din partea electoratului dobrogean sătul de dizidențe interesate și vorbe goale. De aceea, alegerile parlamentare desfășurate în anul 1937 au provocat Partidului Național Liberal-Gheorghe Brătianu o înfrângere usturătoare. În aceste condiții, rezultatele mai mult decât modeste din timpul alegerilor, precum și aderența din ce în ce mai scăzută la un electorat și așa destul de redus au determinat fuziunea Partidului Național Liberal-Gheorghe Brătianu cu vechiul Partid Național Liberal. Astfel, la 3 februarie 1938, în prezența lui Vasile P. Sassu, lider al Partidului Național Liberal Constanța, și a liberalilor

³³ „Georgiștii” din Dobrogea, în „Ziua”, nr. 756/20 decembrie 1930, p. 1.

³⁴ Gheorghe Brătianu în Caliacra, în „Libertatea”, an V, nr. 433/1 octombrie 1930, p. 1. Această amplă manifestație a fost organizată de către Societatea culturală macedo-română care se alătura oricărei formațiuni care sprijinea eforturile coloniștilor aromâni de a se instala în cele două județe din Dobrogea de Sud.

georgiști s-a desfășurat la Constanța ședința de reunificare a celor două partide liberale³⁵.

Alături de vechile organizații de partid care și-au reluat activitatea la sfârșitul Primului Război Mondial, în condițiile refugiului populației dobrogene mai ales în zona Galați și Ismail, noi formațiuni și-au făcut treptat intrarea și în peisajul politic dobrogean³⁶.

În aceste condiții, Partidul Țărănesc a luat ființă în contextul regroupărilor și înfruntărilor politice care s-au conturat la sfârșitul primei conflagrații mondiale, al cadrului creat de reforma agrară și cea electorală, care a permis afirmarea politică a mișcării țărăniste românești într-un context internațional în care și în țările vecine s-au afirmat partide agrariene.

Inițiatorul noii formațiuni politice a fost Ion Mihalache, președintele *Asociației Generale a Corpului Didactic Primar*, care a fost sprijinit de învățători, preoți și țărani. De altfel, învățătorii au reprezentat categoria socio-profesională care a dat primele cadre ale partidului. Cu un program radical și un culoar politic favorabil, partidul și-a constituit organizații în Vechiul Regat, inclusiv în Dobrogea³⁷.

În luna ianuarie 1919, Vasile Lepădatu, învățător din Basarabi (Murfatlar) a lansat apelul *către sătenii dobrogeni* cărora le recomanda să asculte numai de sfaturile învățătorilor deoarece aceștia erau cei mai buni cunoscători ai vieții sătenilor, făcând ei înșiși parte din lumea satelor³⁸.

Constituirea formațiunii politice *Gruparea țărănească dobrogeană*, cum s-a numit la început, a avut loc la 17 august 1919, după cum reiese din procesul-verbal semnat de inițiatori, între care s-au aflat fostul prefect Scarlat Vârnav, fostul director al fabricii de ciment din Cernavoda Francisc Sachetti, Vasile Lepădatu, ziaristul Constantin N. Sarry, proprietarul ziarului *Dobrogea Jună*, trecut în 1930 la Partidul Național Liberal-Gheorghe Brătianu, și alții.

Programul propus de noua formațiune politică prezenta un set de măsuri care urmau să fie aplicate nu numai la nivelul întregii țări ci, mai ales, la nivelul provinciei trans-danubiene, dintre care cele mai importante erau pregătirea elementului țăărănesc pentru acțiuni politice și sociale în colaborare cu elitele

³⁵ *Fuziunea liberală*, în „Dobrogea jună”, an XXXIV, nr. 27-28/5 februarie 1938, p. 1.

³⁶ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 339.

³⁷ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)*, București, Editura Litera, 1975, p. 11.

³⁸ *Apel către sătenii dobrogeni*, în „Dobrogea jună”, an XIII, nr. 10/19 ianuarie 1919, p. 1. Apelul lui Vasile Lepădatu a avut un ecou remarcabil în rândul locuitorilor de la sate. Din rapoartele posturilor de jandarmi din mediul rural a reieșit faptul că aici țărăniștii au avut cel mai mare succes.

intelectuale ale orașelor, reforma administrativă, culturală, judecătorească, economică și sanitară în conformitate cu necesitățile specifice ale Dobrogei, lupta împotriva abuzurilor și corupției, precum și refacerea imediată și completă, prin intervenția directă a statului, a întregului avut al dobrogenilor³⁹.

Așa cum îi arată numele și cum se alcătua conducerea centrală, Partidul Țărănesc se adresa în mod preponderent locuitorilor din mediul rural. Cu un program radical care conținea destule elemente doctrinare de stânga, această formațiune politică încerca rezolvarea problemei agrare și a emancipării țăranilor. Acest demers se realiza în condițiile în care România era o țară eminamente agrară, dar care făcea eforturi deosebite de industrializare și, implicit, de dezvoltare a orașelor. În aceste condiții, problema țărănească tindea să fie trecută pe planul doi, mai ales că politica Partidului Național Liberal ținea spre o industrializare rapidă a României. Totuși, reforma agrară și introducerea votului universal a însemnat creșterea rolului politic al țăranilor, fie și pentru simplul fapt că lumea satelor reprezenta un important bazin de voturi pentru partidele românești.

În Dobrogea, activitatea Partidului Țărănesc s-a desfășurat în condițiile specifice acestei provincii. Și aici, ca și în restul României, populația majoritară locuia la sate și se confrunta cu aceleași probleme ca și restul locuitorilor din Regat. Provincia dintre Dunăre și Mare avea, însă, un specific anume. Aici se întâlnea un mozaic etnic și confesional care dădea un sentiment eterogen provinciei, acesta fiind unul dintre motivele importante pentru care lupta politică a avut caracteristici aparte.

Un alt element pentru care politica în general, și activitatea Partidului Țărănesc în special, au avut un ecou deosebit era reprezentat de faptul că, la sfârșitul primei conflagrații mondiale, majoritatea populației s-a reîntors din refugiu, iar starea provinciei a declanșat lupte politice pătimașe.

La toate acestea se adăugau orgoliile personale ale liderilor politici, reprezentanților intelectualității, precum și ai potențailor economici ai vremii, parcă mai acute în Dobrogea decât în restul României.

În primii ani de după sfârșitul Primului Război Mondial, nici măcar Partidul Țărănesc nu a făcut excepție, cunoscut fiind blamul aruncat asupra unor membri de partid precum Gheorghe Popa, Nicolae Popa, Nicolae D. Chirescu, Niță Manolescu și alții care au criticat și chiar au părăsit această formațiune politică⁴⁰, chiar dacă ziarul *Secera*, oficiul organizației țărănești a orașului

³⁹ Programul țăărăniștilor, în *Idem*, an XIII, nr. 38/24 septembrie 1919, p. 1. Programul propus de Gruparea țăărănească dobrogeană a fost deosebit de generos, fapt care a dus la înscrierea unui număr destul de important de membri încă din primii ani de la înființare.

⁴⁰ *Ceartă la țăărăniști*, în „*Secera*” an I, nr. 13/15 mai 1921, p. 1.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

Constanța, a dus o politică activă pentru promovarea ideilor țărăniste în rândul membrilor de partid și a populației dobrogene, în condițiile în care primea stipendii importante și din partea conducerii centrale⁴¹.

Partidul Național Țărănesc, rezultat din fuziunea Partidului Țărănesc cu Partidul Național Român, a jucat un rol politic important în Dobrogea, în condițiile în care în primii ani de activitate au fost depuse eforturi organizatorice remarcabile, mai ales în județele Durostor și Caliacra colonizate masiv de coloniști aromâni.

Fuziunea organizațiilor dobrogene ale Partidului Țărănist și Partidului Național s-a desfășurat în conformitate cu indicațiile stabilite de conducerea centrală după Congresul care a avut loc la București, în 10 octombrie 1926, și care a pus bazele Partidului Național Țărănesc⁴². Prima contopire din Dobrogea a celor două organizații s-a realizat la 29 octombrie 1926, în județul Caliacra, sub conducerea lui C. Angelescu. Peste un an, la 30 octombrie 1927, s-a desfășurat primul congres al noii organizații P.N.Ț. Caliacra. În cadrul acestuia, C. Angelescu a prezentat un succint raport asupra succeselor politice, dar și asupra problemelor specifice cu care se confrunta noua formațiune politică în Dobrogea. În *Rezoluția* adoptată s-a exprimat adeziunea membrilor organizației față de conducerea centrală a partidului, iar șef al organizației Caliacra a fost reales C. Angelescu⁴³.

La 30 decembrie 1927, conducerile Partidului Țărănesc și Partidului Național din județul Durostor au decis ca pe data de 29 ianuarie 1928 să aibă loc primul congres al organizației județene a P.N.Ț. Această întrunire s-a ținut la Silistra și au participat, după aprecierea ziarului *Democrația*, oficiosul organizației județene, aproximativ 1.000 de delegați din cele 70 de organizații locale recunoscute și din filialele încă nevalidate⁴⁴.

La Constanța, fuziunea celor două organizații s-a realizat în ziua de 6 februarie 1927, în conformitate cu indicațiile primite de la centru. După fuziune, prima întrunire a organizației județene a P.N.Ț. a avut loc la 6 martie 1927. V. Lepădatu, președintele organizației, a precizat delegaților că scopul contopirii

⁴¹ *Programul nostru*, în *Idem*, an I, nr. 33/18 iunie 1921, p. 1. Membrii colectivului de redacție ai ziarului *Secera* au căutat să mențină o poziție echidistantă față de facțiunile apărute în interiorul partidului. Eforturile acestora nu au avut sorti de izbândă, în condițiile în care orgoliile liderilor țărăniști au fost mai puternice decât interesele de partid.

⁴² Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 81.

⁴³ *Raportul d-lui C. Angelescu*, în „*Libertatea*”, an IV, nr. 200/6 noiembrie 1927, p. 3.

⁴⁴ *Formarea Partidului Național Țărănesc în județul Durostor*, în „*Democrația*” an V, nr. 2/18 februarie 1928, p. 1.

celor două partide a fost, la nivel național, de a unifica mișcarea democratică, iar în planul local de a îmbunătăți activitatea organizatorică⁴⁵.

La Tulcea, fuziunea s-a realizat la 31 octombrie 1926, președinte al organizației județene a Partidului Național Țărănesc fiind ales Nicolae Georgescu-Tulcea, iar dr. Ștefan Mazăre vicepreședinte. Organizația a continuat să tipărească periodicul *Țăranul dobrogean* prin intermediul căruia directorul ziarului, Nicolae Georgescu-Tulcea, și-a popularizat activitatea ca lider de organizație și parlamentar⁴⁶.

Nici Partidul Național Țărănesc nu a fost ocolit de scandaluri și sciziuni. Astfel, în februarie 1935, Alexandru Vaida-Voievod a provocat o sciziune în cadrul organizației județene Constanța, reflectată cu lux de amănunte în presa vremii. Victimă a acestui scandal a fost doctorul M. Isăcescu criticat de oficiosul local al Partidului Național Țărănesc pentru traseismul său politic⁴⁷.

De asemenea, nici liniștitul județ Durostor nu a fost ocolit de luptele interne dintre membrii Partidului Național Țărănesc. La 1 iunie 1936, trebuia să se organizeze un congres al organizației județene. Adunarea nu s-a mai ținut deoarece neînțelegerile au determinat excluderea unor membri care contestaseră conducerea lui M. Priboianu. Între cei excluși s-au aflat Onor Jitianu, Omer Vehbi și alții, care avuseseră o activitate recunoscută în organizația P.N.Ț. în anii anteriori. Până la noi dispoziții din partea conducerii centrale, s-a prelungit mandatul vechiului comitet⁴⁸.

⁴⁵ *Rolul și locul țărăniștilor în Dobrogea*, în „Secera”, an V, nr. 1/1 aprilie 1927, p. 1. În raportul prezentat de V. Lepădatu erau aduse acuze Partidului Național Liberal care a fost considerat principalul adversar politic al noului partid și vinovat pentru situația deosebit de grea în care se află azi Dobrogea.

⁴⁶ *Alegeri la Tulcea*, în „Țăranul dobrogean”, an VI, nr. 11/14 noiembrie 1926, p. 1. Nicolae Georgescu-Tulcea, primul lider național-țărănist din județul Tulcea a reprezentat una dintre cele mai interesante figuri pe scena politică a județului din perioada interbelică. Intellectual rasat, dar și un abil om de afaceri, el a reușit să se impună printre oamenii politici printr-o atitudine hotărâtă, uneori autoritară, și datorită susținerii pe care a primit-o din partea conducerii centrale de la București.

⁴⁷ *Sciziune la vârf în județul Constanța*, în „Ogorul”, an II, nr. 7/28 aprilie 1935, p. 1 și următoarele. Aceasta a reprezentat una din cele mai frecvente acuzații aduse membrilor diferitelor partide politice din Dobrogea în perioada interbelică. În privința doctorului M. Isăcescu, acesta a fost acuzat că a aderat la platforma Partidului Național Țărănesc după ce a cochetat cu mai multe partide și a ajuns aici numai pentru apărarea propriilor sale interese.

⁴⁸ *Țărăniștii din Durostor se scindează*, în „Zorile democrației”, an I, nr. 5-6/30 august 1936, p. 1. Neînțelegerile la vârful filialei Durostor a Partidului Național Țărănesc s-au declanșat în momentul în care M. Priboianu, șeful acesteia, a început să aibă o atitudine autoritară care i-a nemulțumit pe unii membri ai partidului.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

Nemulțumirile la nivel central au dus la apariția unor facțiuni care s-au transformat la rândul lor în formațiuni politice de sine stătătoare. Astfel, în anul 1927, dr. Nicolae Lupu a părăsit Partidul Național Țărănesc și a înființat propriul său partid politic, respectiv Partidul Țărănesc-dr. Nicolae Lupu.

În anul 1932, vicepreședintele Partidului Național Țărănesc, Grigore Iunian, nemulțumit de conducerea autoritară a lui Iuliu Maniu, a format propria sa formațiune politică sub titulatura de Partidul Radical Țărănesc⁴⁹.

Activitatea celor două partide țărăniste dizidente a rămas fără urmări deosebite în evoluția politică a provinciei trans-danubiene. Deși se declarau apărătoare ale intereselor locuitorilor satelor, aceste formațiuni politice nu au reușit să îmbunătățească nivelul de trai în mediul rural și din cauza demagogiei care i-a caracterizat pe fruntașii țărăniști. Rapoarte ale Legiunilor de jandarmi din județele Tulcea și Constanța au demonstrat chiar începutul unei stări de nemulțumire a locuitorilor satelor față de ideologia țărănistă⁵⁰.

O existență efemeră pe scena politică a provinciei trans-danubiene a avut-o Partidul Național-Agrar condus de Constantin Argetoianu. Desființarea acestuia, la începutul anului 1938, a adus cu sine și dispariția filialelor județene din Dobrogea. La Tulcea, acest eveniment a fost prezentat pe larg în presa locală care a manifestat un interes deosebit pentru activitatea politică ulterioară a celor doi conducători ai filialei județene⁵¹.

Între partidele noi care au avut în Dobrogea o activitate deosebită a fost și Liga Poporului întemeiată de generalul Alexandru Averescu în anul 1918. Prima secție înființată de Liga Poporului în dreapta Dunării a fost cea din Constanța, constituită la începutul lunii septembrie 1919. Ca și la nivel central, în noua formațiune s-au înscris proprietari, foști ofițeri, mai ales ofițeri de marină trecuți

⁴⁹ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 381. Cele două formațiuni politice desprinse din cadrul Partidului Național Țărănesc s-au bazat în Dobrogea pe autoritatea unor lideri locali care nu au reușit însă să obțină rezultate deosebite, chiar dacă au avut susținerea necondiționată a conducerilor centrale de la București. Mai mult, măsurile autoritariste luate de regele Carol al II-lea au slăbit forța acestora, în condițiile în care electoratul dobrogean și-a îndreptat preferințele spre alte formațiuni politice.

⁵⁰ S.J.A.N. Tulcea, fond Legiunea de Jandarmi Tulcea, dosar 191/1936, f. 77. Rezultatele alegerilor parlamentare desfășurate în cele patru județe ale Dobrogei au confirmat rapoartele trimise de Legiunile de Jandarmi către Ministerul de Interne prin faptul că Partidul Național Liberal a obținut scoruri mai bune decât celelalte formațiuni politice angrenate în lupta electorală.

⁵¹ *Buletin politic local*, în „*Gurile Dunării*”, an VIII, nr. 22/26 ianuarie 1938, p. 1. Avocatul O. Moroianu a devenit membru al Partidului Totul Pentru Țară, iar avocatul N. Popa s-a înrolat în Partidul Național-Creștin.

în rezervă la sfârșitul Primului Război Mondial, avocați, precum și toți cei care au crezut că generalul Averescu va îmbunătăți situația țării și a Dobrogei.

Secția județeană Constanța a Ligii Poporului a fost condusă încă de la înființare de comandorul Vasile Toescu⁵² și a început să tipărească periodicul bilunar *Refacerea* fondat de George Berea, vicepreședintele organizației⁵³. La începutul lunii septembrie 1919, s-a constituit secția județeană Durostor, care a tipărit oficiosul organizației sub aceeași denumire⁵⁴.

Averescanii din județul Caliacra au început procesul de constituire a organizației în ianuarie 1920 și au finalizat-o în luna mai a aceluiași an. Ei au reușit să editeze câteva periodice care au situat secția județeană printre cele cu cea mai bună presă locală. Periodicul *Înfrățirea*, apărut în perioada 28 aprilie 1920-6 octombrie 1920, care publica articole în limba română și în limba bulgară, și *Dobrogea Nouă* se prezentau cititorilor ca organe ale Partidului Poporului din Cadrilater. Aceștia li s-au adăugat *Ecoul Caliacrei*, cu apariții între 23 mai și 20 noiembrie 1923, precum și *Îndreptarea Silistrei*, cu apariții editoriale între 1 octombrie și 1 decembrie 1923⁵⁵.

La Tulcea, locotenent-colonelul Ștefan Andoiu, fost combatant în timpul Primului Război Mondial, a înființat secția județeană a Ligii Poporului și a fondat *Gazeta poporului* din Tulcea.

Orgoliile fruntașilor locali, precum și interesele uneori opuse ale acestora față de electorat au dus la scindare și, în final, la ieșirea de pe scena politică dobrogeană. Toate acestea, în condițiile în care partidul condus de generalul Alexandru Averescu a avut un impact destul de puternic în rândul foștilor combatanți aflați sub comanda acestuia în timpul primei conflagrații mondiale.

Sușținătorii Partidului Poporului vedeau în șeful partidului pe fostul comandant care îi dusesese la victorie. Însă, politicianul Averescu nu s-a ridicat nici pe departe la nivelul generalului Averescu, iar foștii ofițeri deveniți șefi ai organizațiilor dobrogene nu aveau nici un fel de experiență politică, motiv pentru

⁵² Ion Rîșnoveanu, *Comandorul Vasile Toescu-harnic și priceput ofițer*, în Andreea Croitoru (coord.), *Dunărea și Marea Neagră în spațiul euro-asiatic. Istorie, relații diplomatice și diplomație*, Constanța, Editura Muzeului Național al Marinei Române, 2017, p. 168-186.

⁵³ Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879-1980). Bibliografie comentată și adnotată*, Constanța, f.e., 1985, p. 184. V. Toescu a fost unul dintre cei mai importanți oameni politici din provincia trans-danubiană. Activitatea politică a acestuia a debutat înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, iar în perioada interbelică a atins apogeul odată cu numirea sa ca șef al filialei județene Constanța a Partidului Poporului.

⁵⁴ *Liga Poporului și în județul nostru*, în „Durostor”, an I, nr. 1/3 septembrie 1919, p. 1 și următoarele.

⁵⁵ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 385-386.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

care, la începutul anilor '30, baza electorală averescană din provincia transdanubiană era insignifiantă⁵⁶.

Ca și în cazul celorlalte formațiuni politice, care au activat pe scena politică dobrogeană în perioada interbelică, nici Partidul Poporului nu a fost ocolit de conflicte și sciziuni cauzate, în cea mai mare parte, de orgoliile liderilor săi locali. Astfel, într-un articol publicat în *Dobrogea jună*, la 2 septembrie 1920, în plină guvernare averescană, se arăta că *...grupul guvernamental culege toate roadele puterii pe când opozanții, la care s-au adăugat unii parlamentari, așteaptă momentul pentru a da lovitura de grație guvernamentalilor*⁵⁷.

Semnificativă în acest sens este descrierea făcută Partidului Poporului în paginile ziarului *Dobrogea jună* care a reprezentat unul dintre cele mai reușite pamflete politice apărute în Dobrogea interbelică: *În fața cadavrului averescan din Dobrogea ce zace în față, o ultimă formalitate de medicină legală ne impune să-i facem disecțiunea. Separat în patru părți cardinale, situațiunea se prezintă precum urmează: La Constanța: esofagul Berea-Grigoriu-Florescu a intrat în completă putrefacție; mușchii Toescu-Nicolau-Valahu încordați. La Tulcea: coastele Andoniu-Demetriad, fracturate; brațele Pastia-Hențiescu, mutilate. La Bazargic: organele dr. Dimitrof și dr. Themu, la microscop; membrele inferioare Gherghes-Kenef, sub observație. La Silistra: creierul Ghibănescu, la analiză; microbul Cămărășescu, la etuvă; polipul Chabert la Wasserman*⁵⁸.

Intrat într-o criză ireversibilă încă de la începutul secolului al XX-lea, Partidul Conservator nu a mai fost capabil să-și revină în noile condiții de evoluție ale țării după Primul Război Mondial. Scindarea în Partidul Conservator Progresist, condus de Alexandru Marghiloman, și Partidul Conservator Democrat, condus de Take Ionescu, s-a resimțit și în viața politică dobrogeană. Alcătuit, mai ales, din proprietari de pământuri cu suprafețe de puțin peste 60 ha, acest curent politic nu a avut nici un rol major pe scena politică dobrogeană.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 392.

⁵⁷ În jurul vizitei domnului ministru Argetoianu, în „Dobrogea jună”, an XIV, nr. 32/2 septembrie 1920. p. 1: *Se știe că între averescanii locali s-a produs o sciziune în urma căreia s-au despărțit în două tabere: guvernamentali și opozanți. ...În ultimul timp, se iscase o mare neînțelegere în sânul partidului cu privire la șefia secțiunii locale. Se știa de mult că unii dintre frunțași declarară vacant postul de șef odată cu răceala ce se produsese între domnii Toescu și Berea în urma schimbărilor de la Primărie. Neînțelegerile păreau a lua proporții atât de mari, încât domnul Berea amenință cu demisiunea dacă nu se va admite punctul său de vedere. Pentru a arăta că părerea Domniei-Sale are și asentimentul celorlalți, domnul Berea cheamă pe domnul ministru Argetoianu să descurce lucrurile. În adevăr, domnul Argetoianu lăasă baltă toate treburile ce-l rețineau la București și vine la Constanța. Aci, după ce ascultă ambele tabere și după ce s-a organizat un banchet cu obțineri semnificative, reușește prin autoritatea Domniei-Sale să împace în parte lucrurile.*

⁵⁸ A. Delibaș, *Anatomie politică*, în „Dobrogea jună”, an XIV, nr. 78/1 noiembrie 1920. p. 1.

La nivelul locuitorilor satelor, conservatorismul a fost complet ignorat, el fiind apanajul unor grupări minuscule. În aceste condiții, puținii fruntași conservatori, adepți ai lui Marghiloman sau ai lui Take Ionescu, fie au ieșit din politică, fie au aderat la alte formațiuni politice unde au avut roluri marginale. Cert este că în anul 1923 nu se mai vorbea de vreun partid conservator în Dobrogea.

Problematica economică, socială și politică cu care s-a confruntat Dobrogea în perioada interbelică a provocat unei pătri largi de cetățeni nemulțumiri, dezamăgiri și insatisfacții care i-au împins spre formațiunile politice de dreapta unde au sperat să-și realizeze aspirațiile individuale, de grup, regionale și naționale⁵⁹.

Primele manifestări ale mișcării naționaliste de dreapta din Dobrogea s-au resimțit în anii de după Primul Război Mondial când ziaristul constănțean Miltiade Cutava a lansat, prin intermediul ziarului *Strălucitorul*, un program politic electoral impregnat cu idei antisemite⁶⁰.

De altfel, mulți aromâni, colonizați în județele din sudul Dobrogei, au aderat în anii următori la Liga Apărării Național Creștine condusă de profesorul A. C. Cuza. Din anul 1927, când Legiunea Arhanghelului Mihail condusă de Corneliu Zelea Codreanu și-a făcut apariția pe scena politică românească, au apărut și primele manifestări organizate de acest gen în Dobrogea. Conform documentelor vremii, două au fost canalele prin care au pătruns ideile legionare între Dunăre și Marea Neagră. Primul se leagă de numele și activitatea unor studenți aromâni dobrogeni care au aderat la legionarism în București, iar cel de-al doilea s-a datorat propagandei făcute printre sătenii din zona de nord-vest a județului Tulcea de către legionarii gălățeni⁶¹.

Corneliu Zelea Codreanu recunoștea faptul că, încă din anul 1931, elementele legionare provenite din rândul populației aromâne erau total devotate Legiunii. Mai mult, Căpitanul avea o considerație deosebită pentru trei fruntași legionari, Papanace, Caranica și Sterie Ciumetti, pe care îi considera camarazi devotați⁶².

⁵⁹ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 400.

⁶⁰ *Dobrogea românilor*, în „Strălucitorul”, an III, nr. 19/24 aprilie 1920, p. 1.

⁶¹ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 405. Starea conflictuală permanentă pe care o aveau cu populația bulgărească i-a făcut pe coloniștii macedo-români din cele două județe sud-dobrogene să se apropie de acele formațiuni politice care aveau o ideologie naționalistă și, de ce nu, xenofobă.

⁶² În acest sens, stau mărturie rapoartele unor agenți ai Siguranței Statului care aveau informații certe potrivit cărora Corneliu Zelea Codreanu își afirmase de mai multe ori în public atașamentul față de membrii macedo-români ai Legiunii pe care îi considera *elementele cele mai curate ale românismului*.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

În conformitate cu rapoartele emise de Siguranța Statului, la București se crease, în anul 1932, un cuib legionar format din studenți aromâni din Caliacra, care își arogaseră misiunea de a răspândi această ideologie în întreaga provincie dintre Dunăre și Mare⁶³.

Primii aderenți ai Mișcării, în număr de 36, au fost semnalati de autorități în zona de nord-vest a județului Tulcea. În primele luni ale anului 1933, s-au înființat cuiburi legionare în comunele I.C. Brătianu, Pisica, Luncavița și Jijila. Astfel de structuri s-au creat și în alte localități tulcene precum Topolog, Dăieni, Regina Maria, Enisala și Chilia Veche. Totuși, printre cele mai active cuiburi legionare s-au numărat cele constituite în localități cu o importantă populație aromână, precum Stejaru și cele două Ceamurlii⁶⁴.

În județul Constanța, în primăvara anului 1933, studentul Ion Caratănase a pus bazele unor cuiburi legionare, cu precădere în zona adiacentă orașului său natal, Hârșova, la Ciobanu, Ghindărești, Dulgheru, Gârliciu și Saraiu. Totuși, deoarece aceste localități nu aveau populație majoritar aromână, acțiunile Mișcării Legionare au fost fără prea mare importanță. Tot în anul 1933, la Constanța s-au constituit primele *frății de cruce*, structuri care se ocupau în principal de educația tineretului în spirit legionar⁶⁵.

În județul Constanța cele mai active centre legionare se situau în localitățile cu o importantă populație aromână, respectiv Cogea, Tariverde, Mihai Viteazul, care au dat cadre pentru Mișcarea Legionară din întreg județul.

Dacă în primăvara anului 1932, Poliția orașului Silistra nu raporta existența vreunui cuib legionar, în toamna anului următor aceeași instituție preciza în rapoartele sale apariția și proliferarea de noi cuiburi legionare, compuse în special din elevi și studenți proveniți din rândul populației aromâne⁶⁶.

Cele mai multe cuiburi legionare create în sudul Dobrogei, dar nu numai, au fost înregistrate de organele de poliție în localitățile în care populația aromână era foarte bine reprezentată. Legionarismul a găsit în rândul coloniștilor aromâni din sudul Dobrogei, dar și din județele Tulcea și Constanța, un teren extrem de favorabil activităților de propagandă și atragere de membri și simpatizanți, pe fondul real de nemulțumiri și dezamăgiri față de nerezolvarea multor probleme

⁶³ Puiu Dumitru Bordeiu, *Mișcarea legionară în Dobrogea între 1933-1941*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2003, p. 373.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 373.

⁶⁵ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 406.

⁶⁶ S.J.A.N. Constanța, fond Chestura de Poliție Constanța, dosar 6/1932, f. 105. Rapoartele comisarilor de poliție, legiunilor de jandarmi și ale Siguranței Statului evidențiau faptul că majoritatea membrilor cuiburilor legionare nou înființate în întreaga provincie dintre Dunăre și Mare erau elevi și studenți, fapt ce demonstrează impactul pe care această ideologie a avut-o în rândul tinerilor.

cu care s-au confruntat odată cu venirea în România, dar și al unor sentimente patriotice puternice generate de aversiunea față de elementul bulgăresc.

La Mișcarea Legionară au mai aderat persoane din diferite medii socio-profesionale, precum intelectuali, țărani, meseriași, funcționari și elevi din cursul superior de liceu. Trebuie să precizăm faptul că, în localitățile dobrogene cu populație majoritar românească, urmașă a mocanilor veniți în provincia dintre Dunăre și Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea, doctrina legionară nu a avut un impact deosebit. Astfel, într-o localitate cu aproape 1.500 de suflete, precum comuna Casimcea din județul Tulcea, numărul membrilor și simpatizanților Mișcării Legionare nu a depășit cifra de 15-20.

De asemenea, nici grupurile etnice dobrogene, turci, tătari, bulgari și germani nu s-au arătat mai receptive la această ideologie din cauze obiective, și anume respingerea elementelor alogene de către Mișcarea Legionară. În cazul comunităților ruso-lipovene, lucrurile au fost și mai tranșante din cauza refuzului multora dintre acestea de a colabora cu autoritățile statului⁶⁷.

Începând cu anul 1938, asupra membrilor Mișcării Legionare s-au făcut presiuni puternice cu scopul de a le micșora influența în rândul populației pe fondul disputelor dintre regele Carol al II-lea și fruntașii acesteia. În acest sens, la 20 aprilie 1938, Ministerul de Interne a transmis către prefecți Ordinul nr. 150 prin care li se cerea ca toate crucile ridicate de către legionari să fie duse în cimitire și să se șteargă de pe ele orice mențiune gardistă.

Mai mult, în iunie 1938, Ministerul de Interne a revenit cu un nou ordin prin care se cerea prefecților ca troițele și crucile ridicate de cuziști în biserici, la răspântii de drumuri sau în sate să fie lăsate pe loc, dar să se șteargă de pe ele svastica și inscripțiile prin care se putea deduce faptul că sunt opera unui partid politic. Ștergerea inscripțiilor și a svasticii urma să se realizeze de către meseriași, astfel încât acestea să nu fie deteriorate sau *să prezinte o înfățișare care să aducă vreun prejudiciu cultului religios*⁶⁸.

Sfârșitul Primului Război Mondial a adus cu sine reîntoarcerea populației dobrogene la gospodăriile pe care le abandonaseră în anul 1916. Însă, revenirea din refugiu a însemnat apariția de noi probleme legate atât de starea dezastruoasă a localităților, cât și de lipsa pământului în condițiile lipsei unei reforme agrare.

În aceste condiții, rapoartele primarilor și ale legiunilor de jandarmi către prefecții județelor dobrogene erau dintre cele mai pesimiste. Astfel, era adus la cunoștința autorităților faptul că prizonierii reveniți din captivitate instigau în

⁶⁷ Puiu Dumitru Bordeiu, *op. cit.*, p. 43.

⁶⁸ S.J.A.N. Constanța, fond Prefectura Constanța, dosar 5/1938, f. 35. Ambele ordine au fost semnate de către Armand Călinescu, în calitate de ministrul de Interne, și de directorul general Negulescu.

rândul locuitorilor ca pământul obștilor să fie împărțit în loturi individuale. Avându-se în vedere pericolul care amenința siguranța Statului, se cerea o strictă supraveghere a acestora în condițiile răspândirii ideilor bolșevice dinspre Rusia⁶⁹.

Mai mult, în notele informative trimise prefectilor, primarii localităților dobrogene cereau cu insistență adoptarea unui plan de măsuri menit să redeștepte sentimentul național și patriotismul locuitorilor provinciei transdanubiene pentru a administra un antidot eficace împotriva propagandei bolșevice⁷⁰.

Agitații cu caracter bolșevic au fost semnalate și în rândul soldaților demobilizați reînțorși la casele lor, dar care nu au primit nici un sprijin din partea autorităților. Mai mult, în rapoartele legiunilor de jandarmi a apărut informația potrivit căreia, e drept izolat, au fost organizate nesupunerii spontane ale demobilizaților. Acestea nu au avut însă un ecou deosebit în rândul populației civile datorită numărului relativ mic de participanți, dar și a măsurilor dure luate de autoritățile militare⁷¹.

În alte rapoarte trimise către Ministerul de Interne de către prefecți și comandanții legiunilor de jandarmi se arăta că starea de spirit a locuitorilor este îngrijorătoare din cauză că cererile acestora erau rezolvate cu întârziere, dar și din cauza lipsei banilor și a alimentelor. Se poate observa faptul că agitațiile spontane sau provocate aveau loc nu numai la sate, ci și în orașe, cu precădere în marile orașe dobrogene.

Aceste acțiuni au avut loc nu numai din cauza greutăților inerente apărute în urma revenirii populației din refugiul datorat Primului Război Mondial și al distrugerilor provocate de acesta, ci și din cauza acțiunilor concertate ale Uniunii Sovietice care dorea extinderea *revoluției bolșevice* în toată Europa. În Nota informativă nr. 1.177 din 25 august 1926 a Diviziei 9 Infanterie către Căpitănia portului Constanța se arăta că centrul întregii activități de propagandă ilegală comunistă pentru țările din Balcani și Republica Cehoslovacă a fost stabilită la Viena și că Sovietele au hotărât mutarea activității sovietice din Bulgaria în România în urma eșuării revoluției bolșevice la sud de Dunăre. Mai mult, același raport arăta că scopul urmărit de bolșevici era descompunerea Armatei Române, intensificarea propagandei comuniste în rândul clasei muncitoare, întreprinderea de acțiuni de spionaj militar, precum și organizarea de noi nuclee comuniste capabile să execute misiunile ordonate în vederea destabilizării Statului Român⁷².

⁶⁹ S.J.A.N Tulcea, fond Prefectura Tulcea, dosar 119/1919, f. 33 și următoarele.

⁷⁰ S.J.A.N. Constanța, fond Prefectura Constanța, dosar 1/1919, f. 27.

⁷¹ *Idem*, fond Legiunea de Jandarmi Constanța, dosar 4/1919, f. 18.

⁷² *Idem*, fond Căpitănia Portului Constanța, dosar 4/1923-1934, f. 49. Pentru a împiedica realizarea acestor acțiuni pe teritoriul României, Ministerul de Interne a trimis o circulară către

Printre acțiunile cele mai frecvente întreprinse de agitatorii comuniști s-au numărat distribuirea gratuită sau contra unor sume modice a portretelor lui Lenin sau Racovki aduse prin contrabandă din Bulgaria pe drumul Oboriște-Bazargic-Medgidia, precum și împărțirea unor manifeste prin care îndemneau la nesupunere față de autoritățile statului⁷³.

În anul 1919, lucrători ai Căilor Ferate din Constanța au organizat o grevă destul de importantă care a necesitat intervenția hotărâtă a ministrului Lucrărilor Publice. Chiar dacă această manifestație a fost rapid soluționată, totuși autoritățile au luat în calcul posibilitatea ca această grevă să se extindă și asupra funcționarilor publici care aveau aceleași nemulțumiri⁷⁴.

În anul 1920, România a fost zguduită de una dintre cele mai importante greve generale din perioada interbelică. Evident, această mișcare nu a ocolit nici provincia dintre Dunăre și Mare, punctele cele mai fierbinți fiind porturile Constanța, Tulcea și Sulina, acolo unde muncitorii portuari se aflau organizați în sindicate, multe dintre ele sub influență socialistă sau bolșevică⁷⁵.

Presa dobrogeană a vremii a prezentat, uneori cu lux de amănunte, desfășurarea acesteia, dar și acțiunile pe care autoritățile locale le-au luat în vederea aplanării conflictului. Dacă în restul țării această grevă s-a desfășurat în condiții normale, Dobrogea a făcut notă discordantă datorită condițiilor specifice din această provincie. La nemulțumirile salariaților și ale funcționarilor se adăugau presiunile bolșevice atât dinspre Rusia sovietică, cât și dinspre Bulgaria

toate prefecturile din țară, precum și către Chesturile de poliție și Legiunile de jandarmi, prin care se cerea ca toți agitatorii cărora li s-a dovedit vinovăția să fie arestați și, sub pază sigură, să fie trimiși în fața Curții Marțiale după ce li s-au întocmit toate actele necesare. De asemenea, ținându-se cont de gravitatea problemei, Ministerul de Interne cerea imperativ să fie ținut la curent periodic cu desfășurarea anchetelor pentru fiecare deținut în parte, datele culese prin acțiuni operative urmând a fi centralizate de către subsecretarul de stat. Vezi și *Idem*, fond Prefectura Constanța, dosar 1/1919, f. 11.

⁷³ *Idem*, fond Prefectura Constanța, dosar 1/1919, f. 24 și următoarele. Pentru a împiedica trecerea frauduloasă a frontierei și pentru stoparea acestor acte antistatale, autoritățile locale au primit ordin să ia toate măsurile necesare prin colaborarea cu legiunile de jandarmi și cu agenții Siguranței Statului.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 1/1919, f. 62.

⁷⁵ Problema acțiunilor bolșevice în zona Mării Negre și a Dunării este pe larg prezentată, având la bază un număr impresionant de documente de arhivă, de către Marian Cojoc și Mariana Cojoc în *Propagandă, contrapropagandă și interese străine la Dunăre și Marea Neagră (1919-1939), Documente*, partea I, București, Editura Universității din București, 2003. Din această lucrare rezultă faptul că, în toată perioada interbelică, provincia trans-danubiană a cunoscut un asalt continuu al acțiunilor bolșevice care vizau instaurarea sovietelor în Balcani, în general, și în România, în special.

contaminată care se manifestau prin acțiunile *sindicatelor roșii*⁷⁶, precum și starea de încordare generată de minoritatea bulgară din cele două județe din Dobrogea de Sud care vedea în acest conflict posibilitatea de a revizui prevederile Congresului de Pace de la Paris în favoarea sa.

Primele manifestări favorabile grevei au venit din partea Comisiei Generale a sindicatelor roșii care, fără să anunțe un program prealabil, a fixat ca dată de desfășurare a acestui conflict ziua de 20 octombrie. Inițial, autoritățile au fost anunțate că este vorba despre un conflict generat de starea grea a muncitorilor și necesitatea ca autoritățile locale să ia acele măsuri necesare *îmbunătățirii traiului*. Însă, în scurt timp, în ziarele socialiste din București a fost publicat un manifest prin care se cerea participanților la grevă să impună autorităților ridicarea unor măsuri pe care acestea le-au luat în vederea menținerii ordinii și siguranței statului⁷⁷.

Deși întreaga populație a Dobrogei era cuprinsă de nemulțumiri cu caracter economic și politic, totuși activitățile de stânga și extremă-stânga din Dobrogea au fost apanajul locuitorilor de naționalitate bulgară. Rapoartele trimise către Ministerul de Interne dădeau în exclusivitate nume de etnici bulgari angrenați în acțiuni cu caracter socialist sau bolșevic îndreptate împotriva autorităților române. Printre cele mai des întâlnite nume de agenți bulgari putem aminti pe frații Hagi și Gheorghe Tinev, rude apropiate cu cominternistul Racovski, Boris Ștefanov, Costa Stoev și Evanghelie Stanef⁷⁸.

La Constanța, ideile socialiste au penetrat doar în rândul lucrătorilor portuari și al ceferiștilor. Acest lucru s-a datorat nu numai greutăților întâmpinate de aceste categorii sociale, ci și a propagandei întreprinse de agenți bolșevici infiltrați în rândul muncitorilor portuari imediat după sfârșitul Primului Război Mondial. Faptul că aceste idei nu s-au răspândit în rândul locuitorilor Constanței s-a datorat, pe de o parte, dezinteresului manifestat de populație pentru o astfel de ideologie, dar și măsurilor luate de autoritățile militare și civile în condițiile instaurării bolșevismului în Rusia și a accentuării propagandei iredentiste din partea Bulgariei.

În județul Tulcea, organizația socialistă a fost mai puternică datorită existenței unei comunități bulgare mai numeroase concentrată în localitățile Babadag și Chilia Veche. De altfel, într-un raport al primarului localității Chilia Veche din februarie 1920 se arăta că aici existau aproximativ 400 de socialiști, membri ai comunității bulgare⁷⁹.

⁷⁶ *Buletinul grevelor*, în „Dobrogea jună”, an XIV, nr. 73/27 octombrie 1920, p. 1.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 1.

⁷⁸ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 422.

⁷⁹ S.J.A.N. Tulcea, fond Prefectura Tulcea, dosar. 550/1920, f. 3.

Cele mai multe arestări în rândul agitatorilor socialiști și bolșevici s-au înregistrat în județul Tulcea. În urma arestării și interogării unor conducători ai grevei, după mai multe zile de anchete laborioase, având și concursul unor locuitori, șeful Comisariatului de poliție din Isaccea, comisarul Răileanu, a reușit să-l aresteze pe Aneste Bălănescu, fost comisar bolșevic în batalionul de dezertori români din Odessa, ca și pe Eftodie Pavlenko, ajutorul său⁸⁰.

Arestări similare au avut loc și la Constanța unde avocatul Bârzan și muncitorii Nicolae Rogobete, Vasile Făgăraș și Valeriu Ionescu au fost deferiți justiției militare sub învinuirea de a-i fi îndemnat pe muncitorii din portul Constanța să participe la greva generală, deși acest lucru intra sub incidența legii⁸¹.

În județul Caliacra, conform unei note informative a Legiunii de Jandarmi din 15 iulie 1920, reieșea că întreaga populație bulgară de aici a aderat la mișcarea socialistă, în timp ce în județul Durostor, la Silistra, membrii bulgari ai celulelor bolșevice întrețineau relații strânse cu agenții bolșevici ruși și în speranța că, în urma Conferinței de Pace de la Paris sau a slăbirii Statului Român, Cadrilaterul ar fi retrocedat Bulgariei⁸².

Organizațiile socialiste și celulele bolșevice din județele Caliacra și Durostor au reușit să atragă un număr mare de membri și simpatizanți din rândul minorității bulgare, în condițiile diferendului de frontieră dintre România și Bulgaria. Implicarea filierei comuniste balcanice și a Cominternului a imprimat activității secțiilor socialiste linia politică extremistă, comunistă și antiromânească.

Deosebit de periculoasă a fost atitudinea reprezentanților comuniști din Dobrogea de Sud la Congresul al II-lea al Partidului Comunist din România desfășurat în clandestinitate la Ploiești în noaptea de 3 spre 4 octombrie 1922. Participanții la acest congres au adoptat cererile așa-numiților reprezentanți din județele Durostor și Caliacra, în concordanță cu punctul de vedere al Cominternului și al Federației Comuniste Balcanice, potrivit căruia provincia

⁸⁰ *Arestarea unui comisar bolșevic la Isaccea*, în „Dobrogea jună”, an XIV, nr. 83/7 noiembrie 1920, p. 1. Cu această ocazie, au mai fost arestați deputatul de Tulcea Evanghelie Staneș, precum și Stelian Grigoriu, Alexe Gaitanof, Gheorghe Petrescu, Cristu Volintirof, Ivan Cololanu, Gheorghe Buga, Costa Gormanof, Gavrilă Nichitof, Iordan Gheorghief, Grigore Marcof, cu toții lideri ai cercurilor socialiste sau comuniste care militau pentru impunerea bolșevismului în Dobrogea și alipirea provinciei dintre Dunăre și Mare la Bulgaria.

⁸¹ *Arestările din localitate*, în *Idem*, an XIV, nr. 73/27 octombrie 1920, p. 1.

⁸² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond M.A.I., dosar 297/1920, f. 15.

⁸² *Ibidem*, f. 21.

dintre Dunăre și Mare trebuia să se dezlipească de România și să facă parte din Republica Socialistă Federativă a Sfaturilor din Balcani⁸³.

Apogeul acțiunilor iredentiste ale populației bulgare din Dobrogea, îndreptate nu numai împotriva Statului Român, ci și împotriva populației dobrogene, a fost atins la sfârșitul anului 1923 și începutul anului 1924 când s-au constituit primele detașamente de comitagii care au format Organizația Revoluționară Dobrogeană. Condușă inițial de Docu Mihailov, iar după asasinarea acestuia de Dimităr Doncev, aceasta milita deschis pentru desprinderea Dobrogei de România și alipirea acesteia la Bulgaria. Cert este că mișcarea comitațiilor din sudul Dobrogei beneficia de sprijinul necondiționat al populației bulgărești de aici care își făcea un titlu de glorie din acest fapt⁸⁴.

În acest sens, viața cotidiană a populației bulgărești din județele Durostor și Caliacra în anii '20 era organizată pentru atingerea acestor obiective. La adunările care se desfășurau în locuințe particulare sau în biserici participa majoritatea membrilor comunităților bulgărești, inclusiv femeii care jucau un rol important în aprovizionarea grupurilor de comitagii⁸⁵.

Activitatea celulelor bolșevice din Dobrogea a devenit mai agresivă începând cu anul 1934. Într-un raport al Chesturei de Poliție Constanța se arată că ședința plenului Comitetului executiv al Internaționalei a III-a le-a trasat ca sarcină tuturor comuniștilor să-i atragă de partea lor pe muncitorii din toate categoriile, lucrătorii, muncitorii din porturi, arsenale, uzine sau ateliere. Mai mult, aceeași ședință a Internaționalei a III-a le-a trasat comuniștilor și simpatizanților lor obligația de a-și asigura sprijinul și colaborarea populației minoritare din statele unde aceasta există în procente mai importante, prin propovăduirea acordării dreptului de autodeterminare⁸⁶.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Al. Dobrogeanu, *Legea grevelor*, București, Atelierele Poporul, 1920, p. 4. Într-un discurs parlamentar, Al. Dobrogeanu demonstra de ce ideologia socialistă a avut un ecou deosebit în rândul minorității bulgare: *...D-l Anibal Teodorescu a vorbit despre elementul bulgar și a căutat să stabilească aci că socialiștii sunt în primul rând bulgari și că de aceea mișcarea socialistă e mai puternică în Dobrogea. Din faptul acesta s-a căutat să tragă concluziunea că mișcarea socialistă este o mișcare în contra așa-ziselor interese naționale. D-lor deputați, explicațiunea pentru care în Dobrogea este o mișcare socialistă puternică este așa de simplă, încât mă mir că d-l. Teodorescu n-a sesizat singur și mai e nevoie să i se atragă atențiunea asupra ei. E drept că în Dobrogea și în Cadrilater industria nu este dezvoltată. Dar este, totodată, un fapt că mișcarea socialistă din Bulgaria este extraordinar de puternică și era de așteptat ca d-sa să înțeleagă că elementul bulgăresc, care trăiește în Dobrogea și Cadrilater, are să aibă și el un procent ridicat de aderenți la mișcarea socialistă.*

⁸⁵ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 444.

⁸⁶ S.J.A.N. Constanța, fond Comisariatul de Poliție Eforie Sud, dosar 1/1934, f. 30. Această directivă trimisă de Internaționala a III-a reprezenta un real pericol pentru România datorită speranțelor de autodeterminare acordate populației bulgare din Dobrogea.

Mișcarea de stânga din Dobrogea, ca și cea din România, nu a fost reprezentată doar de Partidul Comunist. Astfel, un rol important l-a jucat Partidul Social-Democrat în condițiile în care liderii acestuia au declarat că nu pun în discuție, în nici un fel, integritatea teritorială a României. Mai mult, acest partid s-a înscris în mod normal în viața politică democratică interbelică. Filialele sale dobrogene au participat, în mod corect, la întrecerea politică din provincia transdanubiană având drept obiectiv declarat apărarea intereselor muncitorilor și pescarilor de aici⁸⁷.

Activitatea Partidului Social-Democrat a avut de suferit în ochii populației, dar mai ales din punctul de vedere al autorităților, datorită poziționării sale la stânga eșichierului politic românesc interbelic, activitatea sa fiind, nu de puține ori, confundată cu cea a Partidului Comunist. În acest sens, agenți ai Poliției și Siguranței supravegheau cu atenție activitățile acestui partid, în condițiile în care printre fruntașii social-democrați se aflau și membri ai minorității bulgare⁸⁸. După interzicerea activității partidelor politice în anul 1938, unele secții social-democrate din Dobrogea au continuat să organizeze întruniri care, totuși, nu au fost avizate de Poliție⁸⁹.

Analiza evoluției vieții politice dobrogene în perioada care stă în atenția lucrării relevă că aceasta s-a încadrat, în general, ansamblului sistemului politic național. Aproape toate partidele politice au creat organizații între Dunăre și Marea Neagră. O atenție deosebită s-a acordat județelor Caliacra și Durostor, integrate după 1918 vieții politice naționale.

Organizațiile locale au evoluat sinuos, cu o activitate mult mai intensă în timpul campaniilor electorale, al reuniunilor județene ori cu prilejul unor vizite ale liderilor centrali, după care luni de zile presa și alte izvoare istorice nu mai consemnau acțiuni. În cazul în care partidul se afla la putere, organizațiile locale se străduiau să facă o propagandă intensă, referitoare la realizări, iar în opoziție se critica vehement partidul aflat la conducere. În programe, pe lângă prevederile generale s-au trecut puncte de interes regional și local pentru a atrage membri și simpatizanți. Nu întotdeauna aceste puncte au găsit ecoul necesar la centru și guverne, realitate care nu de puține ori a produs dezamăgiri, nemulțumiri și părăsirea organizațiilor.

⁸⁷ *Programul Partidului Social-Democrat din Dobrogea*, în „Dobrogea jună”, an XVI, nr. 261/20 noiembrie 1922, p. 1. Rapoartele agenților de poliție și ai Siguranței Statului dezvăluiau cu lux de amănunte activitățile membrilor Partidului Social-Democrat în condițiile în care fruntași ai minorității bulgare doreau să-l subordoneze propriilor lor interese.

⁸⁸ Dumitru Constantin-Zamfir, Octavian Georgescu, *op. cit.*, p. 253.

⁸⁹ S.J.A.N. Constanța, fond Chestura de Poliție Constanța, dosar 3/1938, f. 53 și următoarele.

ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE ÎN DOBROGEA INTERBELICĂ

Dobrogea a constituit regiunea unde atât *Dreapta*, cât și *Stânga* au găsit un câmp prielnic de manifestare. Comunismul a găsit aderenți puțini în rândul românilor, dar mai mulți în rândul minoritarilor bulgari. Prin celulele create și alte organizații, aflate sub îndrumarea și controlul Cominternului, acestea au dus la o politică antistatală și antiromânească.

Dreapta a exploatat numeroasele nemulțumiri și dezamăgiri, îndeosebi ale coloniștilor macedo-români, naționalismul lor ardent și dorințele sincere ale unor categorii de români de a se duce o politică profund naționalistă și lipsită de corupție.

Analiza vieții politice a Dobrogei relevă că regiunea a prezentat un interes special pentru cei mai mulți dintre liderii partidelor și organizațiilor politice. Majoritatea au vizitat Dobrogea de mai multe ori, preocupându-se de constituirea organizațiilor, de atragerea de noi membri și simpatizanți, de propagarea doctrinei și a programelor generale și a celor electorale ce au inclus și puncte care vizau rezolvarea unor probleme locale și regionale.

THE ACTIVITY OF THE POLITICAL PARTIES IN DOBRUDJA IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract: The political life of Dobrudja resumed, after the First World War, within the limits of the the Romanian democracy, with its advantages and shortcomings, marked by the restructuring of the multi-party system, as a result of the organization of the first elections based on universal vote. There were also specific elements resulting from the complex problems of this region.

In Dobrudja, both the Right and the Left found a favorable field of manifestation. Communism found few adherents among the Romanians, but more among the Bulgarian minority.

The right exploited the numerous discontents and disappointments, especially of the Macedonian-Romanian settlers, their ardent nationalism and the sincere wishes of some categories of Romanians to pursue a deeply nationalistic and corruption-free policy.

The analysis of the political life of Dobrogea reveals that the region was of special interest to most of the leaders of political parties and organizations. The majority of them visited Dobrogea several times, concerned with the establishment of organizations, the attraction of new members and sympathizers,

the propagation of the doctrine and the general and electoral programs that also included points aimed at solving some local and regional problems.

Keywords: local political life, political organisations, radical political options, minorities organisations

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI DIN ROMÂNIA: PROGRAMA UNIFICATĂ DIN 1935

Rezumat: După intrarea Dobrogei între granițele românești în urma războiului ruso-otoman din 1877-1878 învățământul în limba turcă a continuat să funcționeze în modul tradițional rămas din perioada otomană. Încercări de reglementare a învățământului minorităților au existat în perioada interbelică atunci când oficialii din Regatul României au adoptat o serie de măsuri în acest sens. În același timp, au fost și inițiative venite din partea minorităților, în cazul comunității musulmane un aspect sensibil fiind cel al materiilor care ar fi trebuit studiate în școli.

Prima programă unificată a școlilor primare turce din Dobrogea a fost pregătită la inițiativa „Asociației Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea” și publicată în anul 1937 la tipografia revistei „Emel”.

Acest articol își propune să analizeze conținutul programei. Astfel, este adusă o contribuție importantă în ceea ce privește modul de desfășurare și tematica orelor din cadrul școlilor turce până la instaurarea regimului comunist. Având în vedere că programa a fost publicată în turcă osmană, în anul 1937, mult după introducerea reformelor kemaliste, că propunea folosirea alfabetului otoman, și că în cea mai mare parte a programei se pune accentul pe studierea religiei, lucrarea încearcă să arate în ce măsură aceasta a fost o reacție de împotrivire la reformele kemaliste sau o încercare de a îmbunătăți calitatea învățământului din școlile turce din Dobrogea. Pentru atingerea acestui obiectiv, dincolo de analiza conținutului programei, au fost explicate și fundamentele celor care au întocmit-o.

Cuvinte cheie: turci, tătari, învățământ islamic, Dobrogea, școli primare.

1. Învățământul musulman în România interbelică și necesitatea unei programe

În momentul în care Dobrogea a devenit parte a granițelor românești ca urmare a războiului ruso-otoman din 1877-1878, populația majoritară turcă și

* Universitatea „Ovidius” din Constanța. E-mail: metin.omer@365.univ-ovidius.ro.

tătară avea un sistem de învățământ cu o puternică tradiție, care se dezvoltase de-a lungul secolelor de dominație otomană în regiune. Administrația de la București a încercat să integreze aceste școli în sistemul de învățământ românesc. Principala cerință a acestora a fost ca în toate școlile să fie studiată limba română. Statul român și-a asumat întreținerea unei părți a școlilor turce și plata unei părți a învățătorilor. În completarea finanțării primite de la stat, musulmanii se autofinanțau prin intermediul Comunităților Musulmane, organisme care se ocupau cu administrarea bunurilor comunității. În ceea ce privește pregătirea învățătorilor, a fost aleasă o singură medresă care să fie susținută de stat. Astfel, în 1889, și-a început activitatea la Babadag, Seminarul Musulman. În 1901 acesta a fost mutat la Medgidia, unde a funcționat până închiderea sa în timpul regimului comunist în 1967. Seminarul era, de fapt, continuatorul unei medrese fondate în secolul al XVII-lea la Babadag de un comandant militar otoman.

Despre felul în care au funcționat aceste școli au fost publicate mai multe studii, unele chiar având caracter monografic.¹ Se știu mai puține lucruri, însă, despre conținutul lecțiilor de la școlile turce din Dobrogea. Cele mai multe surse menționează doar că totul era la latitudinea profesorului, lipsind manualele sau un curriculum general acceptat.² Alte surse menționează totuși unele manuale care erau folosite în școlile turce. Astfel, manualele recomandate să fie folosite în școlile particulare turce erau pentru clasa I abecedarul „Elifba” pregătit de Ibrahim Themo și O. Ciocănel, pentru clasa a II-a „Turchce chiraet” (Türkçe kıraat) al lui M. H. Abdurahman. La clasele a III-a și a IV-a, învățătorul de limba turcă trebuia să apeleze la cărțile românești, traducându-le în turcă.³ Cert este că aceste manuale nu erau prezente în toate școlile.

Lucrarea de față își propune să prezinte conținutul lecțiilor de la cel puțin o parte din școlile primare turce din Dobrogea. Pentru aceasta, în articol a fost analizată o propunere de programă a școlilor primare turce din Dobrogea pregătită în anul 1935 și publicată în turcă otomană doi ani mai târziu.⁴ Nu am reușit să identificăm niciun document oficial din care să reiasă că această programă a fost acceptată de instituțiile abilitate românești. Inițiatorii acestui

¹ Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987, pp. 119-139; Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente și Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 2016.

² Mehmet Vani Yurtsever, *Dobruca'nın Dawuşı*, Editura Ceconi, Constanța, 2013, pp. 49-54.

³ Direcția Județeană Ilfov a Arhivelor Naționale, fond Inspectoratul Școlar al Județului Durostor, vol. 133/1934, f.f.

⁴ *Programa unificată a școlilor primare turce din Dobrogea*, Emel Matbaası, Constanța, 1937 (în continuare *Programa...*).

demers au încercat să creeze o „programă unificată”, deoarece își doreau ca propunerea lor să fie aplicată în toate școlile turce din Dobrogea.

În studiile publicate până acum au fost analizate doar lecțiile predate la Seminarul Musulman.⁵ Nu am identificat să fi existat o propunere de programă până în anul 1935. *Programa unificată a școlilor primare turce din Dobrogea* a mai fost analizată într-un articol publicat de filologul Ersoy Topuzkanmış.⁶ În articolul său acesta se rezumă însă să prezinte doar programa fără a explica contextul în care ea a fost pregătită. De asemenea, în transcrierea integrală a programei pe care acesta o dă în anexă unele denumiri sunt scrise greșit (spre exemplu Topuzkanmış *Dobruca Türkleri Hars Birliği* apare sub forma *Dobruca Türkleri Hars Bilgi*), iar unele pasaje lipsesc cu totul.

Pentru a înțelege de ce a fost propusă o programă pentru școlile primare turce abia în 1935, este nevoie în primul rând să înțelegem procesul de reformare a învățământului care se desfășura în România, iar în al doilea rând transformările prin care trecuse comunitatea turcă și tătară după Primul Război Mondial.

După 1918, oficialii de la București au inițiat un amplu program de reformare a învățământului. Un factor important care a determinat inițierea acestui proces a fost situația demografică din regiunile care s-au unit cu Vechiul Regat în 1918. Prezența în aceste teritorii a unor minorități numeroase și cu o tradiție puternică a învățământului a grăbit reglementarea învățământului minoritar. Figura centrală a acestor încercări a fost Constantin Anghelescu, ministru al Instrucțiunii Publice în perioada 1922-1928 și 1933-1937. În viziunea acestuia minoritățile trebuiau să contribuie la „propășirea culturală a țării” pentru a asigura consolidarea statului. În schimb, statul avea obligația să dea minorităților posibilitatea să își păstreze limba, tradițiile și credința.⁷

În timpul mandatelor de ministru ale lui Anghelescu au fost adoptate cele mai importante legi care priveau învățământul minorităților. Astfel, în 1924 a fost adoptată *Legea pentru învățământul primar al statului*⁸, în 1925 *Legea pentru învățământul particular*⁹, iar în anul 1928 *Legea pentru învățământul secundar*¹⁰. Legile din 1924 și din 1928 reglementau felul în care limbile minorităților și religia urmau

⁵ Metin Omer, *The History of the Medgidia Muslim Seminary (1889-1948)*, în Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), *op. cit.*, pp. 153-173.

⁶ Ersoy Topuzkanmış, *Balkanlarda Türkçe Eğitime Dair Bir Program: Dobruca Örneği*, în „Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi”, an 1, nr. 1, 2014, pp. 16-35.

⁷ Constantin Anghelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*, Cartea Românească, București, 1926, p. 43.

⁸ Pentru textul legii vezi „Monitorul Oficial”, nr. 161, 26 iulie 1924, pp. 8602-8629.

⁹ *Lege asupra învățământului particular*, Ministerul Instrucțiunii, Cartea Românească, București, 1926, p. 3.

¹⁰ „Monitorul Oficial”, Partea I-a, nr. 105, 15 mai 1928, pp. 4247-4267.

să fie predate în școlile de stat. În ceea ce privește legea din 1925, ea cuprindea prevederi cu privire la funcționarea școlilor înființate de minorități.

Pentru turcii și tătarii din România crearea acestui cadru legislativ s-a produs odată cu unele transformări în interiorul comunității. În primul rând, după ce Dobrogea de Sud a intrat între granițele românești după cel de Al Doilea Război Balcanic, s-a înregistrat o creștere a populației turce și tatăre. La finalul războiului ruso-otoman din 1877-1878, în Dobrogea de Nord, trăiau 71.146 tătari (31.5%), 48.783 turci (21.6 %), 46.504 români (21%) din 225.692 de locuitori.¹¹ După 1913, când între granițele României a intrat și Dobrogea de Sud cu județele Durostor și Caliacra, populația turcă și tătară aproape că s-a dublat. În anul 1930, în România au fost recenzați 154.772 turci și 22.141 tătari,¹² asta în condițiile în care exista un puternic curent de emigrare spre Imperiul Otoman și apoi Republica Turcia.

De asemenea, după Primul Război Mondial elitele turce și tatăre au început să se implice și în viața politică a României la nivel central. La primele alegeri organizate după 1918, au intrat în Parlamentul României primii musulmani.¹³ Dar pe lângă elitele politice, au început să devină din ce în ce mai active și elitele culturale. Între profesorii, imamii, absolvenții universităților și academiilor românești din rândurile turcilor și tătarilor au început să apară dezbateri cu privire la soluțiile pentru rezolvarea problemelor cu care comunitatea din care făceau parte se confrunta. Principalele teme în jurul cărora se purtau aceste dezbateri erau fenomene care afectau comunitatea încă de la 1878, cum ar fi emigrarea, problemele legate de organizarea comunității musulmane, modalitățile de modernizare a societății musulmane dobrogene. Starea învățământului era o temă importantă în toate aceste dezbateri. Elitele turce și tatăre și-au exprimat în mai multe rânduri nemulțumirea cu privire la starea învățământului turcesc din Dobrogea și au propus mai multe soluții pentru îmbunătățirea programei, dar și a condițiilor de predare. Una dintre soluțiile propuse a fost adoptarea în 1935 a unei programe comune a școlilor primare turce, cu subiecte clar definite și cu recomandări pentru învățător a felului în care trebuia să abordeze fiecare lecție.

Cine au fost cei care au pregătit și promovat programa? Potrivit broșurii în care a fost publicată, la Adunarea Generală a *Asociației Absolvenților Seminarului*

¹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, pp. 413-414.

¹² Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. VII: *Profesiuni. Populația pe clase și grupe de profesii după sexe, vârstă, instrucție și neam; situația în profesie a activilor*, Editura Institutului Central de Statistică, București, p. X-XVII.

¹³ Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele două Războaie Mondiale*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020, pp. 113-114.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

*Musulman din Medgidia*¹⁴ ținută la Constanța în data de 9 mai 1935 a fost abordată „situația dezordonată a școlilor noastre exprimându-se intenția de a le scoate din această stare și nevoia de a pregăti o programă comună”.¹⁵ Pentru alcătuirea programei a fost creată o comisie formată din cinci persoane. Din păcate, nu se specifică numele celor care făceau parte din comisie.¹⁶ Membrii comisiei s-au întrunit de două ori, mai întâi pe 15 și 16 august și mai apoi pe 1 și 2 septembrie, la Constanța, pentru a finaliza redactarea programei.¹⁷

În broșură era explicat și motivul pentru care această asociație s-a ocupat de pregătirea unei programe: „cei mai mulți dintre învățătorii noștri sunt absolvenți ai Seminarului”¹⁸. Astfel, de fapt, Seminarul Musulman era instituția care avea cea mai mare influență în formarea tinerilor comunității. Din această perspectivă, o asociație care întrunea absolvenții Seminarului Musulman, era formată din chiar învățătorii de la școlile turce. Ea era cu atât mai importantă cu cât era singura asociație profesională a clerului musulman¹⁹ și, pentru că imamii erau de cele mai multe ori și învățători, am putea spune că reprezenta și interesele personalului didactic din școlile turce.

În ceea ce privește fondarea asociației, Statutul *Asociației Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea* a fost votat cu unanimitate de voturi de adunarea generală, în ședința din 22 mai 1929, cu participarea a 62 membri din 92 înscriși.²⁰ Tribunalul Județului Constanța a admis cererea de înființare a asociației la 10 decembrie 1929.²¹ Scopul asociației era acela de a „lupta pe toate căile legale, pentru ridicarea nivelului moral și intelectual al populației musulmane”²². Pentru atingerea acestui obiectiv asociația nu s-a limitat doar la inițiative prin care să îmbunătățească situația clerului și învățătorilor. Ea a jucat un rol important în reglementarea unor aspecte ce țineau de funcționarea cultului musulman, s-a implicat în susținerea anumitor persoane pentru numirea în funcții de conducere

¹⁴ În actul de fondare denumirea asociației apare sub forma *Asociația Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea*. Vezi Arhivele Naționale ale României (în continuare ANR), fond Ministerul Cultelor și Artelor (în continuare MCA), dosar 125/1941, f. 69.

¹⁵ *Programa...*, p. 2.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ ANR, fond MCA, dosar 125/1941, f. 76.

²⁰ *Ibidem*, f. 73.

²¹ *Ibidem*, f. 75.

²² *Ibidem*, f. 69.

în cultul musulman și chiar a avut un rol hotărâtor în alegerea unui reprezentant al comunității la alegerile parlamentare din 1939.²³

În toate activitățile sale *Asociația Absolvenților Seminarului Musulman din Dobrogea* a colaborat cu așa numitul „grup Emel” sau asociația pe care aceștia au fondat-o, *Dobruca Türk Hars Birliği*. „Grupul Emel” era format din persoanele care au fondat revista „Emel”²⁴. Prin activitățile lor, în perioada interbelică, aceștia au contribuit la crearea unei conștiințe naționale în rândul tătarilor din Dobrogea în care legăturile cu Crimeea ocupau un loc central. Liderul „grupului Emel”, Müstecip Ülküsal, arată că 90% din elevii și absolvenții Seminarului Musulman, implicit membrii *Asociației Absolvenților Seminarului Musulman din Medgidia*, erau membri ai *Dobruca Türk Hars Birliği*.²⁵ Această informație este importantă pentru că este cunoscut rolul pe care l-a avut *Dobruca Türk Hars Birliği* în activitățile „grupului Emel”. Aceasta a fost asociația prin intermediul căreia s-a încercat popularizarea revistei „Emel” și coordonarea activităților celor care s-au afiliat ideilor pe care le promova.²⁶

În broșură în care a fost publicată *Programa unificată a școlilor primare turce din Dobrogea* este menționat sprijinul *Dobruca Türk Hars Birliği* și ca argument pentru implementarea programei: „Chiar și Dobruca Türkleri Hars Birliği İdare Merkezi, care a fost înființată din dorința de a sădi cunoștințe și sentimente în rândurile turcilor dobrogeni și care are menționată în statutul ei intenția de a lucra pentru reformarea școlilor noastre, a apreciat această decizie a Asociației Absolvenților și a promis ajutor în implementarea programei în toate școlile noastre”²⁷.

Înțelegerea pregătirii pe care o aveau fondatorii asociației care a alcătuit programa și a legăturilor acestora sunt utile în a găsi explicații cu privire la conținutul programei. Astfel, faptul că religia ocupă cea mai mare parte a programei poate fi înțeles având în vedere că cei care au pregătit-o erau absolvenții unui seminar teologic. Ceea ce necesită explicații largi este, însă,

²³ Metin Omer, *The Role of Associations in the Organization of the Muslim Community. The Case of the Association of Graduates of the Muslim Seminary in Dobrudja*, în „Acta Musei Napocensis – Historica”, vol. 58/II, 2021, pp. 196-200.

²⁴ Revista „Emel” a fost publicată între anii 1930-1940, în România, mai întâi la Bazargic, apoi la Constanța. Din cauza izbucnirii celui de Al Doilea Război Mondial și a emigrării fondatorului ei, Müstecip Ülküsal, în Turcia, revista a continuat să apară începând cu anul 1960 mai întâi la Ankara, apoi la Istanbul. Este considerată una dintre cele mai importante publicații din istoria tătarilor crimeeni. În prezent, o revistă cu același nume („Emel/Ideal”) este publicată la Constanța de scriitoarea Güner Akmolla.

²⁵ Müstecip Ülküsal, *Kırım Yolunda Bir Ömür. Hatıralar*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, p. 240.

²⁶ *Ibidem*, pp. 181-184.

²⁷ *Programa...*, p. 2.

prevederea cu privire la limba în care trebuia să se facă educația în școlile primare turce. În programă se arăta că în școlile turce lecțiile urmau să se studieze cu „vechiul alfabet”, adică alfabetul otoman. Motivul invocat pentru această opțiune era învățarea cu o mai mare ușurință a citirii Coranului. Alfabetul latin nu era considerat neimportant, dar se arăta că „în școlile de stat oricum învață literele latine pentru că se studiază în limba română”²⁸.

Tentația ar fi să considerăm că opțiunea pentru limba turcă otomană ar fi fost o acțiune împotriva reformelor kemaliste. Problema este cu atât mai controversată cu cât revista *Emel* a fost una dintre ultimele reviste ale comunității turce și tătare din România care a început să apară cu litere latine. Totuși, reprezentanții acestui grup nu s-au opus reformele implementate la Ankara. Din contră, au fost susținători ai pătrunderii acestora în rândul turcilor și tătarilor din România. Motivul pentru care au ținut la păstrarea alfabetului avea legătură cu schimbările impuse tătarilor din Crimeea. Până la formarea Uniunii Sovietice tătarii din Crimeea foloseau și ei alfabetul otoman. Autoritățile sovietice le-au impus acestora schimbarea alfabetului de două ori, în decurs de câțiva ani. Mai întâi a fost introdus alfabetul latin, iar apoi alfabetul chirilic. Pentru tătarii acestea au fost încercări de îndepărtare de la identitatea lor și ruperea legăturilor cu cei rămași în alte state. De aceea, cunoașterea alfabetului otoman era, de fapt, o încercare de a păstra contactul cu comunitățile de tătari din alte spații, în mod special Crimeea, și considerată o componentă identitară importantă.

Mai mult, lipsa unei reticențe față de reformele kemaliste este dovedită și de folosirea în programă a unor idei preluate de la specialiști din Turcia republicană. Astfel, este citat Hıfzırrahman Raşit Öymen, pedagog și politician turc cu importante contribuții în reforma învățământului republican.²⁹

2. Conținutul programei

2.1. Un învățământ islamic bazat pe principii occidentale: argumentele pentru redactarea programei

Programa a fost pregătită având în vedere că școlile primare turce erau de cinci ani, elevii participând la cursuri două ore pe zi.³⁰ Parcurgând textul *Programei unificate a școlilor primare turce din Dobrogea* putem identifica trei părți principale din care aceasta este compusă. În prima parte sunt prezentate motivele pentru care a fost redactată o programă, în a doua parte sunt prezentate principalele idei și teorii care au stat la baza redactării programei, iar în ultima parte sunt prezentate materiile, conținutul lor și felul în care ar trebui să se

²⁸ *Ibidem*, p. 3.

²⁹ *Programa...*, p. 6.

³⁰ *Ibidem*, p. 3.

desfășoare orele. Primele două părți ocupă cea mai mică parte, întinzându-se doar pe primele trei pagini și jumătate din cele 16 ale documentului.

Principalul obiectiv al părții a doua a programei este să arate importanța școlilor primare. Este interesant că, pentru aceasta, autorii nu fac apel la argumente aduse de învățați din lumea islamică sau turcă, ci la pedagogi și filosofi din Europa Centrală și Occidentală. Astfel, sunt prezentate ideile lui Jan Amos Komenský, Jean-Jacques Rousseau, Johann Heinrich Pestalozzi, René Descartes, Francis Bacon sau John Locke.³¹ Această preferință poate avea două explicații. În primul rând, programa este pentru învățământul primar așa cum era el structurat în România. Structura școlilor islamice era cu totul alta. Astfel, e posibil ca autorii să fi dorit să caute argumente pentru școlile în care urmau să învețe copiii musulmani din România, instituții de învățământ care funcționau după modelele dezvoltate în Europa. În al doilea rând, este foarte probabil ca referirile la gânditori din Europa care s-au ocupat de problema învățământului să se datoreze bagajului de cunoștințe pe care îl aveau redactorii programei. Aceștia erau absolvenți ai Seminarului Musulman din Medgidia care avea în programă și ore de pedagogie, iar acestea erau predate de profesori etnici români cu studii la școlile românești.³²

Făcând referire la lucrările acestor filosofi și pedagogi, în programă era subliniată importanța școlilor primare arătându-se că acestea reprezintă cel mai important factor pentru progresul și dezvoltarea unei comunități, că omul poate ajunge util societății doar datorită unei educații bune, că dezvoltarea educației societății, îmbunătățirea stării sociale și economice a populației sunt posibile doar datorită școlii care educă spiritul.³³ De asemenea, pentru a-și susține ideile, erau date și exemple concrete. Astfel, se arăta că Germania, „care la sfârșitul secolului al XIX-lea se afla foarte în urmă în toate domeniile”, a reușit să ajungă printre cele mai civilizate națiuni la sfârșitul aceluiași secol și începutul secolului al XX-lea doar datorită școlilor, „și în mod special al efortului depus și reformei din temelii a școlilor primare”³⁴. Totodată, se arăta că, „în toate țările occidentale”, s-a acordat o mai mare importanță rolului școlilor primare în „educația poporului” odată cu „perioada de deșteptare” care a început în secolul al XVI-lea.³⁵

În ceea ce privește obiectivul școlilor primare, se preciza că, în general, scopul acestora este să educe poporul „prin educarea trupului, voinței și ideilor

³¹ *Ibidem*.

³² Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (ed.), *op. cit.*, p. 302, 311.

³³ *Programa...*, p. 3.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

fiecărui membru al societății”³⁶. În particular, școlile primare turce se adresau atât băieților cât și fetelor, iar scopul lor era menționat ca fiind educarea populației turce din Dobrogea, „ridicarea ei spirituală și dezvoltarea într-un grup care să fie folositor umanității”³⁷. Mai exact, școlile primare turce ar fi trebuit să „formeze copii musulmani care să înțeleagă bine viața și să fie pregătiți pentru ea, să creadă și să se încreadă în propria putere și propriul talent, să își iubească religia, națiunea și țara, să aibă o educație bună și un caracter frumos”³⁸.

Iubirea față de religie pe care doreau să o dezvolte autorii programei este evidentă și din spațiul pe care îl acordă acestei discipline. Astfel, mai bine din jumătatea programei este dedicată religiei, apoi limbii materne (turca) și mai puțin de jumătate de pagină materiilor muzică și desen.

2.2. Religia: principala materie din programă

Pentru autorii programei, scopul predării religiei era „acela de a trezi și dezvolta pe cât se poate sentimentul religios și moral” ea fiind un mijloc „de ridicare a spiritului, un izvor care dă naștere gândurilor înalte și curate”, „o cale dreaptă care le aduce oamenilor fericirea”³⁹. În programă se mai arăta că religia nu trebuia privită doar ca pe „un mijloc de pregătire pentru viața de apoi”, ci și „ca pe o cale care, prin înălțarea morală și întărirea sentimentelor umane, oferă educație pentru viață”⁴⁰.

Viziunea asupra rolului religiei și a felului în care aceasta trebuia predată era una modernă, dar în care, în același timp se ținea cont de propriile tradiții. Astfel, învățătorii erau sfătuiți să nu promoveze o religie „amestecată cu superstiții și credințe apusene”, dar să dezvolte „un sentiment religios născut ca urmare al unor viziuni și raționament naturale”⁴¹. Pentru a atinge aceste obiective, recomandarea făcută în programă era ca religia să fie predată „pe înțelesul copiilor, apropiat de percepția acestora și în concordanță cu nevoile lor spirituale”. Era adus chiar și un avertisment pentru cei care ar fi ales să nu țină cont de aceste recomandări: „A nu face asta, ar însemna să li se îngreșească spiritul și să li se oprească dezvoltarea naturală a intelectului”⁴².

Potrivit programei, religia se predă începând din clasa întâi până în clasa a cincea, în fiecare semestru. Erau prevăzute patru cursuri: Coranul, Tegivid

³⁶ *Ibidem*, p. 4.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 4-5.

(recitarea Coranului), lecții de religie, istoria religiei și cântece religioase. Scopul lecțiilor despre Coran era acela de a le oferi elevilor informațiile elementare despre cartea sfântă a musulmanilor și a-i învăța să o citească. Acest curs era important pentru că, în credința islamică, Coranul nu poate fi tradus. Musulmanii din întreaga lume, indiferent de țara în care trăiesc sau limba pe care o vorbesc, citesc/recită Coranul în forma sa originală. Traducerile Coranului nu sunt folosite în practicile cultului, ele fiind considerate interpretări ale originalului. În programă nu se pune accent doar pe memorarea anumitor părți din Coran. Învățătorului îi era trasată sarcina de a-i determina pe elevi să și înțeleagă semnificațiile pasajelor pe care le citeau, folosindu-se de „puterea de judecată a acestora”⁴³.

Următorul pas după învățarea Coranului era tegvidul (tr. tecvid), adică învățarea regulilor de recitare a Coranului. Acest curs avea o dificultate mai mare, de altfel, el fiind introdus doar în clasele a treia și a patra. Foarte probabil, motivul pentru care tegvidul se studia o perioadă așa scurtă era acela că se dorea ca elevii să învețe repede recitarea corectă a Coranului, concentrându-se apoi pe învățarea și analiza surelor, adică a capitolelor din Coran. Recomandarea din programă era ca aceste reguli să nu fie învățate mecanic, ci într-un mod practic, prin exerciții în cadrul lecțiilor de Coran.⁴⁴ De asemenea, acestea trebuiau să se predea într-un mod în care să trezească interesul elevilor, evitându-se folosirea expresiilor greu de înțeles. Pentru a ușura înțelegerea materiei de către elevi, cuvintele și expresiile din limba arabă trebuiau traduse în limba turcă.⁴⁵

Lecțiile de religie erau structurate astfel încât să le ofere elevilor cunoștințe elementare despre islam. Cursul se predă din clasa întâi până în clasa a cincea. Pe lângă recomandările generale despre cum ar fi trebuit să se țină aceste cursuri, cum ar fi evitarea expresiilor dificile în explicații, organizarea de lecții interactive, era introdusă și o cerință specială. Astfel, se menționa că învățătorul care predă lecțiile de religie „să fie credincios și blând” pentru că „dacă învățătorul este rece și fără suflet, atunci și lecția pe care o predă devine rece și fără suflet, nereușind să trezească interesul elevilor”⁴⁶.

În completarea cunoștințelor generale despre islam, elevilor le erau prezentate într-un curs special viețile celor mai importanți profeți și momentele de dezvoltare ale islamului. Cursul de istoria religiei (islamice) se ținea din clasa a doua până în clasa a cincea. În programă, pe lângă cunoștințele generale care se

⁴³ *Ibidem*, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 8.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

predau în toate comunitățile musulmane, erau introduse și lecții speciale despre răspândirea islamului printre „turcii-tătari” din Europa.⁴⁷

În fine, în programă era introdus și un curs special dedicat cântecelor religioase. Acesta trebuia să se desfășoare în comun, o oră pe săptămână, cu elevii claselor a treia, a patra și a cincea. Elevii urmau să învețe unele ilahiuri⁴⁸ și mevliduri⁴⁹ „ușoare”⁵⁰. Referitor la acest curs, în programă nu erau specificate titlurile cântecelor religioase care trebuiau învățate și nici nu erau explicate metodele pe care ar fi trebuit să le folosească învățătorii.

Pentru a urmări mai ușor conținutul acestor cursuri și recomandările făcute în ceea ce privește predarea, le-am grupat în tabelele de mai jos. În descrierea orelor au fost păstrate formulările din programă.

Tabelul nr. 1: Lecțiile despre Coran⁵¹

Clasa/Trimestrul	Primul trimestru	Al doilea trimestru	Al treilea trimestru	Observații
Clasa întâi	În primele două trimestre nu există lecție de Coran separată.		Alfabetul arab	Alfabetul se învață până la sfârșitul anului.
Clasa a doua	Elevii o să fie învățați să citească Coranul repede fără regulile de recitare. Surele scurte: până la Sura El-Kari'a ⁵² .	Se citesc surele până la Sura Hel-etiyk ⁵³ . Pentru a-i obișnui pe elevi, Subhâneke ⁵⁴ , Kulhuvallâh ⁵⁵ , se învață pe de rost, cu regulile de recitare	Se citesc surele până la Amme ⁵⁶	Unele sure scurte se învață pe de rost, respectând regulile de recitare.
Clasa a treia	Se parcurg cinci pagini din Coran respectându-se regulile de recitare.	Se parcurg în același fel opt pagini din Coran.	Se parcurg alte opt pagini din Coran.	Trebuie să se acorde atenție pentru a învăța copiii

⁴⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁸ Imnuri religioase.

⁴⁹ Cântece religioase intonate la anumite ocazii speciale.

⁵⁰ *Programa...*, p. 9.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 5-6.

⁵² A o sută una sură din Coran.

⁵³ Este vorba, de fapt, despre Sura Al-Ghashiyah ale cărei prime cuvinte sunt „Hal ataaka”.

⁵⁴ Este rostită de musulmani în timpul celor cinci rugăciuni zilnice obligatorii.

⁵⁵ Este vorba despre Al-Ihlas, a o sută douăsprezecea sură din Coran

⁵⁶ Este vorba despre An-Naba (Nebe), a șaptezeci și opta sură din Coran.

METIN OMER

	Sunt exersate și regulile învățate din Tegvid ⁵⁷ .			bine un mod de recitare.
Clasa a patra	Surele Amme, Tebâareke ⁵⁸ și Yâsîn ⁵⁹ se învață bine prin repetiție. Se parcurg cinci pagini din Coran.	Se parcurg zece pagini din Coran. Se învață pe de rost unele așr ⁶⁰ . Acestea se învață cu pauză între ele.	Se parcurg zece pagini din Coran.	-
Clasa a cincea	Se parcurg cincisprezece pagini din Coran.	Se parcurg douăzeci pagini din Coran.	Se parcurg cincisprezece pagini din Coran.	În această clasă se acordă atenție ca recitarea Coranului să se facă într-un stil bine învățat cu respectarea regulilor. Se citesc diverse părți din Coran. Lecțiile nu se rezumă doar la recitarea Coranului, se dau și unele informații cu privire la această carte sfântă.

Tabelul nr. 2: Lecțiile despre Tegvid⁶¹

Clasa/Trimestrul	Primul trimestru	Al doilea trimestru	Al treilea trimestru	Observații
Clasa a treia	Literele din Coran care	Lungirea pronunției:	Ihfâ. Izhâr. Iklâb. ⁶⁶	-

⁵⁷ Știința care se ocupă de regulile de pronunție și recitare a Coranului.

⁵⁸ Este vorba despre Al-Mulk, a șaizeci și șaptea sură din Coran.

⁵⁹ A treizeci și șasea sură din Coran.

⁶⁰ Părți din Coran de câte zece versete.

⁶¹ *Programa...*, p. 6.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

	lungesc pronunția. Cauzele prelungirii. Hemze. Sukun. Tipurile de sukun. Tenvin ⁶² . Silabele care se termină cu nun ⁶³ . Revm. Işmâm. Gunne. ⁶⁴	Medd-i tabî'î. Medd-i muttasîl. Medd- i munfasîl. Medd-i lazîm. Medd-i 'arîz. Medd-i leyn. ⁶⁵		
Clasa a patra	Idgam. Idgam-î maal gunne, idgam-î bila- gunne, idgam-î mislin, idgam-î mutecanisin, idgam-î mutekaribinâ idgam-î şemsiyye. ⁶⁷	Izhar-i kameriye. Kalkale. ⁶⁸ Citirea literei „ra”. Citirea cuvântului „Allah” în Coran. Pronumele. Sekte. ⁶⁹ Categoriile vakf ⁷⁰ în Coran.	Pauza și tipurile de pauză în recitarea Coranului.	-

Tabelul nr. 3: Lecțiile despre religie⁷¹

Clasa/Trimestrul	Primul trimestru	Al doilea trimestru	Al treilea trimestru	Observații
Clasa întâi	Rugăciunile care trebuie spuse la intrarea și ieșirea din clasă. Se arată că Allah este unic,	Rugăciunile care trebuie spuse dimineața la trezire și seara la culcare. Frăția, prietenia.	Luna Ramazan și Bayramul, Kurban Bayram, câteva sărbători religioase și informații scurte	Rugăciunile care se învăță trebuiau să fie pe

⁶⁶ Reguli prin care se stabilește pronunția literei „nun”.

⁶² Hemze, sukun și tenvin sunt semne care indică pronunția.

⁶³ Literă a alfabetului arab.

⁶⁴ Reguli de pronunție în recitarea Coranului.

⁶⁵ Tipuri de lungire a pronunției în recitarea Coranului.

⁶⁷ Idgam se referă la setul de reguli pentru pronunția sunetelor a două litere alăturate.

⁶⁸ Ambele sunt reguli de citire a literelor atunci când se recită Coranul.

⁶⁹ Pauza pe care o face în anumite locuri fără a inspira cel care recită Coranul.

⁷⁰ Semnele prin care se indică celui care recită Coranul că trebuie să facă o pauză.

⁷¹ *Programa...*, pp. 7-8.

METIN OMER

	atotputernic, sunt prezentate, în general, calitățile sale și, prin povestiri potrivite, respectarea curăteniei, dreptății, părinților, învățătorului.		despre profet. Șahada ⁷² în limba turcă.	înțelesul elevilor care vin pentru prima dată la școală. Atunci când se învață rugăciunile, se explică și cum ar trebui ținute mâinile.
Clasa a doua	Islamul. Beneficiile cunoașteri și învățării acestei religii. Cine este musulmanul? Câteva informații despre Coran, profet.	Obligațiile credinței. Credința în Allah, îngeri, cărți sfinte, profeți, ziua judecării de apoi.	Stâlpii islamului: Mărturia de credință. Cele cinci rugăciuni zilnice obligatorii. Postul. Dania. Pelerinajul.	-
Clasa a treia	Îndatoririle musulmanului: lucrurile pe care musulmanul este obligat să le facă, lucrurile pe care musulmanul este bine să le facă, lucrurile opționale pe care musulmanul le	Obligațiile rugăciunii namaz ⁷³ : Abluțiunea. Gusul ⁷⁴ . Teyemmum ⁷⁵ . Tipurile de abluțiune făcută peste zone ale corpului acoperite de haine. Tipurile de rugăciuni	Pelerinajul, postul, dania. Ce strică postul?	-

⁷² Crezul islamic, formulă prin care se recunoaște unicitatea divinității, Allah, și pe Mahomed ca profetul trimis de acesta.

⁷³ Namaz în turcă, salah în arabă, sunt rugăciunile pe care musulmanii le fac cu fața spre Kaaba, respectând un set de reguli.

⁷⁴ Ritual de spălare a întregului corp.

⁷⁵ Ritual de spălare fără a folosi apa atunci când aceasta nu este disponibilă sau nu este recomandată.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

	poate face, lucrurile care musulmanului i se recomandă să le facă, lucrurile pe care musulmanul le poate face sau nu, fără a fi contrare religiei, lucrurile interzise musulmanului, lucruri care chiar dacă nu sunt interzise, se recomandă să nu se facă, lucrurile prin care sunt anulate alte acte ale credinței.	namaz și rekeaturile ⁷⁶ . Explicarea prin exercițiu practic. Ikāmet ⁷⁷ . Ezan ⁷⁸ . Rugăciunile care trebuie recitate în timpul namazului.		
Clasa a patra	Credința și stâlpii islamului. Cum credem în Allah cel Preamărit? Cum credem că îngerii, cărțile sfinte, profeții, ziua de apoi, destinul, binele și răul vin de la Allah? Prezentarea și explicarea rugăciunilor care trebuie	Îndatoririle musulmanului. Obligațiile abluțiunii. Lucrurile care anulează abluțiunea. Obligațiile rugăciunii namaz. Rekeaturile. Sunneturile ⁷⁹ . Lucrurile care anulează namazul. Exerciții practice	Namaz kaza ⁸⁰ . Postul kaza ⁸¹ . Judecata imamului și a celui care îl urmează. Rugăciunile namaz de vineri și de Bayram. Rugăciunea namaz de înmormântare.	-

⁷⁶ Un șir de mișcări și implorări pe care le fac musulmanii în timpul rugăciunii namaz.

⁷⁷ A doua chemare la rugăciune, chiar înainte de începerea acesteia. Ea se adresează celor care deja se află în moschee.

⁷⁸ Chemarea la rugăciune.

⁷⁹ Lucrurile opționale pe care musulmanul le poate face.

⁸⁰ Termen care se referă la recuperarea unei rugăciuni obligatorii neefectuate la timp.

⁸¹ Termen care se referă la recuperarea unei zile de post pierdute.

METIN OMER

	recitate atunci când este parcurs Coranul.	cu explicații.		
Clasa a cincea	Sadaka-i Fitr ⁸² . Cine ține post? Obligația postului și importanța acestuia. Ce se dă ca danie? Cine ține post? Obligația postului și importanța acestuia. Ce se dă ca danie?	Obligația și importanța pelerinajului, tava ⁸³ , respectul, kurban ⁸⁴ .	Judecarea fântânilor ⁸⁵ . Apele. Chestiuni legate de curățenie. În această clasă, pe lângă predarea lecțiilor menționate, se face o recapitulare generală și a celor discutate în celelalte clase.	-

Tabelul nr. 4: Lecțiile despre istoria religiei (islamice)⁸⁶

Clasa/Trimestrul	Primul trimestru	Al doilea trimestru	Al treilea trimestru	Observații
Clasa a doua	Adam (Pacea lui Allah să fie asupra lui). Scoaterea lui din rai. Înmulțirea oamenilor. Abaterea de la drumul drept.	Noe (Pacea lui Allah să fie asupra lui). Potopul. Înmulțirea din nou a oamenilor. Înrăirea lor.	Iosif (Pacea lui Allah să fie asupra lui). Moise (Pacea lui Allah să fie asupra lui). Iisus (Pacea lui Allah să fie asupra lui).	-
Clasa a treia	Adam. Set. Idris. Noe. Hud. Salih. Abraham. Lot. Ismael. Isac. Iacob. Iosif. Iov. Șuaib. Moise. Aaron.	Nașterea lui Mahomed (Pacea lui Allah să fie asupra lui). Faptul că era iubit de toată lumea.	Profeția, propovăduirea noii religii. Greutățile cu care s-a confruntat în acest sens.	-

⁸² Una dintre daniile din islam.

⁸³ Ritual în timpul căruia pelerinii musulmani înconjoară Kaaba.

⁸⁴ Ritual de sacrificare a unui animal.

⁸⁵ Se referă la amplasarea fântânilor din punct de vedere islamic.

⁸⁶ *Programa...*, pp. 8-9.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

	Iosua. David. Solomon. Ilie. Elisei. Iona. Zaharia. Ioan. Iisus.			
Clasa a patra	Continuarea pe drumul pe care l-a început și reușita din final. Propagarea religiei islamice.	Marile vorbe cu tâlc ale Profetului Mahomed și povestiri din viața acestuia.	Diferențele și comparații între iudaism, creștinism și islam.	-
Clasa a cincea	Perioada califatului. Primii patru califi. Răspândirea islamului în Africa și alte continente.	Începutul islamizării și răspândirea acestei religii printre turcii tătari din Asia.	Răspândirea islamului printre turcii-tătari din Europa.	-

2.3. Limba maternă: un mijloc de a învăța religia

În școlile comunității turce și tătare, oficial, limba de predare a fost turca.

Aceasta a fost opțiunea atât a turcilor, cât și a tătarilor, ca urmare a apropierei de Imperiul Otoman/Republica Turcia a ambelor populații. În cazul unei părți a elitelor tătare, turca a fost considerată limba literară, unii autori tătari preferând să publice în limba turcă. Totodată, influențați de curentul panturcic, unii tătari au văzut limba turcă ca pe o limbă comună a tuturor popoarelor turcice. Și programa din 1935 prevede predarea limbii turce. Cu toate acestea, în unele cazuri, profesorii preferau să le predea elevilor în limba tătară.⁸⁷

În programă nu este explicată opțiunea ca elevii să învețe limba turcă ca limbă maternă. În schimb, este explicată importanța învățării limbii materne. Astfel, se arată că „limba maternă este cel mai apropiat prieten al omului” și se face apel la „pedagogi” precum Michel Eyquem de Montaigne-Delecroix, Jan Amos Komenský sau John Locke arătându-se că aceștia „i-au înțeles importanța” și au cerut introducerea ei în școlile primare.⁸⁸ În programă era formulat un scop general și unul special în ceea ce privește învățarea limbii materne. În programă se preciza că limba maternă se predă în școli pentru „a-i învăța pe elevi să vorbească

⁸⁷ Interviu cu S. B. născută în 1924 (potrivit registrelor oficiale în 1927), în satul Gherghina din județul Constanța, România (septembrie 2015, Istanbul).

⁸⁸ *Programa*, pp. 9-10.

clar și corect, să gândească, să priceapă cu ușurință ce spun și scriu ceilalți”⁸⁹. În ceea ce privește limba maternă turcă, pentru autorii programei ea era importantă „și ca un mijloc pentru învățarea religiei”⁹⁰. Plecând de la această precizare, putem remarca faptul că ideile despre islam, metodele de predare a religiei, interpretările ei, erau preluate de teologii musulmani dobrogeni din Imperiul Otoman/Republica Turcia. Această situație este explicată atât de afinitatea lingvistică, etnică și a trecutului otoman, cât și de raportarea la aceeași școală de jurisprudență islamică, cea hanefită.

Lecțiile de limbă maternă erau împărțite în cinci părți: citire-scriere, lectură, gramatică, compunere (creație), memorare. În cazul cursurilor de citire-scriere și lectură, nu erau făcute recomandări pentru fiecare clasă și trimestru în parte. De altfel, citirea-scrierea se predă doar în clasa întâi. În primele patru săptămâni elevii erau pregătiți să învețe alfabetul: „Prima săptămână: Se fac pregătiri pentru ca elevii să înțeleagă bine și să vorbească corect. În acest scop, sunt întrebați numele, numele profesorilor, ocupația acestora. Se poartă discuții cu privire la diverse lucruri din școală și de acasă. O povestire morală și un cântecel simplu. Săptămânile a doua, a treia și a patra: Se fac pregătiri pentru citire și scriere. În acest scop, în urma conversațiilor cu elevii, se formează propoziții scurte. Se arată că acestea se împart în cuvinte, la rândul lor cuvintele în silabe, iar silabele în sunete. În același timp sunt puși să facă diverse linii drepte și curbe. Sunt spuse unele povestiri morale”⁹¹.

Abia apoi se trecea la învățarea alfabetului. Pentru asta se puneau accent pe învățarea de cuvinte. Se recomanda parcurgerea a patru etape. În primul rând se prezenta elevilor semnificația cuvântului. Apoi, aceștia erau puși să deseneze cuvântul. În al treilea rând era analizat cuvântul ce urma să fie învățat. Această analiză se făcea în felul următor: „Cuvântul va fi inclus într-o propoziție scurtă și simplă, fiind împărțit în silabe și sunete. Sunetul care urmează să fie învățat va fi spus pe rând, apoi de toți elevii. Semnul care corespunde acestui sunet se va scrie separat, clar, pe tablă. Pentru a fi bine asimilat de către elevi, va fi reprezentat și prin forme din carton sau plastilină... Apoi se va scrie cuvântul. Se vor scrie și alte cuvinte folosind literele învățate. Elevii vor copia aceste exemple. Se vor scrie și unele propoziții scurte. În final, lecția și desenele din abecedar se vor povesti în propoziții scurte, pe înțelesul elevilor. Cu această ocazie, se va sta un pic de vorbă.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 10.

⁹¹ *Ibidem*.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

Lecția se va citit de către învățător. Elevii o vor citi în grup sau individual”⁹². În a patra etapă erau învățate literele și cuvintele în format tipărit.⁹³

După ce era învățat abecedarul, se trecea la lectură. Această disciplină se studia din clasa a doua până în clasa a cincea. Nici în cazul ei, în programă nu erau menționate recomandările pentru fiecare clasă sau semestru. Nu sunt incluse nici textele care trebuie parcurse, făcându-se doar câteva recomandări generale. Asta nu înseamnă că era considerată mai puțin importantă. Din contră, se arată că „lectura ocupă cel mai important loc în învățământul primar” deoarece „le dezvoltă elevilor entuziasmul pentru a formula opinii”, iar „pentru formularea opiniilor, mintea se dezvoltă prin cunoștințe”⁹⁴.

Erau formulate două principii cu privire la felul în care se țineau orele de lectură. În primul rând, învățătorul trebuia să aleagă lecturi care să le trezească elevilor „interesul și să li se faciliteze o înțelegere mai ușoară printr-o introducere în care să fie recapitulate vechile subiecte în legătură cu ce urmează să fie studiat”⁹⁵. În al doilea rând, în clasa a doua fragmentele de povestiri alese erau prezentate în concordanță cu restul cărții. În clasele a treia și a patra, nu mai era nevoie de o prezentare făcută de învățător.⁹⁶

În ceea ce privește felul în care trebuia să se desfășoare ora de lectură, erau date explicații clare: „Lecția este citită ca exemplu de învățător. Apoi de către elevii care citesc bine. Cu această ocazie, sunt explicate expresiile care nu sunt înțelese. Dacă la clasele mari sunt elevi care citesc bine, nu mai este nevoie să mai citească și învățătorul. Citesc direct elevii. Scopul este ca elevii să se învețe să citească corect și cursiv. După ce este citită lecția, ea este povestită de către elevi. Dacă este necesar, învățătorul poate pune întrebări ajutătoare. Astfel se urmărește ca fragmentul să fie bine înțeles. La partea orală a lecțiilor de lectură se va ține cont de pregătire, prezentare, legătură, comparație, rezumare, aplicare”⁹⁷.

Dintre materiile studiate la limba maternă, gramatica era cea mai riguros explicată. Potrivit programei, scopul acesteia era de a-i ajuta pe elevi să-și însușească formele corecte ale limbii și să le aplice atât în vorbire, cât și în scriere. Se recomanda ca lecțiile de gramatică să se inspire din viața copiilor și jocurile acestora pentru a căpăta o formă plăcută și a trezi interesul elevilor.⁹⁸

⁹² *Ibidem*, pp. 10-11.

⁹³ *Ibidem*, p. 11.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 12.

Gramatica se studia din clasa a doua până în clasa a cincea. Conținutul și desfășurarea orelor de la această disciplină pot fi urmărite în tabelul de mai jos. În descrierea orelor au fost păstrate formulările din programă.

Tabelul nr. 5: Lecțiile de gramatică⁹⁹

Clasa/Trim estru	Primul trimestru	Al doilea trimestru	Al treilea trimestru	Observații
Clasa a doua	Creațiile lui Allah. Lucrurile făcute de om. Obiectele și ființele. Faptul că toate au câte un nume.	Gânduri despre diverse lucruri. Propoziția. Faptul că aceasta se împarte în mai multe cuvinte care o formează. Cuvintele sunt formate din silabe, iar silabele din sunete. Cum se scrie propoziția?	Întrebările „cine?” și „ce?” prin care aflăm mubtadaa. Care este rolul părții din propoziție în care se află mubtada. Care este rolul haber ¹⁰⁰ ? Întrebările „ce?” și „cum?”.	-
Clasa a treia	Recapitularea lecțiilor studiate în clasa a doua. Substantivul. Diferența dintre substantiv și mubtadaa. Substantivele comune și substantivele proprii. Adjectivul, pronumele și numeralul.	Prepoziția. Prepoziția și substantivele, adjectivele și pronumele.	Pronumele personale și celelalte tipuri de pronume. Tipurile de verbe. Se fac exerciții de folosire a punctului, virgulei.	-
Clasa a patra	Explicații cu privire la propoziție și exerciții. Părțile propoziției. Propozițiile principale, propozițiile	Formele compuse, tipurile acestora: complete și incomplete. Deosebirea propozițiilor	Punctuația. Recapitularea tuturor cunoștințelor legate de gramatică și sintaxă (analiză	-

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 12-13.

¹⁰⁰ „Mubtadaa” și „haber” sunt elemente din gramatica turcă otomană și arabă. Ele sunt componente ale propoziției nominale. „Mubtadaa” înseamnă „cu ceea ce se începe”, având și rolul de subiect. „Haber” înseamnă „informație”, având și rolul de predicat.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

	secundare.	principale de cele secundare.	de sintaxă).	
Clasa a cincea	Fragmentele de lectură vor fi analizate din punct de vedere al stilului, scrierii, punctuației.	Cazurile substantivului, adjectivul, pronumele, infinitivul, verbul. Timpul. Persoana, kemmiyet, keyfiyet, لازم, müteaddi, malum, meçhul, müsbet, menfi, istifham. ¹⁰¹	Tipurile de prepoziții. Semnificațiile și folosirea lor. Verbele compuse. Modurile hikâye, rivayet, şart. Adverbul. Propoziția. Verbul, subiectul, obiectul.	-

Lecțiile de compunere ocupau un loc în ceea ce privește lecțiile de limbă. Aceasta era considerată cea mai bună metodă pentru a vedea în ce măsură elevii vorbesc limba maternă corect și cât li s-a dezvoltat puterea de imaginație. Ea era văzută și ca pe un mod de a verifica rezultatele pe care le-au dat celelalte lecții de limbă. În programă, învățătorilor li se cerea să îi încurajeze pe elevi să își folosească imaginația, să scrie texte originale inspirate din propriile trăiri.¹⁰²

Compunerea se studia din clasa a doua până în clasa a cincea. Conținutul și desfășurarea orelor de la această disciplină pot fi urmărite în tabelul de mai jos. În descrierea orelor au fost păstrate formulările din programă.

Tabelul nr. 6: Lecțiile de compunere¹⁰³

Clasa/Trimestru	Primul trimestru	Al doilea trimestru	Al treilea trimestru	Observații
Clasa a doua	Se copiază fragmentele citite din cartea de lectură.	Se scriu propoziții scurte, acordându-se atenție ortografiei.	Se formează propoziții despre lucruri cunoscute de elevi, acestea fiind scrise din memorie respectându-se ortografia. Se fac câteva	Ortografia se face cu voce tare și, pentru a-i învăța pe elevi să fie atenți, se repetă. La început nu se scriu cuvinte lungi. Descoperirea și

¹⁰¹ Forme ale verbului și propozițiilor în gramatica limbii turce otomane.

¹⁰² *Programa*, pp. 13-14.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 13-15.

METIN OMER

			propoziții despre un subiect.	corectarea celor scrise se face pe loc. Se acordă atenție ca elevii să își corecteze singuri greșelile. Învățătorul ar trebui să meargă printre elevi atunci când îi pune să scrie și să le dea unele explicații. Greșelile des întâlnite se scriu pe tablă și se supun atenției elevilor.
Clasa a treia	Fragmente mici de copiat și dictări. Scrierea unui poem pe de rost.	Povestirea liberă a unui fragment narativ pe care l-au citit elevii.	Scrierea folosind propoziții scurte a unor mici fragmente descriptive sau narrative care mai întâi au fost redată verbal apoi în compunere, despre obiecte, animale, întâmplări cunoscute de elevi. Fiecare elev descrie sau narează întâmplarea sau lucrul pe care și-l dorește și alege. Dacă la început învățătorul poate să precizeze câteva puncte la care se poate referi elevul, apoi	-

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

			acesta trebuie lăsat să lucreze liber. Pentru a corecta greșelile de ortografie se dau explicații cu privire la folosirea virgulei, punctului etc	
Clasa a patra	Scrierea pe de rost a unor poeme învățate. Scrierea liberă a unor fragmente narative citite sau povestite de învățător. Descrieri pe cât posibil libere ale diverselor obiecte și animale. Povestirea unor întâmplări. Nota. Scrisoarea și părțile ei. Cererea. Telegraful. Se dau explicațiile necesare despre folosirea virgulei și a celorlalte semne de punctuație în propoziție.			
Clasa a cincea	Se reiau lucrurile învățate în clasele anterioare. Se insistă în mod special pe scrisorile care se scriu în familie sau unor personalități. Unele întâmplări se povestesc sub formă de scrisoare fraților sau prietenilor.			

A cincea componentă a lecțiilor de limba maternă era memorarea. În cadrul acestor ore se învățau o serie de poeme, scopul fiind acela de a „dezvolta mintea și a trezi în elevi capacitatea de a vedea, înțelege și auzi frumosul”¹⁰⁴. Potrivit programei, cel mai important aspect al acestor lecții era „ca elevii să înțeleagă și să simtă poemul”, arătându-se că „lucrurile neînțelese obosesc mintea și sunt uitate repede”¹⁰⁵. Programa prevedea ca orele de memorare să se țină din clasa întâi până în clasa a cincea. Nu erau specificate poemele pe care elevii trebuiau să le învețe, însă se recomanda ca învățătorii să aleagă poeme potrivite vârstei și pregătirii acestora, să aibă teme educative, descriptive, religioase, naționale.¹⁰⁶

2.4. Muzica și desenul

Recomandările cu privire la desfășurarea orelor de muzică și desen ocupă cel mai puțin loc din programă. Chiar dacă cele două materii erau studiate din clasa întâi până în clasa a cincea, în programă nu erau specificate detalii cu privire la conținutul acestora. Era, în schimb, subliniată importanța celor două materii

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 16.

pentru dezvoltarea generală a oamenilor. Astfel, muzica era considerată „unul dintre cele mai bune mijloace pentru exprimarea sentimentelor umane”, ea fiind „cel mai credincios și apropiat prieten al omului”¹⁰⁷. Desenul, în schimb, era văzut ca „una din metodele cele mai potrivite pentru a descoperi talentul înăscut al elevilor”¹⁰⁸. În ceea ce privește muzica, ea avea un rol și în păstrarea identității etnice. În acest sens, în programă se recomanda ca elevii să fie învățați cântece populare, melodii naționale, patriotice.¹⁰⁹

Concluzii

Este greu de spus în ce măsură a fost adoptată această programă. Nu exista nicio recomandare din partea instituțiilor statului cu privire la materiile specifice (limba turcă și religia islamică) de la școlile primare turce. Totuși, având în vedere că ea a fost pregătită de asociația care îi reprezenta pe absolvenții Seminarului Musulman din Medgidia, adică a majorității învățătorilor comunității, am putea spune că a fost un instrument folosit în majoritatea școlilor primare turce din Dobrogea. Poate că tocmai pentru a fi accesibilă cât mai multor învățători programa a fost tipărită în 1937, la doi ani după ce fusese propusă.

Totuși, ea nu ar fi putut fi utilizată prea mult timp. Regimul instaurat de Carol al II-lea a avut o serie de inițiative legislative care au complicat situația învățământului minoritar. Astfel, la 27 mai 1939, a fost publicată în Monitorul Oficial *Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal*.¹¹⁰ În ceea ce privește învățământul minoritar, se menționa posibilitatea de a înființa școli de predare în limba minorităților sau secții pe lângă școlile românești. Condiția era formarea unei grupe de 20 de copii, limba română, istoria și geografia României, noțiunile de civică predându-se obligatoriu în limba română.¹¹¹ Totuși, schimbarea importantă pentru cultele minoritare era în privința predării religiei. Astfel, la articolul 33, se preciza că „școala primară va da o deosebită importanță educației religioase”. Chiar dacă se menționa obligativitatea ca toți copiii „de orice religie sau rit” să primească „instrucție religioasă”, în privința copiilor de alte rituri decât cele ortodoxe, religia urma să fie predată „în familie”¹¹².

Analizând conținutul programei putem observa că locul central îl ocupă studiul religiei și al limbii materne. Această preferință se explică atât prin

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Pentru textul legii vezi „Monitorul Oficial”, Partea I-a, nr. 121, 27 mai 1939, pp. 3377-3393.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 3377.

¹¹² *Ibidem*, p. 3379.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA TURCII ȘI TĂTARI

pregătirea pe care o aveau cei care au alcătuit programa, cât și ca un demers de păstrare a identității. Autorii programei erau absolvenți ai Seminarului Musulman din Medgidia, instituția de învățământ al cărei rol era pregătirea învățătorilor de limba turcă și imamilor comunității. Cu alte cuvinte, studiul religiei și al limbii materne erau specializarea în care aceștia se formaseră. În același timp, cele două materii erau principalele elemente identitare ale comunității. Pentru turci și tătari religia și limba erau principalele elemente care îi deosebeau de majoritate. Astfel, redactarea programei a fost și un efort de păstrare a identității comunității.

ASPECTS REGARDING THE EVOLUTION OF EDUCATION OF THE TURKS AND THE TATARS FROM ROMANIA: THE UNIFIED CURRICULUM FROM 1935

Abstract: After the Russo-Ottoman War of 1877-1878 when Dobrudja became part of the Romanian state, Turkish language education continued to function in the traditional way remaining from the Ottoman period. Attempts to regulate the education of minorities existed in the interwar period when officials from the Kingdom of Romania adopted a series of measures in this regard. At the same time, there were initiatives from minorities, in the case of the Muslim community a sensitive aspect being that of the subjects that should be studied in schools.

The first unified curriculum of Turkish primary schools in Dobrudja was prepared at the initiative of the "Association of Graduates of the Muslim Seminary in Dobrudja" and published in 1937 at the printing house of the "Emel" magazine.

This article aims to analyze the content of the curriculum. Thus, an important contribution is made in terms of the code of conduct and the themes studied in the Turkish schools until the establishment of the communist regime. Given that the curriculum was published in Ottoman Turkish in 1937, long after the introduction of Kemalist reforms, that it proposes the use of the Ottoman alphabet, and that most of the program focuses on the study of religion, the paper tries to show whether it was an expression of opposition against the kemalist reforms or an attempt to improve the quality of education in Turkish schools in Dobrudja. To achieve this objective, beyond the analysis of the content of the program, the foundations of those who drafted it is also explained.

Keywords: Turks, Tatars, Islamic education, Dobrudja, primary schools

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ, ÎN PERIOADA POST 1990

Rezumat: Cercetarea își propune să investigheze învățământul în limbile materne turcă și tătară din România din două perspective: reconstrucția paradigmei educaționale dominante și schița unei istorii a educației în limbile turcă și tătară.

La un prim nivel, cercetarea reconstruiește paradigma educațională dominantă în rândul elitelor turcești și tătare prin analiza subiectului educației în limba maternă în contextul programului etno-politic general al elitelor minoritare, prin identificarea actorilor politici relevanți în ceea ce privește educația celor două minorități, dar și a principalelor debateri pe această temă. La un al doilea nivel (schița istorică), analiza identifică momentele de cotitură istorice majore ale învățământului în limbile turcă și tătară, schițând o periodizare a proceselor educaționale și instituționale. Subliniind realitatea instituțională actuală a educației în limbile turcă și tătară, cercetarea va oferi o privire asupra modului în care două minorități din România, cu un profil istoric și cultural similar, se angajează sau nu în diferite forme de învățământ în limba maternă. Cercetarea se bazează pe metode calitative: interviuri structurate și semi structurate cu actori politici, experți în educație, membri ai celor două minorități, pe analiza textului programelor politice, texte jurnalistice și nu în ultimul rând pe analiza legislației.

Cuvinte-cheie: limba maternă, învățământ, minorități naționale, turci, tătari, post-1990.

Introducere

Cercetarea are ca scop analiza învățământului în limbile materne turcă și tătară din România din două perspective: reconstrucția paradigmei educaționale dominante a elitelor celor două minorități și schița unei istorii a educației în limbile turcă și tătară.

La un prim nivel, am reconstruit paradigma educațională dominantă în rândul elitelor turcești și tătare prin analiza educației în contextul programului etno-politic general al elitelor minoritare, prin identificarea actorilor politici

* Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj Napoca. E-mail: adriana.tamasan@gmail.com.

relevanți în ceea ce privește educația celor două minorități, dar și a principalelor dezbateri pe această temă. La un al doilea nivel, am identificat momentele de cotitură istorice majore ale educației în limbile turcă și tătară, schițând o periodizare a proceselor educaționale și instituționale. Subliniind realitatea instituțională actuală a educației în limbile turcă și tătară, cercetarea investighează modul în care două minorități din România, cu un profil istoric și cultural similar, se angajează sau nu în diferite forme de învățământ în limba maternă. Cercetarea se bazează pe metode calitative: interviuri structurate și semi structurate cu actori politici, experți în educație, membri ai celor două minorități, pe analiza textului programelor politice minoritare, a textelor jurnalistice și nu în ultimul rând pe analiza legislației în domeniul educației.

Învățământul în limbile turcă și tătară post 1990: legislația și situația de facto.

În perioada regimului comunist deși conform legislației în domeniul educației, era asigurat dreptul de a studia în limba maternă, regimul comunist nu a respectat prevederile legislative, ca în multe alte domenii scopul său fiind omogenizarea populației.¹ Între 1948 și 1956-1957, învățământul în limba turcă a supraviețuit, dar într-un context de scădere a unităților școlare și a personalului didactic, iar ultima formă de învățământ în limba tătară, Secția de Limba Tătară din cadrul Facultății de Limbi Orientale a Universității din București a fost desființată în 1977, în timp ce literatura și publicațiile mass-media în cele două limbi, turcă și tătară au dispărut în totalitate. Migrația urban-rural și procesele de urbanizare și industrializare au însemnat și în cazul tătarilor, ca în cazul tuturor comunităților tradiționale o distrugere a nucleelor sociale de difuzare a culturii și implicit a limbii materne. Limba tătară a supraviețuit totuși în comunism, continuând să fie vorbită în comunitate, dar strict în contexte private sau sociale restrânse, în familie și în cadrul unor evenimente comunitare, laice sau religioase.

Recâștigarea dreptului la învățământul în limba maternă a avut loc abia după 1990, odată cu adoptarea noii Legi a Educației din 1995, care prevedea reintroducerea învățământului în limbile minorităților naționale la toate nivelurile, formele și tipurile de învățământ (art. 118), pe baza cererilor venite din partea comunităților. În afară de garantarea dreptului de a se instrui în limba maternă, Legea Educației prevedea la articolul 121 obligativitatea asigurării pentru minoritățile naționale care frecventează școli cu predare în limba română, la cerere, ca disciplina de studiu, *Limba și literatura maternă* și

¹ Ernest Oberländer Târnoveanu Ernest și Adam Volker, *Tătarii din România. Schiță istorică – secolele XIII-XX*, în „Tătarii din România - teme identitare. Tatars in Romania - Problems of Identity”, Editura Centrul pentru Drepturile Omului Apador-CH, București, 2005, p. 8.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

Istoria și tradițiile minorității naționale respective.² Astfel, în afară de elevii care se instruiesc în unități școlare cu predare în limba maternă, un important număr de elevi, aparținând minorităților naționale, aleg să se înscrie în școli cu predare în limba română, studiind limba maternă la cerere.³ Este vorba despre elevi provenind în special din rândul minorităților mai reduse ca număr,⁴ aceste minorități fiind principalele beneficiare ale acestui tip de program pentru învățarea limbii materne.

În ciuda obstacolelor specifice reconstrucției învățământului în limba maternă, în cazul minorităților mici, ca dificultățile de constituire a grupelor de elevi pentru studiul limbii materne, numărul insuficient de cadre didactice cu studii de specialitate și lipsa manualelor, cea mai mare parte a minorităților mici au valorificat noul context legislativ favorabil, post-1990, adaptând formele de învățământ permise prin lege în funcție de necesitățile, cererile și profilul demografic și al distribuției geografice, specifice fiecărei minorități.

Unele dintre ele au reușit constituirea unui învățământ cu predare în limba maternă, înființat la cererea acestor comunități, ca în cazul germanilor, cehilor, slovacilor, ucrainenilor Alte minorități, ca și croații, au optat pentru un sistem de învățământ cu predare parțială în limba maternă, sistem în care copiii minoritari studiază și în limba română și în limba minoritară. În anumite cazuri sistemul parțial funcționează în paralel cu studierea limbii materne în cadrul sistemului de învățământ în limba română, cum este cazul turcilor. Alături de aceștia, minorități ca bulgarii, grecii, polonezii, rușii lipoveni, studiază limba maternă în școlile publice, pe baza cererilor părinților.⁵ În cazul altor minorități, cum este cea tătară, nu au până în prezent nicio formă de învățământ în limba maternă, fiind angrenați încă din anii '90, în baza componentei turco-islamice a identității lor, sistemului de învățământ în limba turcă.

Limba turcă, element al politicii de stat protector a Turciei post-1990

După sfârșitul Războiului Rece și dezmembrarea blocului comunist, Turcia și-a asumat rolul de protector al minorităților musulmane din Balcani, încercând să mențină stabilitatea regională și importanța sa geostrategică în regiune. Practic, din această perioadă Turcia a început să fie prezentă în Balcani în mod activ, astfel că politica de stat protector față de grupurile înrudite din Balcani a început să fie și mai puternic pliată obiectivelor politicii externe, utilizând în mod suprapus instrumente și practici din structura de

² Oana Chelaru-Murăruș, *National Minorities in Romania Revisited. Educational Policies and the Protection of the Linguistic (Human) Rights*, Editura Universității București, 2017, p. 49.

³ Ernest Oberländer Târnoveanu Ernest și Adam Volker, *Tătarii din România. Schiță istorică – secolele XIII-XX*, în „Tătarii din România - teme identitare. Tatars in Romania - Problems of Identity”, Editura Centrul pentru Drepturile Omului Apador-CH, București, 2005, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ *Ibidem*, pp. 4, 18.

politică externă și având în acest fel implicații directe asupra evoluției acestor grupuri în statele lor gazdă.

Imediat după 1990 elementul etnic turc a constituit punctul de referință în politica de stat protector a Turciei, care era un amalgam între o politică de responsabilitate națională și o politică de integrare culturală, bazată în primul rând pe sprijinul moral și financiar pentru consolidarea identității turce în regiune. Principalele strategii ale politicii de stat protector în această perioadă au fost suportul acordat partidelor minorităților turce din regiune și promovarea reluării educației și a studiului limbii turce prin asigurarea de materiale didactice și acordarea de burse de studiu în Turcia generațiilor tinere. Discursul oficial asupra regiunii Balcanilor accentua în această perioadă minoritățile turce din regiune ca un punct de cooperare și de stabilire a unor relații bilaterale cu statele din regiune.⁶ În această perioadă, pentru că nu exista o instituție care să coordoneze această politică, principalii agenți ai politicii *protectoare* au fost ambasadele, Ministerul Educației și, nu în ultimul rând, liderii partidelor politice ale minorităților, care se aflau în relații formale amiabile cu oficialii statului turc.

Popularizarea și susținerea limbii turce a rămas o dimensiune strategică a politicii externe a Turciei și după trecerea în 2000 la discursul promovat în politica externă, cunoscut și sub numele de „neo-otomanism” datorită referințelor la moștenirea culturală otomană, la originile otomane și la cultura musulmanilor din Balcani. Tendința a fost consolidată după venirea la putere a AKP în 2002 când scopul noii politici externe turce a devenit consolidarea potențialului de putere *soft* al Turciei. Este vorba, mai exact, despre acumularea de influență politică, economică, diplomatică și culturală în fostele teritorii otomane și în alte regiuni unde Turcia are interese regionale și strategice,⁷ bazându-se în acest sens pe restabilirea relațiilor culturale și economice cu regiunile respective.⁸ Discursurile diplomației turce accentuau în acest nou context al politicii externe ideea limbii turce ca limbă de comunicare în toate teritoriile cu care Turcia împarte o istorie, o cultură comună, ca Balcanii și Asia Centrală, unde trăiesc comunități importante de religie islamică. Practic, scopul era de a transforma limba turcă în aceste teritorii într-o limbă de comunicare, într-o *lingua franca*, iar cultura turcă, într-un soi de

⁶ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Between neo-Ottomanist kin policy in the Balkans and Transnational Kin economics in the EU*, în „Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, nr. 3, 2015, p. 57.

⁷ Zeynep Atalay, *Civil Society as Soft Power: Islamic NGOs and Turkish Foreign Policy*, în „Turkey between Nationalism and Globalization”, R. Kastoryano (ed.), Routledge, New York, 2013, 173.

⁸ *Ibidem*.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

cultura franca.⁹ În acest sens, în era AKP, alături de consulate și ambasade, Turcia a acționat prin intermediul mai multor actori statali, Agenția de Dezvoltare și Cooperare Turcă (TIKA) sau Institutul Cultural Turc *Yunus Emre*, care prin prezența lor în teren au stabilit un contact direct atât cu autoritățile statelor-gazdă, dar și cu comunitățile locale din regiunea Balcanilor în principal prin intermediul partidelor și al organizațiilor reprezentative organizate pe baze religioase sau etnice, dar și al administrațiilor religioase ale comunităților musulmane din aceste state.

Statul turc a susținut și s-a implicat activ în reorganizarea unui învățământ în limba turcă, încă din anii 1990. Prin stabilirea unei colaborări între Ambasada de la București, Consulatul General Turc la Constanța și Ministerul Educației Naționale, în baza unei legislații care era favorabilă stabilirii legăturilor cu statul-mamă în domeniul educației, Turcia a trimis comunității din Dobrogea manuale școlare care au fost adaptate programelor aprobate prin ordin de ministru, materiale didactice auxiliare, a organizat cursuri de perfecționare pentru cadrele didactice de limbă turcă cu specialiști din Turcia și a acordat de burse de studiu pentru studierea limbii turce în facultăți de filologie din Turcia.¹⁰

Una dintre cele mai importante contribuții la învățământul în limba turcă în perioada post-1990 a fost reînființarea Seminarului Musulman din Medgidia, sub forma Colegiului Național *Kemal Atatürk*, punându-se în acest fel bazele singurei instituții de învățământ gimnazial și liceal cu predare parțială în limba turcă din România și în același timp a singurei instituții care asigură formarea de imami pentru cultul musulman. Reînființarea *Seminarului* a fost practic rezultatul relaționării la nivel oficial dintre comunitatea locală, autoritățile române și statul turc, ca stat-mamă, care a avut ca rezultat încheierea în iulie 1995 a unui protocol de colaborare între Ministerul Învățământului din România și Președinția Afacerilor Religioase din Turcia (Diyanet). În acest fel, învățământul (religios și de limbă turcă) devenea câmpul primelor interacțiuni între statul turc și comunitatea din Dobrogea. Turcia și-a asumat sprijinul financiar, intermediat prin Ministerul Educației din Turcia și prin Diyanet,¹¹ pentru cheltuielile de cazare, masă, haine și rechizite pentru elevii din această unitate de învățământ. În prezent, Colegiul Național *Kemal Atatürk* are, pe lângă profilurile inițiale, teologie islamică și pedagogic, și filologie¹² și matematică-informatică, fiecare cu câte o clasă pe fiecare nivel. Limba de predare în cadrul profilelor este limba română, cu

⁹ Ayhan Kaya și Ayşe Tecmen, *The role of common cultural heritage in external promotion of Modern Turkey*, Yunus Emre Cultural Center. Working Paper, nr. 4, Istanbul Bilgi Universities, European Institute, 2011, p. 11.

¹⁰ Interviu cu expert educație pentru limbile turcă, greacă, armeană, italiană, 17 aprilie 2019.

¹¹ Interviu cu expert în educație, 18 septembrie 2013.

¹² *Ibidem*.

excepția claselor de teologie islamică,¹³ unde funcționează forma de predare parțială în limba turcă, fiind vorba despre disciplinele de specialitate, cum ar fi, spre exemplu, studiul Coranului. În rest, începând de la clasele gimnaziale și de liceu, practic la toate nivelurile, elevii învață **limba turcă** drept limbă maternă, în medie 3-4 ore pe săptămână. Cheltuielile pentru manualele de limbă maternă turcă și religie islamică au fost și sunt în continuare asigurate de partea turcă.¹⁴ Alături de adoptarea unei programe de învățământ similară cu cea utilizată în liceele teologice din Turcia,¹⁵ conform înțelegerilor intervenite între ministerele de învățământ, cadrele didactice de specialitate pentru limba turcă și disciplinele teologice sunt asigurate de partea turcă, ce își asumă și salarizarea lor.¹⁶

În perioada 2010-2015, domeniul învățământului în limba turcă a devenit apanajul a unor instituții care funcționează ca instrumente ale diplomației turce, Institutul Cultural Yunus Emre și TIKa, care și-au deschis filiale în România în această perioadă.

Primele proiecte ale TIKa în România care au vizat comunitatea turcilor și tătarilor din Dobrogea s-au axat asupra domeniului educației, obiectivul direct fiind susținerea învățământului în limba turcă din Dobrogea, de la nivel primar și până la nivel universitar, în acord cu politica agenției de susținere a utilizării limbii turce. În octombrie 2015 TIKa a amenajat și a dotat cu echipamente tehnice și cărți Lectoratul de Limbă, Cultură și Civilizație Turcă *Mehmet Akif Ersoy*, din cadrul Facultății de Litere a Universității *Ovidius*. În cadrul proiectului *În fiecare școală, o clasă de limba turcă* au fost dotate laboratoarele de limba turcă din școli și licee din Dobrogea, atât din Constanța, Mangalia, Medgidia, dar și din localități rurale Cobadin, Castelu și Făurei. Proiectul a avut ca grup-țintă școlile din localitățile cu comunități mai numeroase de etnici turci și tătari, în care învață elevi din cele două comunități și care studiază limba turcă ca limbă maternă. De asemenea, proiectele educaționale ale TIKa au vizat dotări la grădinița bilingvă româno-turcă *Zübeyde Hanım* din Constanța și renovarea grădiniței bilingve româno-turce din Medgidia, structură a Colegiului Național *Kemal Atatürk*, unde majoritatea cadrelor didactice, cât și a copiilor care frecventează grădinița sunt de etnie turcă sau tătară.

În paralel cu implicarea directă a TIKa în domeniul învățământului în limba turcă, centrul cultural Yunus Emre de la Constanța susține învățarea și

¹³ Alături de teologie islamică, Colegiul Național *Kemal Atatürk* are clase cu profil pedagogic – specializarea educator, învățător, clase cu profil uman – specializarea filologie și câte o clasă cu profil real – specializarea matematică-informatică.

¹⁴ Articolul 6 din Protocolul privind asigurarea condițiilor de funcționare a Liceului Teologic Musulman și Pedagogic *Mustafa Kemal Atatürk* din Medgidia.

¹⁵ Interviu cu membru al elitei religioase, 22 mai 2014.

¹⁶ Articolul 10 din Protocolul privind asigurarea condițiilor de funcționare a Liceului Teologic Musulman și Pedagogic *Mustafa Kemal Atatürk* din Medgidia.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

popularizare a limbii turce prin organizarea de cursuri de limbă turcă susținute de profesori veniți din Turcia, absolvenți ai unor Facultăți de Litere de acolo, care rezidează în România pentru perioada în care predau în cadrul centrului.

Ca urmare a izolării de Turcia în anii comunismului și a lipsei unui învățământ în limba turcă în această perioadă, forma limbii turce vorbite este una mai arhaică, lipsită de neologisme preluate pe parcursul secolului XX. Astfel, cursurile de limbă turcă din cadrul *Yunus Emre*, la fel ca orele de limba maternă turcă din cadrul învățământului de stat, asigură racordarea noilor generații la limba turcă literară din Turcia, contracarând în același timp tendința existentă mai ales la nivelul generațiilor tinere de pierdere a limbii materne. Nu în ultimul rând, unul dintre efecte este orientarea tinerilor de etnie tătară spre studiul limbii turce, pe lângă faptul că majoritatea studiază limba turcă drept limbă maternă în școli.¹⁷ Motivele invocate sunt legate de utilitatea cunoașterii limbii turce, care le oferă perspective practice, ca posibilitatea accesării unor burse de studii în Turcia sau posibilitatea unei viitoare integrări pe piața muncii.¹⁸

Conturarea paradigmelor educaționale la minoritățile turcă și tătară: între pragmatism și influențe ideologice

Imediat după 1990, cele două organizații reprezentative UDTTMR și UDTR și-au asumat, în cadrul peisajului comunitar, rolul de organizație reprezentativă a comunității tătare fiind singura organizație cu acest profil recunoscută de guvernul României, beneficiind de dreptul de a trimite un reprezentant în Parlamentul României, și administrând ca membră a Consiliului Minorităților Naționale, resursele financiare alocate minorității tătare de la bugetul de stat, alocate fiecărei minorități. Astfel UDTTMR și UDTR au constituit cadrul prin care membrii minorității tătare au participat la destinul propriei comunități. Participarea include definirea strategiei parlamentare prin care se promovează interesele comunității, modul în care au fost folosite resursele financiare ale statului pentru protecția și dezvoltarea minorității, identificarea activităților culturale reprezentative pentru tătari și turci și nu în ultimul rând politica în domeniul învățământului.

Politicile uniunii au fost influențate în toate domeniile de obiectivele politice și orientările ideologice ale clasei politice turce și tătare, care s-a succedat la conducerea uniunii în perioada post-1990.

La nivel oficial putem observa câteva orientări ideologice majore: una spre Turcia și lumea turcică, în virtutea afinităților istorice, culturale și

¹⁷ Limba tătară nu există ca limbă de studiu în cadrul învățământului de stat. Limba tătară este predată doar în cadrul școlilor comunitare, care funcționează din anul 2006 în cadrul filialelor mai mari ale UDTTMR, și din 2008-2009 ca materie opțională în cadrul unui număr restrâns de școli din județul Constanța.

¹⁸ Interviu cu A. B., etnic tătar, 28 iulie 2014; Interviu cu N. O., etnic tătar, 23 septembrie 2013.

religioase, care s-a interferat cu orientarea, spre România¹⁹, țara-gazdă, și cea mai recent formulată orientare, înspre cultura și valorile culturii europene²⁰. În cazul tătarilor poate fi identificată și o orientare spre Crimeea, teritoriul de origine, și implicit spre valorile specifice propriei etnii. Toate aceste orientări au alternat în funcție de dinamica legăturilor diplomatice, economice și culturale dintre statul român pe de o parte, cele două organizații reprezentative pe de altă parte, cu statul turc și în cazul tătarilor, cu organizații reprezentative ale tătarilor aflați în teritoriul de origine, Crimeea.

În cazul turcilor orientarea spre Turcia a însemnat întoarcerea firească înspre patria-mamă, Republica Turcia, moștenitoare a Imperiului Otoman. În cazul tătarilor, deși teritoriul de origine era Crimeea, lipsa oricărui tip de legătură, oficială sau individuală, în perioada imediat următoare căderii regimului comunist, plasarea acesteia în sfera de influență a URSS, în condițiile în care, în Ucraina, stat de care aparținea peninsula crimeeană, regimul comunist a căzut abia în 1990, a determinat poziționarea sub protecția Turciei, membră NATO, și putere economică emergentă pe plan mondial, care dispunea de capacitatea de a le oferi protecția morală și materială.

În cazul particular al tătarilor, în perioada 1990-2005, orientarea spre Turcia, constituie orientarea predominantă argumentată prin apartenența tătarilor la lumea turcică, în virtutea originilor turcice comune, plasate din punct de vedere teritorial în Asia Centrală, dar și în virtutea istoriei otomane comune, care îi unește prin apartenența Dobrogei și apoi a Crimeei, la Imperiul Otoman.

La nivelul politicilor etnice orientarea ideologică spre Turcia s-a concretizat prin ralierea elitei tătare de la începutul anilor '90 alături de cea a etnicilor turci la cultura turcă și angajarea lor în reactivarea identității etnice turce, reflectându-se mai ales în efortul susținut al elitei tătare de refacere a învățământului în limba turcă²¹. Din statutul UDTTMR din 1990 reiese că limba maternă, pe care uniunea își propunea ca obiectiv să o promoveze prin învățământ, publicații și emisiuni radio și de televiziune, era limba turcă²². Nu în ultimul rând un alt obiectiv a programului politic al UDTTMR, din 1990 era „ridicarea standardului cultural al populației turco-tătare, înțeleasă a se realiza prin însușirea limbii literare turce și organizarea unui învățământ de stat în limba turcă literară”²³.

Acestă abordare și implicarea efectivă a intelectualilor tătari în revitalizarea învățământului în limba turcă în primii ani după 1990 a însemnat

¹⁹ Interviu cu G. E., etnic tatar, 18 septembrie 2013.

²⁰ Interviu cu N. I., etnic tatar, 26 mai 2014.

²¹ *Ibidem*.

²² *Statutul Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România* (1990), Arhiva Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale; *Statutul Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România*, în „Karadeniz”, an V, nr. 5-6 (34), 1995, p. 4.

²³ *Ibidem*.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

pe termen lung eșecul organizării unui învățământ în limba tătară. La momentul respectiv, însă, a fost considerată de liderii tătari un imperativ pragmatic, în condițiile politice și economice, ale perioadei post-1990, impulsionați de disponibilitatea Turciei de a-și asuma, rolul de stat protector în abordarea nu doar a comunității turce ci și a celei tătare.²⁴

Această poziționare a Turciei venea așa cum am arătat anterior ca o consecință a obiectivelor politicii externe turce după sfârșitul Războiului Rece, în cadrul căreia Una dintre principalele strategii a fost promovarea reluării educației și a studiului limbii turce în rândul comunităților musulmane din fostele teritorii ale Imperiului Otoman. Astfel, investițiile concrete ale Turciei în revitalizarea imediată a unor instituții fundamentale pentru învățământul în limba turcă, contribuția sa în formarea cadrelor didactice de limba turcă și asigurarea materialelor didactice necesare în procesul de predare au constituit argumente decisive în orientarea elitei tătare, în acest sens.²⁵

Implicațiile de natură pragmatică ale acestei poziționări a tătarilor reies din afirmațiile din acea perioadă ale liderilor în chestiunea referitoare la reorganizarea învățământului în limba turcă, context în care se afirma datoria morală a Turciei, din poziția sa de stat-mamă (*Anavatan*), de a contribui material la reconstrucția culturii și limbii turce în cadrul comunității din Dobrogea.

În biografia recent publicată de liderul tătar din acea perioadă, profesorul Tahsin Gemil, el spune că spune, că în ciuda preocupării pentru limba și cultura turcă, de fapt, scopul final al obiectivelor politice stabilite după 1990 era un program de renaștere națională al tătarilor din România, axat pe cele trei coordonate principale ale identității naționale: învățământul, cultura și religia.²⁶ Fostul lider al tătarilor explică investirea eforturilor tătare, la începutul anilor '90, în reînființarea Seminarului Musulman prin contribuția acestei instituții de învățământ la formarea elitei tătare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Această elită a stat la baza mișcării naționale tătare care a avut un rol esențial în educarea populației tătare cu privire la cultura națională. Reînființarea Seminarului trebuia să fie primul pas în recrearea acestei elite, anihilate de regimul communist, care urma să fie baza pentru reconstruirea celor trei domenii esențiale ale identității tătare: învățământul, cultura și religia.²⁷ Preferința pentru limba turcă este motivată prin imaginea negativă a tatarilor, de *invadatori barbari*²⁸ în mentalul colectiv românesc, prin lipsa unui

²⁴ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 25 iunie 2014.

²⁵ Nurcan Özgür Baklacioglu, *Between neo-Ottomanist kin policy in the Balkans and Transnational Kin economics in the EU*, în „Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe”, nr. 3, 2015, p. 57.

²⁶ Tasin Gemil, *Pe drumurile istoriei*, vol. 1. Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 439.

²⁷ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 7 aprilie 2019.

²⁸ Confuzia dintre etnonimul tătar și mongol și asocierea tătarilor cu imaginea de barbari este o consecință a unei campanii de defăimare dusă de Biserica Catolică, după marea invazie

stat tătar (Crimeea fiind parte a Ucrainei până la anexarea de către Rusia în 2014), prin incompatibilitatea dintre alfabetul chirilic folosit de tătarii din Crimeea și cel latin, folosit de cei din Dobrogea, prin piedicile venite din partea autorităților ucraineene care se opuneau trecerii la alfabetul latin, prin lipsa manualelor și a profesorilor specializați de limba tătară și imposibilitatea pregătirii lor în teritoriul de origine Crimeea, rămasă în sfera de influență rusă și după 1990, prin existența posibilității pregătirii de cadre didactice în Turcia și disponibilitatea statului turc de a trimite în etapa de început a reorganizării învățământului în limba turcă, a unor cadre didactice specializate.

Nu în ultimul rând, un alt argument pentru susținerea culturii și a limbii turce de către tătari după 1990 îl constituie aserțiunea unei părți a elitei tătare din acea perioadă la curentul ideologic panturcic,²⁹ popular în Turcia după căderea blocului comunist. Cooptarea liderului tătar din acea perioadă, Tahsin Gemil, la întâlnirile organizate de Turcia în cadrul megaproiectului de creare a unui *commonwealth* turcic, după model britanic, în care problema limbii comune ocupa un loc central, a avut avut cu siguranță o influență majoră în orientarea ideologică panturcică a intelectualilor tătari aflați în jurul său și care hotărau politica UDTTMR în acea perioadă.³⁰ Panturcismul susține unitatea etnică, culturală și lingvistică a tuturor popoarelor turce din fostele teritorii ale imperiilor Otoman și Rus și accentuează necesitatea unei limbi comune pentru toate popoarele turce, fie prin impunerea limbii turce ca *lingua franca* pentru aceste popoare, fie prin crearea unei noi limbi, pe baza elementelor comune dintre limba turcă și limbile turce (tătară, azeră, kârgază, turkmenă).³¹

Alături de originile turce comune situate în Asia Centrală, liderii tătari din anii '90 consideră poziționarea lor ca o continuare a unei tradiții de la începutul secolului XX, de formare a intelectualilor tătari în învățământul de limbă turcă în special în cadrul Seminarului Musulman de la Medgidia. Astfel faptul că limba turcă constituia limba cultă a intelectualității tătare din perioada interbelică, faptul că Turcia a constituit locul în care aceștia își desăvârșeau studiile, formându-se în spiritul culturii turce, scriind și publicând în Dobrogea reviste de limbă turcă, reprezintă argumente în sensul

mongolă din 1241-1242, împotriva tătarilor. În aceeași carte biografică, istoricul tătar afirmă că istoriografia rusă a promovat sute de ani, această imagine de barbari a tătarilor, pentru a-și justifica programul expansionist în teritoriile locuite de tătari (vezi Tasin Gemil, *op.cit.*, pp. 440 - 441).

²⁹ Interviu cu G. B., etnic tătar, 3 aprilie 2014; Interviu cu N.Y., etnic tătar, 3 aprilie 2014; Interviu cu etnic tătar, 28 iulie 2014.

³⁰ Tasin Gemil, *op.cit.*, pp.433-434.

³¹ *Ibidem*; Ideea unei limbi comune, ca mijloc de apropiere între popoarele turce a aparținut la origini intelectualului tătar Ismail Gasprinski (1851-1914), unul dintre inițiatorii și susținătorii ideologiei pan-turciste (vezi Jacob M. Landau, *Pan Turkism from Irredentism to Cooperation*, Indiana University Press, Bloomington, 1996, p.212).

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

poziționării acțiunilor de la începutul anilor '90, într-un proces de recuperare și continuare a acestei tradiții interbelice.³² Mai mult, invocând ideea unității și solidarității lumii turcice și folosirea unei limbi panturce, și subliniind ralierea liderului naționalist tătar dobrogean Mûstecep Ülkûsal, la aceste idei (și denumirea folosită de acesta în perioada interbelică pentru a-i desemna pe tătari, aceea de *turci crimeeni*, o mare parte a discursului elitelor de la începutul anilor '90 se situează într-o continuare a acestei tendințe ideologice preponderente în perioada interbelică.³³

Este o tendință care se păstrează până în anul 2005, perioadă care coincide atât cu o schimbare la nivelul conducerii uniunii, dar în același timp se suprapune momentului aderării la Uniunea Europeană, fapt care aduce o nouă abordare în autopercepția tătarilor ca minoritate etnică. Începând cu această perioadă, orientarea spre lumea turcică se menține, dar valorile propriiei etnii încep să capete din ce în ce mai multă greutate. Integrarea României în Uniunea Europeană în 2007, acceptarea candidaturii de aderare a Turciei în 1999, model de referință pentru tătari, din poziția sa de stat-protector au constituit cadrul orientării în acest sens. Fuziunea societății românești la Comunitatea Europeană și contactul în acest proces cu conceptele occidentale ca multiculturalismul și globalizarea au avut efecte sesizabile asupra discursului identitar tătar. Deși parte a spațiului dobrogean, caracterizat prin multiculturalitate,³⁴ integrarea în Uniunea Europeană și afirmarea și conștientizarea politicilor UE în domeniul culturii, de protejare și promovare a diversității culturale, de valorizare a tuturor culturilor și modurilor de viață prezente într-o societate indiferent de numărul celor care le împărtășesc³⁵, au constituit contextul activării afirmării specificității etnice tătare.

Cetățenia europeană, prin valoarea sa reală și simbolică, din perspectiva drepturilor și libertăților, le conferea tătarilor sentimentul unui nou statut politic, economic și cultural, care în opinia lor, le consolida identitatea etnică specifică, a cărei afirmare este văzută de tătari în cadrul larg al politicilor europene. Practic, interesul pentru afirmarea unei identități etnice tătare, nu neaparat separate de cea turcă, dar distincte s-a afirmat în primul rând prin atitudinea față de învățământul în limba tătară. Începând cu anul 2005 învățământul în limba tătară devine o preocupare a Uniunii³⁶, fiind luată

³² *Ibidem*.

³³ „*Karadeniz*”, an V, nr. 36/1-2, 1996, p. 8.

³⁴ Conceptul de multiculturalitate este utilizat în acest context în sensul general de diversitate etnică, culturală, lingvistică, religioasă.

³⁵ Demeter Attila, *Naționalism, multiculturalism minorități naționale*, Editura ISPMN, Cluj Napoca, 2012, pp. 53-54.

³⁶ Necesitatea studierii limbii tătare a fost afirmată pentru prima dată în cadrul Parlamentului României, în ședința Camerei Deputaților din 10 aprilie 2007, de către deputatul UDTTMR Amet Aledin. Vezi „*Karadeniz*”, an XVIII, nr. 4/169, aprilie, 2007, p. 1.

inițiativa în scopul elaborării manualelor pentru viitoarele școli comunitare de limbă tătară,³⁷ a căror activitate a fost demarată în toamna anului 2006, în cadrul filialelor UDTTMR din localitățile cu comunități mai consistente³⁸. Se poate spune că limba tătară devine începând cu această perioadă, un element esențial în afirmarea etniei, fiind invocată Constituția României, ca fundament legal în acest sens, subliniind recunoașterea oficială a tătarilor de statul român ca etnie de sine statătoare, subliniind în același timp valorile europene, ca multiculturalismul și unitatea în diversitate,³⁹ în sprijinul noii direcții.

Învățământul în limba turcă : liniaritate și consecvență

Construcția învățământului în limba turcă a fost un proces dificil, din perspectiva organizării resurselor umane și a logisticii necesare în reluarea procesului educațional, dar în ansamblu, unul compact, susținut de efortul și colaborarea constantă, dintre toate nivelele de formulare a deciziilor în domeniul educațional: Ministerul Educației Naționale, Inspectoratul Școlar Județean Constanța și organizația reprezentativă, UDTR, conlucrarea acestora fiind susținută de un factor care s-a dovedit esențial în reluarea învățământului în limba turcă, disponibilitatea statului-mamă de a acoperi lipsurile materiale, specifice perioadei de tranziție.

În acest proces, inițiat imediat după 1990, factorul uman a fost esențial în reorganizarea învățământului în limba turcă, coordonat de persoane cu o viziune idealistă. Crearea unei poziții de inspector de specialitate pentru limba turcă, în cadrul Ministerului Educației, și ocuparea acestei poziții de către o persoană angajată acestui obiectiv, dar și cu o viziune idealistă, de a forma intelectuali în limba turcă, atât în rândul cadrelor didactice cât și al elevilor, a fost unul dintre factorii esențiali care au determinat succesul inițiativei.

În ansamblu se pot distinge două etape ale acestui proces. Prima etapă a fost una de creare a unei baze de resurse umane și logistice care a durat din 1990 și până în 2009-2010, iar a doua de perfecționare a învățământului în limba turcă, care a început în 2010 și continuă și în prezent.

Prima etapă a fost caracterizată de dificultățile specifice reluării educației în limba maternă, inerente în cazul tuturor minorităților naționale care s-au mobilizat în acest sens după 1990. Una dintre primele decizii în acest proces a fost alegerea unei dintre cele trei forme disponibile pentru învățământul în limba maternă: cu predare integrală în limba minorității naționale, cu predare parțială, și studierea limbii materne în cadrul școlilor în limba română. Argumentând prin bilingvismul din cadrul comunității și

³⁷ În prezent, majoritatea elevilor de etnie tătară studiază limba turcă, ca limbă maternă, în condițiile în care limba tătară nu există ca limbă de studiu în cadrul învățământului de stat, fiind predată doar în cadrul școlilor comunitare, care funcționează în cadrul filialelor mai mari ale UDTTMR, și ca materie opțională în cadrul câtorva școli din județul Constanța..

³⁸ „Karadeniz”, an XIX, nr. 7/183 (iulie), 2008, p. 2.

³⁹ „Karadeniz”, an XVI, nr. 4/145, (aprilie), 2005, p. 5.

interferențele pe care le-a produs acest bilingvism, comunitatea a hotărât drept oportun studiul limbii materne, în școlile cu predare în limba română. Alternativ, cu sprijinul financiar al statului turc, în primii ani după 1990 s-a luat inițiativa introducerii formei de învățământ cu predare parțială, limitată la început în două unități preșcolare, e vorba de Grădinița Bilingva Româno-Turcă *Zubeide Hanım* din Constanța și Grădinița Bilingva Româno-Turcă din Medgidia, iar în 1995 cu sprijinul substanțial al Turciei a fost reînviată tradiția Seminarului Musulman din Medgidia, sub forma Liceului Kemal Atatürk, punându-se în acest fel bazele singurei instituții de învățământ gimnazial și liceal cu predare parțială în limba turcă din România și, în același timp, a singurei instituții care asigură formarea de imami pentru cultul musulman. Limba de predare în cadrul poșilelor liceului a fost de la început limba română, cu excepția claselor de teologie islamică,⁴⁰ unde funcționează forma de predare parțială în limba turcă.

Organizarea acțiunilor pe segmente în această primă fază sub coordonarea inspectorului de specialitate din Ministerul Educației, a dus la un plan concret și pe cât posibil coerent. Organizarea grupelor și claselor în școlile în care existau elevi din comunitate a fost pasul al doilea în punerea bazelor învățământului în limba turcă. Colaborarea în organizarea rețelei școlare cu Inspectoratele Școlare Județene Constanța și Tulcea a fost decisivă, iar localitățile în care au fost organizate școlile din punct de vedere logistic pentru studierea limbii materne au fost Constanța, Medgidia, Cobadin, Fântâna Mare, Mangalia, Tuzla, Castelu și Babadag.

Pasul al treilea a constat în abordarea problemelor de școlarizare, de încadrare a cadrelor didactice și de stabilire a conținutului învățământului în limba maternă. Pentru a răspunde tuturor acestor probleme, coordonatorul împreună cu liderii comunității consideră că abordarea lor nu a fost altceva decât o aliniere din mers la noua politică de învățământ. Un rol important în funcționalitatea procesului de predare imediat după 1990, când încă nu existau materiale didactice, l-a avut capacitatea de adaptare pe parcurs a cadrelor didactice implicate. Elaborarea conținutului obiectului de predare avut în primul an un caracter *ad-hoc*, având loc în cadrul unor întâlniri săptămânale care aveau loc la Constanța între inspectorul de specialitate din cadrul Ministerului Educației și cadrele didactice implicate, în cadrul cărora se stabileau subiectele care urmau să fie predate în săptămâna care urma.

Treptat au fost concepute programe școlare noi, potrivite formelor de învățământ abordate, au fost reeditate manualele școlare vechi, existente la Editura Didactică și Pedagogică la vremea aceea și au fost aduse manuale școlare din Turcia, care au fost adaptate programelor aprobate prin Ordin de Ministru. În perioada 1990-2009 au fost elaborate abecedarul nou, manualul de

⁴⁰ Alături de teologie islamică, Colegiul Național *Kemal Atatürk* are clase cu profil pedagogic – specializarea educator, învățător, clase cu profil uman – specializarea filologie și câte o clasă cu profil real – specializarea matematică-informatică.

limba și literatura turcă pentru clasa a VIII-a. Golul între cele două manuale a fost creat pentru că manualul de clasa a VIII-a a fost gândit pentru a fi reperul de sosire a nivelului de cunoștințe în ciclul gimnazial V-VIII și reperul de pornire a cunoștințelor pentru ciclul liceal. Ca manuale-materiale auxiliare a fost elaborată o culegere de texte literare pentru liceu, iar pentru clasele mici, preșcolare, o culegere de basme turcești în ediție bilingvă româno-turcă.

Experții în educație pe limba turcă consideră că totuși cea mai acută problemă a fost cea a pregătirii cadrelor didactice, care a necesitat din partea leadership-ului comunității o abordare frontală. Imediat după 1990 existau doar câteva cadre didactice specializate pe limba turcă, pensionare la vremea respectivă, mai exact foști absolvenți ai Seminarului Musulman închis în 1967. Majoritatea cadrelor didactice implicate în procesul de reluare a învățământului în limba turcă erau absolvente de studii superioare, dar cu diverse alte specializări decât limba turcă. Colaborarea bilaterală româno-turcă a făcut posibil primul pas în formarea, pregătirea cadrelor didactice prin programul interguvernamental în domeniul științei, culturii și învățământului, semnat în acea perioadă între cele două guverne, turc și român. Astfel, an de an, prin rotație, cadrele didactice de limba turcă au participat la cursuri de formare și perfecționare la Ankara, Istanbul, Bursa. Primul curs de formare în Turcia a reprezentat începutul unui proces de conștientizare a lipsurilor și a eforturilor care trebuiau depuse pentru a amortiza aceste lipsuri.⁴¹

Pregătirea specializată a cadrelor didactice s-a realizat începând cu 1995 prin *Colegiul Național Kemal Atatürk* din Medgidia și *Colegiului Universitar de Instructori „Kemal Atatürk”*, pentru învățământ primar, cu cursuri de zi, cu durata de trei ani, înființat în anul 2000⁴² și desființat în 2007,⁴³ tot în baza unui

⁴¹ Interviu cu expert educație pentru limbile turcă, greacă, armeană, italiană, 17 aprilie 2019.

⁴² László Murvai (coord.), Ministerul Informațiilor Publice. Departamentul pentru Relații Interetnice, Ministerul Educației și Cercetării. Direcția Generală pentru Învățământ în Limbile Minorităților, *Timpul prezent în învățământul minorităților naționale din România*, Studium, Cluj-Napoca, 2002, pp.1-17.

⁴³ Colegiul a fost deschis în anul universitar 2000-2001, fiind gândit în mare măsură ca o continuare a Colegiului Național „Kemal Atatürk”, Medgidia. Colegiul de Instructori s-a desființat în anul 2007, ca urmare a Legii 288/24 iunie 2004, care prevedea fie lichidarea învățământului superior de scurtă durată, care se desfășoară în colegiile universitare, fie transformarea lor în studii universitare de licență. De asemenea, prin introducerea în anul 2011 a obligativității echivalării de către cadrele didactice din învățământul preuniversitar a studiilor de scurtă durată de 3 ani, cu studii universitare de licență, a atras statutul de necalificați a unei mari părți a personalului didactic de limbă turcă, care nu a reușit completarea studiilor. De asemenea trebuie menționat că există cadre didactice, absolvente ale acestui colegiu care predau religie islamică, având statutul de necalificați, studenții studiind în cadrul acestui colegiu, pe parcursul existenței sale, discipline specifice modului Religie Islamică. Pentru mai multe detalii asupra Colegiului Universitar de Instructori „Kemal Atatürk”, vezi Nuredin Ibram, *Comunitatea musulmană din Dobrogea, Ex Ponto*, Constanța 2011, pp. 84-104.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

protocol semnat între Ministerul Educației Naționale din România și Ministerul Învățământului din Turcia. Posibilitatea formării ca și cadru didactic de limba turcă a început să intre în oferta educațională a unor universități spre anul 2000, fiind înființate secțiile de limbă turcă din cadrul universităților din București și Constanța.

Unul dintre cele mai importante obstacole, în prima etapă de constituire a învățământului în limba turcă, a fost legat de prevederea legislativă conform căreia pentru studierea limbii materne era nevoie de acordul părinților. Mentalitatea părinților de a nu suprasolicita copiii, care a fost caracteristică tuturor minorităților naționale, și estomparea identității etnice în perioada comunistă, educarea generațiilor tinere, în sensul conștientizării că studiul limbii materne e o șansă care poate aduce oportunități profesionale pe termen lung, au fost impedimente care au solicitat efortul de sus în jos al liderilor și până la nivelul cadrelor didactice implicate în procesul de predare. În scopul mobilizării comunității în acest sens s-a folosit practic metoda *din casă în casă* până când se obținea o cerere semnată de părinte că este de acord pe parcursul unui ciclu de învățământ ca elevul să participe la orele de limba maternă turcă. Situația a durat până în anul 2000, când prin ordin al ministrului, limba maternă a devenit obligatorie și a intrat în curriculumul școlar.

Numărul total în cele doua județe, care a început de la zero studiul limbii turce cu acordul părinților, a fost de 2.443 de elevi, un număr mic dar rezonabil, raportat la dimensiunile comunității turce și, mai mult, un număr care a rămas constant și în a doua etapă, aceea de consolidare a învățământului în limba turcă, în care s-a intrat progresiv în perioada anilor 2009/2010-2010. Este o perioadă în care se suprapun două schimbări majore: un nou inspector de specialitate pe limba turcă în cadrul MEN, începând cu anul 2009 și adoptarea unei noi Legi a Educației în 2011. Dacă etapa întâi a fost așa cum am văzut, una a creării bazei, a pregătirii, primelor generații de cadre didactice specializate și de publicare a primelor manuale, etapa a doua este văzută de liderii comunității, care au avut un rol esențial în acest proces, ca o continuare a primei etape, dar și ca o evoluție înspre un nivel superior al învățământului în limba turcă. Experții în educație pe limba turcă observă acest proces ca unul continuu, în sensul menținerii în mod constant a comunicării profesionale, după momentul schimbării în funcție, ceea ce a asigurat o evoluție liniară a învățământului în limba turcă.

În această perioadă au fost editate primele manuale noi pentru ciclul primar și manualul de clasa a V-a, nivel gimnazial, iar în prezent se lucrează la manualul pentru clasa a VI-a și la manualele de religie islamică. Autorii sunt profesori locali, absolvenți de studii superioare din Constanța, cele de religie islamică în colaborare cu profesorii de la Colegiul Național Atatürk, care predau discipline de specialitate în cadrul profilului teologic al Colegiului.

Dacă primele generații de profesori au fost autodidacte, în a doua perioadă, cu sprijinul Turciei, a Consulatului Turc la Constanța și începând cu

2012, prin Centrul Cultural Turc Yunus Emre, a început organizarea unor cursuri de perfecționare în cadrul Casei Corpului Didactic Constanta cu specialiști din țara-mamă.

Nu în ultimul rând olimpiadele de limba turcă au fost una dintre realizările care au influențat pozitiv poziția directorilor de școli legat de studierea limbii turce, în plan local. Dacă în prima etapă au fost organizate la nivel local, zonal, județean și în cele din urmă național, în a doua etapă s-a reușit performanța participării în cadrul fazelor internaționale de limba turcă.

A doua olimpiadă importantă pentru turcii și tătarii musulmani este olimpiada de religie islamica, inițiată în 2015. Tot în etapa a doua a început organizarea concursului *Istoria și tradițiile turcilor din România* și concursul de poezii și cântece, *Frumoasa mea limba materna*. Toate aceste tipuri de concursuri sunt organizate până la nivel național, cu sprijinul financiar al Ministerului Educației Naționale, în parteneriat cu UDTR, iar înainte de 2016 în parteneriat și cu UDTTMR, având în vedere faptul că elevii tătari erau și sunt încadrați în învățământul în limba turcă.

Pe moment, liderii care coordonează învățământul în limba turcă, atât de la nivel central, cât și de la nivel local, consideră că perfecționarea profesorilor în țara-mamă, unde mediul lingvistic este 100% în limba maternă și unde procesul de predare este mult mai centrat pe metode interactive, alături de menținerea numărului de elevi, în jurul cifrei actuale de 2. 443 de elevi constituie obiectivele actuale ale în ceea ce privește acest proiect comun, învățământul în limba turcă.

Învățământul în limba tătară : fluctuații și inițiative.

Începând cu anii 2007-2008 UDTTMR a făcut un pas important în direcția învățământului în limba tătară, luând inițiativa pentru introducerea ca materie opțională în cadrul învățământului de stat. Astfel, în urma efortului de mobilizare al uniunii, în unitățile școlare din județul Constanța în care au existat cereri din partea părinților de a se studia cultură și civilizație tătară, ca segment de *Curriculum la decizia școlii*, s-a găsit soluția a se preda în cadrul unui opțional intitulat *Prietenii limbii tătare* câteva elemente esențiale din limba și cultura tătară. Opționalul a fost aprobat în școli și predat de către cadre didactice suplinitoare de diferite specialități, de etnie tătară.

Cea mai stringentă problemă apărută în acest context a fost tocmai lipsa cadrelor didactice de limbă tătară, în condițiile în care nu exista și nu există nici azi o formă de învățământ superior, recunoscută de Ministerul Educației Naționale, care să asigure pregătirea personalului didactic calificat. Puținii specialiști care mai existau și mai există și azi sunt absolvenți ai secției de limbă tătară din cadrul Facultății de Limbi Străine a Universității din București, desființată așa cum am spus la mijlocul anilor '70 ai perioadei comuniste. În vara anului 2008 s-a realizat un curs de abilitare curriculară pentru predarea opționalului de limbă tătară, iar în toamna aceluiași an au

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

început primele cursuri opționale în școlile din localitățile Constanța, Lumina, Mihail Kogălniceanu, Cobadin și Techirghiol.

Cadrele didactice cu statut de titular și suplinitor deopotrivă, calificate pe diferite specialități și-au pregătit singure un suport de curs care a fost avizat la nivelul unității școlare și de către inspectorul de specialitate limbă turcă al Inspectoratului Școlar Județean Constanța. În timp, acest curs opțional s-a pierdut din mai multe cauze, cum ar fi nerespectarea etapelor necesare aprobării unui opțional, lipsa de motivație a cadrelor didactice în a preda acest opțional și numărul mic al elevilor care solicitau acest opțional. Astfel, în anul școlar 2018-2019 opționalul se mai preda într-o singură școală din județul Constanța.⁴⁴

Cei peste 25 de ani de latență în domeniul politicilor de promovare a limbii tătare și-au pus amprenta și la nivelul actelor normative. Un aspect important de menționat este ratificarea în 2007 a *Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare* și includerea limbii tătare în partea a doua a cartei, care prezintă principiile generale care se aplică tuturor limbilor minoritare sau regionale de pe un teritoriu, fără a menționa măsuri corespunzătoare. Un prim aspect este spre exemplu recunoașterea existenței acestor limbi, precum și respectarea ariei geografice unde sunt vorbite. Dincolo de afirmarea non-discriminării, această parte a doua solicită preservarea limbilor minoritare sau regionale prin învățământ în aceste limbi atât pentru vorbitori, cât și pentru nevorbitori și prin promovarea contactelor între vorbitorii de limbi diferite. Includerea unor prevederi concrete pentru limbile incluse în partea a treia a Cartei, cu privire la aplicarea lor în domenii ca învățământul, justiția, administrația, servicii publice, activități culturale, viață economică și socială îi determină pe anumiți intelectuali tătari să considere o greșeală neincluderea limbii tătare în această categorie, alături de limba turcă, spre exemplu. Consideră că excluderea din Grupa a III a de protecție a Cartei, care cuprinde limbile materne ale minorităților care au învățământ în limba maternă în instituțiile de stat este un impediment care a stat în calea studierii limbii tătare ca limbă maternă în școli. Eșecul neintroducerii limbii tătare în categoria a III-a, deși intervenit abia în 2007, este de fapt rezultatul dezinteresului pentru limba tătară, în perioada anterioară.

În acest sens, în 2008 a fost organizată la Cotroceni, conferința pentru limbi minoritare și regionale din zona Mării Negre, cu focus pe limba tătară. Scopul a fost evidențierea greșelii care se realizase în 2007, în momentul ratificării *Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare*, cu excluderea limbii tătare din categoria limbilor din partea a III-a, care oferea sprijin sporit pentru protejarea limbilor respective. În cadrul conferinței s-a subliniat

⁴⁴ Adresă a Inspectoratului Școlar Județean Constanța către Ministerul Educației Naționale. Direcția Generală Minorități și Relația cu Parlamentul, septembrie 2019.

necesitatea unor demersuri pentru îndreptarea acestei chestiuni din punct de vedere legislativ. De asemenea, tot în 2008, în scopul contracarării lipsei de cadre didactice de limba tătară, în cadrul programelor desfășurate sub egida „Rețelei Universităților de la Marea Neagră”, UDTTMR a organizat, o școală de vară, pe care am amintit-o și mai sus, cu tema: „Program și Planul de învățământ pentru predarea limbii tătare”, acțiunea desfășurându-se la Universitatea Ovidius din Constanța. Cursurile au fost susținute de doi profesori de la Catedra de Limba Tătară din cadrul Universității Tehnice și Pedagogice din Simferopol, Crimeea și profesori din România, în cadrul acestora profesorii din România, care doreau să se specializeze în predarea limbii tătare pentru ciclul primar și preșcolar, grupa pregătitoare, având posibilitatea să studieze conținuturile planurilor de învățământ și metodologiile de predare a limbii tătare în clasele din ciclul primar, ca limbă maternă opțională. În septembrie 2008 s-a încheiat la Constanța un acord de cooperare, între Universitatea Ovidius și Universitatea Tehnică și Pedagogică din Simferopol, care a avut ca scop instruirea cadrelor didactice din zona Dobrogei, în domeniul limbii și literaturii tătare, însă anexarea Crimeei de către Rusia în martie 2014 și ruperea legăturilor cu comunitatea tătară de acolo, în noul context geopolitic al regiunii a însemnat eșecul acestui proiect.

Concluziile principale ale discuțiilor au fost că măsurile care se impuneau erau acelea de unificare, de standardizare a limbii tătare literare și de adoptare a unui alfabet oficial unic, în condițiile în care comunitatea tătară din Crimeea utiliza alfabetul chirilic sub influența spațiului rus, iar comunitatea din Dobrogea utiliza alfabetul latin. În cadrul Congresului Mondial al Tătarilor din anul 2009, organizat în Crimeea, au fost discutate aceste aspecte și s-a subliniat necesitatea adoptării unor măsuri în sensul standardizării limbii și adoptării alfabetului latin în defavoarea celui chirilic. Această hotărâre nu s-a adoptat însă, pe motiv că cei mai mulți vorbitori de limba tătară din Crimeea sunt în vârstă, iar o schimbare a alfabetului din chirilic în cel latin ar însemna o schimbare care ar îndepărta și chiar rupe conducerea comunității de membrii ei.⁴⁵

În ciuda acestor obstacole s-a încercat contracararea pierderii acestui obicei printre cei tineri, printr-o inițiativă instituțională, venită din partea UDTTMR, constând în organizarea, începând cu 2006, a unor cursuri în cadrul unora din filialele sale, și prin introducerea limbii tătare, începând cu 2008, ca materie opțională aprobată pentru nivelul primar în câteva școli din județul Constanța⁴⁶: Constanța, Medgidia, Tuzla, Valu lui Traian, Cobadin, Techirghol,

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 28 ianuarie 2013.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

Eforie Nord, Lumina, Mihail Kogălniceanu, Ovidiu, Valea Dacilor, Murfatlar, Agigea, Mangalia, Castelu, Independența, Topraisar, Negru-Vodă, Tulcea.⁴⁷

Revitalizarea acestui aspect a fost considerată esențială pentru evoluția viitoare a comunității tătare, în condițiile în care una dintre marile probleme actuale ale comunității tătare din Dobrogea este necunoașterea limbii tătare în rândul generației tinere considerată fie o consecință a politicilor de omogenizare,⁴⁸ a suprimării culturii scrise și a învățământului în limba tătară în perioada comunistă,⁴⁹ fie o consecință a fenomenului de asimilare, specific tututor minorităților mici, ca urmare a contactului cu majoritatea care intervine în momentul integrării copiilor în sistemul de învățământ preșcolar, deci în jurul vârstei de trei ani.⁵⁰

Familia, în special contactul cu generațiile mai în vârstă, reprezintă mediul în care o parte a copiilor de etnie tătară vin în contact cu limba maternă tătară, acest lucru în condițiile în care există cazuri de familii tătare, care folosesc în comunicarea cu copiii lor exclusiv limba română. În prezent, majoritatea elevilor de etnie tătară studiază limba turcă ca limbă maternă, în condițiile în care nu există posibilitatea studierii limbii tătare ca limbă maternă în cadrul învățământului de stat.⁵¹

În cadrul școlilor comunitare ale uniunii, care ofereau și meditații la materii ca limba engleză sau matematică, studiul limbii tătare presupunea organizarea unor cursuri de o oră sau două ore de limba tătară pe săptămână. Cursurile aveau loc la sfârșit de săptămână, în cele mai multe situații, așa cum este cazul și la Constanța, cursurile fiind organizate la sediile uniunilor.

⁴⁷ Guvernul României, Departamentul pentru Relații Interetnice, Serviciul programe și relații cu societatea civilă și organisme internaționale, Chestionar cu privire la aplicarea *Convenției cadru pentru protecția minorităților naționale*, 30 august 2017.

⁴⁸ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 31 ianuarie 2013.

⁴⁹ În perioada imediat următoare Legii din 1948 s-a încurajat scindarea școlilor din Dobrogea în școli turcești și tătarăști, experimentându-se învățarea în dialectul tătar importat din Republica Socialistă Autonomă Tătară Kazan, din URSS. Efectul pentru comunitate pe termen lung nu a existat, lucru confirmat de un număr de membri ai comunității tătare integrați în acei ani în sistemul de învățământ tătar. Principala inadvertență pornea de la faptul că manualele impuse erau în scriere chirilică, în vreme ce tătarii dobrogeni foloseau alfabetul latin. În plus, nu a existat o armonizare în ceea ce privește elementele de istorie, cultură și spiritualitate, acestea transmițând în acest sens, informații referitoare la tătarii din Kazan. Comunicarea înspre elevi a elementelor de cultură tătară dobrogeană rămâneau exclusiv la latitudinea profesorilor. După reforma din 1948 s-a deschis la Constanța un Liceu Pedagogic Tătar, care a funcționat până în 1960 și care a preluat atribuțiile de pregătire a învățătorilor de limba turcă și tătară din Dobrogea, în vreme ce Seminarul Musulman din Medgidia pregătea doar imami. Seminarul, înființat în 1610 a fost închis în 1965-1966, urmat de desființarea specializării de limba tătară din cadrul Facultății de Limbi Orientale a Universității din București.

⁵⁰ Interviu cu membru al clasei politice tătare, 16 septembrie 2013; Interviu D.I., etnic tătar, 16 septembrie 2013.

⁵¹ Interviu cu expert în educație, 20 mai 2014.

Profesorii care au predat în cadrul acestui sistem erau învățători sau profesori pensionari, care au predat diferite discipline, dar care sunt de etnie tătară, deci sunt vorbitori nativi de limba tătară, la Constanța fiind vorba despre o profesoară de limba română.

În 2013 cursurile de limba tătară ale școlii comunitare *Mehmet Nyiazi*, care funcționa în cadrul UDTTMR Constanța erau frecventate de peste 40 de elevi, împărțiți pe două grupe, începători I-IV și o grupă secundară cu elevi din clasele V-VII. Numărul elevilor a crescut în 2013 față de 2012, când exista o singură grupă I-VII. Elevii de clasa a VIII-a nu frecventau cursurile de limba tătară, motivația constituind-o programul încărcat, datorat examenului de capacitate, care marchează finalul ciclului gimnazial. Manualele de limba tătară au fost editate pe cheltuiala uniunii și redactate în urma întrunirii unui grup de profesori, care s-au ghidat în realizarea acestora, după manualele de limba tătară aflate în uz în anii '50, în cadrul învățământului în limba tătară, din acea vreme. N. I., profesoară de limba tătară în cadrul școlii comunitare *Mehmet Nyiazi* din Constanța, consideră că manualele folosite în școlile comunitare reprezintă o variantă îmbunătățită a acestora, lecțiile de limba tătară bazându-se preponderent pe elemente de vocabular și conversație.⁵²

După 2016, în urma pierderii reprezentării în Parlament și implicit a finanțării de la bugetul de stat, școlile comunitare și-au continuat activitatea, în funcție de disponibilitatea profesorilor de a-și desfășura activitatea pe bază de voluntariat, existând cazuri în care, după sistarea finanțării și imposibilitatea plății profesorilor, aceștia s-au retras din sistemul de predare comunitar. În anul școlar 2018-2019 opționalul de limba tătară se mai predă doar la Școala Gimnazială nr. 1 Lumina, de doi ani fiind predat de o învățătoare de etnie tătară.

După revenirea Grupul parlamentar al Minorităților Naționale, la sfârșitul anului 2020, UDTTMR a depus eforturi pentru redeschiderea școlilor comunitare de limba tătară. După o pauză de patru ani, la care se adaugă contextul restrictiv al pandemiei, procesul de constituire a grupelor de elevi și de cooptare a profesorilor calificați s-a dovedit a fi unul dificil. Cu toate acestea, pe parcursul anului 2021 s-a reușit revitalizarea câtorva școli comunitare de limba tătară din Dobrogea, în localități cu comunități compacte de tătari.

Tot la sfârșitul anului 2020 UDTTMR a semnat un protocol de colaborare cu Inspectoratul Școlar Județean Constanța, care are ca scop promovarea studiului limbii tătare ca disciplină opțională; organizarea de competiții pentru stimularea performanței școlare în domeniul limbii tătare și derularea de programe educative pe termen scurt, mediu și lung cu reprezentanții comunității tătare din județul Constanța, pe diverse teme: istorie, cultură, artă, artă culinară, tradiții, obiceiuri. Astfel, începând cu anul

⁵²Interviu cu profesor de limba tătară în cadrul Școlii Comunitare organizate de UDTTMR, 24 octombrie 2013.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ÎN LIMBA MATERNĂ LA MINORITĂȚILE TURCĂ ȘI TĂTARĂ

școlar 2021/2022 Inspectoratul Școlar Județean Constanța a aprobat opționalul de studiu al limbii, istoriei și tradițiilor tătarilor din Dobrogea, în cinci școli din județul Constanța. Conform datelor Inspectoratului Județean Constanța, pe baza solicitărilor venite din comunitate este foarte posibil ca opționalul de limba tătară să fie aprobat începând cu anul școlar 2022/2023, și în alte localități, inclusiv în municipiul Constanța. Procesul va reflecta interesul concret al membrilor comunității tătare pentru studierea limbii materne de UDTTMR.

Concluzii

În cazul organizării învățământului în limba turcă putem observa rolul central al factorilor informal, în special al factorului uman (elita politică și culturală), care a avut un rol esențial în mobilizarea comunității. Totodată crearea unei rețele instituționale, formată din Ministerul Educației Naționale, Uniunea Democrată Turcă din România, Inspectoratul Școlar Județean Constanța, care a asigurat prin factorul uman crearea a diferite mecanisme informale, a dus la reluarea și funcționalitatea învățământului în limba turcă. Nu în ultimul rând, implicarea statului-mamă, Turcia, în susținerea învățământului în limba turcă prin intermediul unor instrumente instituționale și practici specifice politicii externe oficiale a statului turc: Președinția Afacerilor Religioase (Diyanet), Agenția de Dezvoltare și Cooperare Turcă (TIKA) sau Centrul Cultural Turc *Yunus Emre*, a fost esențială în abordarea unor probleme sistemice, caracteristice învățământului minoritar post 1990, ca lipsa cadrelor didactice sau a manualelor școlare de limbă maternă.

În același timp, în cazul comunității tătare, orientarea ideologică spre Turcia imediat după 1990, din rațiuni pragmatice, și implicarea factorului uman (elita tătară) în reconstrucția învățământului în limba turcă au însemnat pe termen lung eșecul organizării unui învățământ în limba tătară. Chiar dacă, începând cu anii 2007-2008, clasa politică tătară a început să facă pași în direcția învățământului în limba maternă, lipsa cadrelor didactice calificate și a formelor de învățământ pentru formarea acestora, dar și absența unei susțineri logistice din partea unui stat-mamă tătar (cu un cadru instituțional de studiere a limbii materne) au inhibat inițiativele în acest sens.

După căderea blocului comunist, Turcia și-a asumat rolul de stat protector pentru toate comunitățile musulmane din Balcani. Conform acestei linii adoptate în politica externă, Turcia a încercat, prin intermediul instrumentelor sale instituționale din domeniile dezvoltării și al diplomației culturale, să încurajeze folosirea limbii turce în toate teritoriile cu care Turcia împarte o istorie, o cultură comună, unde trăiesc comunități importante turcice și de religie islamică. A fost, implicit, și cazul turcilor și tătarilor din Dobrogea.

Pe fondul acestei influențe externe dinspre Turcia, căreia i s-a suprapus momentul 2014 al anexării Crimeii de către Rusia, procesul de organizare a unui învățământ în limba tătară a suferit o deteriorare. Deși au existat încercări între comunitatea din Dobrogea și cea din Crimeea de a dialoga pe tema unificării limbii materne, așa cum am prezentat, în special în perioada 2008-2009, în 2014, în urma anexării Crimeii de către Rusia, comunitatea din Dobrogea a întrerupt legăturile formale și informale pe tema învățământului cu comunitatea tătară din teritoriul de origine. Izbucnirea războiului din Ucraina în februarie 2022 a acutizat această situație. Este evident că alternativa conectării cu un centru în care se cultivă în mod instituționalizat limba tătară nu este la ora actuală fezabilă, resursele locale și mobilizarea locală rămânând singurele soluții pentru organizarea oricărei forme de învățământ în limba tătară.

EDUCATION IN THE MOTHER TONGUE, OF THE TURKISH AND TATAR MINORITIES, IN THE POST-1990 PERIOD

Abstract: My research aims to investigate the Turkish and Tatar language education in Romania from two perspectives: the reconstruction of the dominant educational paradigm and the outline of a history of Turkish and Tatar language education.

At a first level, I reconstruct the educational paradigm which is dominant among the Turkish and Tatar elites by placing education in the general ethno-political program of minority elites, by identifying relevant policy actors concerning minority education and the main debates on this issue. At a second (history outline) level, I identify the major historical turning points of the Turkish and Tatar language education, by sketching a periodization of educational and institutional processes. Emphasizing the current institutional reality of Turkish and Tatar language education, the research will give a glimpse on how two minorities in Romania, with a similar historical and cultural background, are engaging in different forms of minority-language education. The research is based on qualitative methods: structured and semi-structured interviews with political actors, experts in education, members of the two minorities, on text analysis of political programs, journalistic texts and not last on the analysis of legislation.

Keywords: mother tongue, education, national minorities, Turks, Tatars, post-1990 period.

ASPECTE ALE SPIRITUALITĂȚII RUȘILOR LIPOVENI DIN MILA 23. VECHEA ȘI ACTUALA BISERICĂ A COMUNITĂȚII STAROVERE

Rezumat: În urma cercetării realizate în vara anului 2021 în localitatea Mila 23, am aflat de existența unei biserici anterioare celei construite în 1983 pe „platforma” satului. Imagini ale acestei biserici au fost păstrate în documentarul „Oameni și locuri” al regizorului Ion Bostan, realizat în anul 1971. Scopul construirii unei alte biserici a fost acela al protejării monumentului și obiectelor de cult de frecvențele inundații care afectau localitatea. În anul 1983 a fost construită noua biserică din Mila 23, având hramul Sf. Ioan Gură de Aur.

Analizând arhitectura celor două biserici, cea veche fiind demontată acum aproximativ patru decenii, realizăm faptul că arhitectura acestora a fost asemănătoare. A fost identificat locul de amplasare al fostului lăcaș de cult, acolo fiind în prezent o construcție din ciment care adăpostește probabil piatra altarului.

Cuvinte-cheie: spiritualitate, arhitectură, tradiție, Dobrogea de nord, Delta Dunării.

Cadrul geografic în care ne-am desfășurat cercetarea este unul special, fiind vorba de o așezare situată în spațiul deltaic, pe un grind, acolo unde accesul este posibil doar pe calea apei. Teritoriul vizat se află într-o continuă schimbare datorată factorilor naturali, dar și antropici.

Din punct de vedere al locuirii acestui spațiu, la aproximativ 6 km de satul Mila 23, în punctul Taraschina, aparținând administrativ de Maliuc, între canalele Olguța și Șontea, a fost atestat arheologic un complex de locuire atribuit culturii Gumelnița (așezare de tip tell, mileniul V a.Chr.), suprapus de așezări de epocă elenistică (sec. IV-II a. Chr.), romană (sec. II-V p. Chr.), medievală (sec. X-XI p. Chr.) și modernă (sec. XIX-XX)¹.

* Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu. E-mail: adrian.stoia@muzeulastra.com

¹ Sursa web: <http://ran.cimec.ro/?codran=160788.01>

Parțiala izolare a populației din acest „ținut al apelor” a fost favorizată atât de cadrul natural, cât și de stabilirea în această zonă, cuprinzând teritorii aparținând cândva Imperiului Otoman, a creștinilor de rit vechi, staroverii, veniți din Rusia țaristă la jumătatea secolului al XVIII-lea, dar și a populației de ucraineni (zaporojeni) veniți în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după desființarea Siciei Zaporojne.

Localitatea Mila 23 este situată pe malul drept al brațului Dunărea Veche și aparține astăzi administrativ de comuna Crișan. Între localitățile Gorgova și Crișan, care sunt unite pe apă prin brațul Sulina, Dunărea Veche realizează o buclă în formă de potcoavă, pe această limbă de uscat fiind amplasată așezarea pescarilor lipoveni de la Mila 23. Datorită cadrului geografic, satul s-a dezvoltat liniar, urmând brațul Dunării, aproximativ în dreptul canalelor Vișina și Eracle, cu doar câteva străzi paralele, intersectate la capătul dinspre sud-est al localității de mai multe străduțe, care formează parcele rectangulare. După marile inundații din anii '70, partea de sud-est a localității a fost înălțată, aici fiind ridicată „platforma”. Un nou canal a fost săpat din brațul Dunării până în partea de sud a satului, de unde a fost excavat pământul, la mal fiind construite pontoane, unde sunt acostate bărcile.

Trebuie precizat faptul că majoritatea așezărilor cu locuire permanentă din spațiul deltaic s-au dezvoltat pe brațul Sulina sau pe celelalte brațe ori grinduri mai importante. În prezent, câteva localități au reușit să prospere datorită dezvoltării turismului (probabil cele mai vizibile sunt Mila 23 și Crișan). Altele au dispărut sau sunt în curs de dispariție (este cazul satului depopulat Sfiștofca).

Dezvoltarea localității Mila 23 este relativ târzie. În lucrarea *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, apărută în anul 1904, autorul amintește de mica așezare de aici: „«La mila 23», e un mic cătun cu vreo 2-3 case, în care locuiesc 12 suflete ce se ocup cu pescăritul. Ține de Satul-Nou”². La acea vreme, de plasa Tulcea țineau administrativ satele Pardina, La mila 23, Principele Ferdinand și Fântâna Dulce³. Astăzi, din punct de vedere administrativ, satele componente ale comunei Crișan sunt: Crișan, Caraorman și Mila 23.

Deoarece din zonă nu lipseau clădiri cu destinație specială, așa cum sunt morile de vânt sau cherhanalele, același autor amintește despre cele destinate preparării și depozitării temporare a peștelui, existente cândva aici: „La mila 23, în vecinătatea căreia actualmente se concentrează gârlele de comunicațiune cu toate lacurile situate în această regiune centrală la Nord de brațul Sulina, sunt instalate cherhanale, dintre care cea mai importantă (nu atât ca instalație, cât prin afacerile

² Căpitanul M.D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economic și militară*, Atlierele Grafice V. Socecu, București, 1904, p. 260.

³ *Ibidem*, p. 255.

ce face) este aceea a D-lui Armarachi, mare negustor de pește din Tulcea”⁴. Din aceleași însemnări aflăm că în anul 1913 populația satului ajunsese la 86 de familii, însumând 216 suflete, din care peste 80% erau lipoveni, având ca ocupație de bază pescuitul. Datorită resurselor oferite de cadrul natural (pește, stuf și papură, zone desecate devenite pășune pentru animale), activitățile de bază ale localnicilor au fost adaptate acestor condiții. În afara meșteșugurilor tradiționale întâlnite oriunde în mediul rural (fierărit, tâmplărit, olărit, jocărit etc.), sunt practicate o seamă de specializări locale, adaptate mediului natural, precum: construcția și repararea bărcilor (de către marangozi), pescuitul și împletitul plaselor pescărești, creșterea animalelor și albinăritul, construcția de case utilizând resursa locală (stuf, papură, lemn, lut), agricultura⁵, iar astăzi, aflat într-un anumit grad de dezvoltare – turismul.

În decursul ultimilor ani, o echipă de muzeografi de la CNM ASTRA și-a propus cercetarea în zona localităților Mila 23, Letea, C. A. Rosetti, Sfiștofca, unde au fost realizate interviuri, filmări și au fost achiziționate obiecte de cultură materială, necesare dotării monumentelor aduse din localitatea Letea, în prezent aflate în curs de reconstrucție în Muzeul în Aer Liber din Sibiu.

În urma unei cercetări care a avut loc în vara anului 2021, cu ajutorul unui localnic⁶ am putut identifica locul unde cândva era amplasată vechea biserică a satului. Acum, zona rămasă, închisă cu un gard din sârmă ghimpată, este acoperită de vegetație, doar câteva cioturi ai unor stâlpi din lemn sugerând faptul că aici a fost ridicată cu ani în urmă o clădire. Piatra de altar a fostei biserici este protejată prin amplasarea aici a unui „sarcofag” din ciment. Construcția are forma unui cub, deasupra având o cupolă semisferică. Datorită unui mic postament de ciment situat deasupra, presupunem că aici a fost montată cândva o cruce lipovenească. De altfel, la câțiva metri este sprijinită de un pom o cruce din lemn, înaltă de aproximativ 2 m, a cărei bază o constituie un mic acoperiș din tablă în formă de bulb de ceapă, cu o mică sferă deasupra. Pe suprafața aceluiași teren se mai găsesc astăzi o mică construcție/magazie din lemn, de formă rectangulară, un mic gard metalic care proteja cândva un mormânt, câțiva stupi de albine abandonăți aici și vase metalice de bucătărie, posibil protecții de vânt pentru lumânări (?), așa cum am găsit și în alte sate situate în regiune. Toate acestea, dar mai ales vegetația crescută, dau aspectul unui spațiu abandonat.

⁴ *Ibidem*, p. 816.

⁵ Iuliana Titov, Alexandru Chiselev, *Meșteșuguri tradiționale din Delta Dunării. Raport de cercetare*, Centrul pentru Politici Durabile Ecopolis, București, 2015, pp. 5-6.

⁶ Informator de teren – Valentin Agache, pescar, 50 ani, loc. Mila 23, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, 2021).

După spusele localnicului care ne-a fost ghid în identificarea locului de amplasare a vechii biserici din Mila 23, aflăm că monumentul de cult „era mai lung, mai mare” în comparație cu actualul lăcaș și că biserica a fost construită urmând modelul tradițional al arhitecturii din zonă. Materialele de construcție utilizate au fost stâlpii și furcile din lemn, stuful, lutul și acoperișul din tablă. Conform tehnicii de construcție, spațiul dintre furcile din stejar era umplut cu maldăre de stuf, așezat în picioare și strâns între lețurile bătute atât la interior, cât și la exterior, structura fiind lipită cu straturi succesive de lut.

Tot din cartea căpitanului M. D. Ionescu descoperim o mențiune a acestei biserici, dacă nu va fi fost cumva vorba de un lăcaș de cult mai vechi, consemnată cu ocazia vizitei în anul 1913 a prefectului de Tulcea, Petru Th. Sfetescu. Este consemnat faptul că în localitate exista un mic lăcaș de cult, descris drept o căsuță de rugăciune, modestă dar curată. Profitând de această vizită, localnicii au cerut ajutorul prefectului în fața autorităților ecleziastice superioare, sperând că li se va accepta un preot pentru biserica lor. Cu prilejul vizitei, numele cătunului „La mila 23”, care aparținea administrativ atunci de comuna Caraorman, a fost schimbat în „Principele Mircea”, denumire păstrată până în anul 1947⁷.

Cu prilejul cercetărilor, deși am întrebat mai mulți localnici, nu am reușit să avem acces la fotografii cu vechea biserică din Mila 23, imaginea acesteia regăsind-o totuși în filmul documentar intitulat „Oameni și locuri”, realizat în 1971 de regizorul Ion Bostan. Regizor încă de la înființarea studioului „Sahia Film” și fascinat de spațiul deltaic⁸, unde a realizat aproximativ 50 de filme documentare, cu referire la floră, faună sau oamenii acestor locuri, I. Bostan a poposit de mai multe ori în satul Mila 23.

Documentarul la care facem referire a fost filmat în anul 1970, în timpul inundațiilor catastrofale care au atins numeroase zone ale României. Inundațiile de la sfârșitul lunii mai au fost provocate de ploile abundente, dar și de topirea zăpezilor consistente din munți. La începutul lunii următoare, în aprilie, ploile au continuat, provocând numeroase pagube în întreaga țară. Apele scurse în Dunăre au inundat și de această dată spațiul deltaic. Mircea Tacciu menționa în ziarul *Scânteia Tineretului*, în data de 25 iunie 1970, că suprafața inundată depășește 60.000 hectare, numărul satelor distruse complet de apă în deltă „a ajuns la 10, al celor inundate parțial, la 14 [...] Cei care vor veni anul acesta la Maliuc nu vor mai vedea casele satului de pe celălalt mal din fața Ostrovului. Vulturul va dispărea acum, acolo apele umezesc semnele tradiționale de pe timpanele caselor. [...] Din

⁷ Cerasela Dobrinescu, *Rușii lipoveni din Dobrogea – istorie și tradiții specifice (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – 2011)*, Editura „C.R.L.R.”, București, 2019, pp. 130-131.

⁸ Călin Căliman, *Filmul documentar românesc*, Editura Meridiane, București, 1967, pp. 27-28.

ASPECTE ALE SPIRITUALITĂȚII RUȘILOR LIPOVENI

loc în loc au început să apară movile de lut, din clisă neagră, deasupra cărora se zburlesc câteva maldăre de stuf. E tot ce a mai rămas din pereți și din acoperiș⁹”.

În timpul filmărilor referitoare la urmările inundațiilor, regizorul a realizat câteva cadre (lucru interesant și curajos în timpul regimului comunist) cu recuperarea odoarelor din biserică și evacuarea acestora cu ajutorul bărcilor localnicilor.

În duminica Sfintelor Paști, rușii lipoveni sfințesc la biserică ouăle destinate consumului, oferind în același timp ouă și cozonaci persoanelor în etate sau celor mai sărace¹⁰. Localnicul V. Aghache își aduce aminte că în timpul sărbătorilor pascale, atunci când apele erau crescute, în vechea biserică din Mila 23, localnicii au construit podețe pe care stăteau și asistau la slujbă. Sfințirea colacilor și a ouălor se desfășura pe nou construita „platformă”, locul unde urma să fie amplasată biserica nouă. Probabil dorința de a avea un lăcaș de cult protejat de previzibilele revărsări de ape a dus la demararea lucrărilor înainte de sosirea actelor oficiale.

Din imaginile oferite de documentarul mai sus menționat, observăm că arhitectura vechii biserici era asemănătoare cu a celei noi. Monumentul era compus dintr-o navă-sală, de formă dreptunghiulară, la intrarea dinspre vest cu un pridvor deschis care precedea pronaosul, sprijinit pe doi stâlpi din lemn și cu un acoperiș în două ape, cu învelitoare din tablă. Pronaosul, de formă aproape pătrată în secțiune, are construit deasupra turnul cu parter și trei etaje, cel superior deschis, care sprijină pe șase stâlpi acoperișul cu învelitoare din tablă, având forma bulbului de ceapă. Deasupra acestuia este construit un mic pedestal având forma unui paralelipiped dreptunghic, la partea superioară fiind montată crucea rușilor staroveri, cu opt extremități. Între stâlpii etajului deschis este montat un gard de protecție. Etajul I este iluminat de două sau trei ferestre, semicirculare la partea superioară. Precizăm faptul că în documentul la care ne raportăm, cadrele luate de cameră sunt realizate doar dinspre latura nordică a bisericii. Naosul bisericii era protejat de un acoperiș în două ape, cu învelitoare din tablă, pe latura de nord fiind construit un pridvor, cu șarpanta în două ape. Dacă actuala biserică a respectat planul arhitectural al celei vechi, este posibil ca și vechea biserică să fi avut un pridvor și pe partea de sud. În continuarea navei spre est, trecând de linia pridvorului, era construit un al doilea turn, mai mic ca înălțime, dar cu planul de dezvoltare orizontală mai mare. Partea superioară a

⁹ Mircea Tacciu, *Crîncena înfruntare cu apele. Tulcea în „Scînteia Tineretului”*, luni 25 mai 1970, p. 2.

¹⁰ Alexandru Chiselev, *Hrana rituală și ceremonială la rușii-lipoveni din nordul Dobrogei*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași”, Anul X, Editura Muzeelor Literare, Iași, 2017, p. 164.

acestuia este realizată la fel, cu un acoperiș în formă de bulb, sprijinit pe stâlpi, deasupra cu „crucea lipovenească”.

Pe latura de nord, trei ferestre situate de o parte și de cealaltă a pridvorului lasă lumina zilei să pătrundă în monumentul de cult. La exterior biserica a fost zugrăvită în culoare albă, lemnăria ușilor și a stâlpilor fiind vopsite în culoare albastru deschis. Este posibil ca și cele două turnuri să fi fost vopsite în aceeași culoare albastră. Din imaginea filmată se observă un gard din lemn cu înălțimea de aproximativ 1 m, care mărginește pe latura nordică biserica.

Din informațiile primite pe teren, aflăm că această biserică a rămas în picioare încă aproximativ un deceniu după deschiderea noului monument de cult, iar pe uși și ferestre au fost montate obloane din fier, pentru protejarea bisericii.

În anul 1983 a fost construită noua biserică a rușilor de rit vechi din Mila 23, având hramul Sf. Ioan Gură de Aur, lăcaș de cult care funcționează și în prezent, preot paroh al acestei biserici fiind, din 2012, Ioan Leontin Stanilov¹¹.

Din punct de vedere arhitectural, noua biserică este asemănătoare vechiului monument de cult din localitate. Arhitectura urmează același model de navă-sală, de plan dreptunghiular, compusă din pronaos, naos și altar, cu două turnuri, plasate la apus și la răsărit, deasupra altarului.

Pridvorul, situat la intrarea principală din vestul bisericii, deasupra căruia este construit unul dintre turnuri, este vopsit în culoare albastră. Este deschis pe două laturi, cea din dreapta, acolo unde este așezată scara de intrare la etaj, fiind placat cu plăci OSB. Stâlpii de lemn care susțin turnul de la intrare sunt decupați la partea superioară, formând o arcadă semicirculară. Patru luminatoare de formă semicirculară lasă lumina zilei să pătrundă la etajul turnului. Deasupra acestuia este construit acoperișul învelit în tablă, susținut de opt stâlpi, între ei cu un mic gard de protecție. Pe un mic turn cu înălțimea de aproximativ 0.5 m, situat deasupra, este montată crucea cu opt colțuri. Corpul bisericii este de plan dreptunghiular, atât peretele nordic, cât și cel de sud fiind tăiate de câte trei ferestre în două canaturi, în tâmplărie de PVC, care permit luminii să pătrundă la interior. Altarul este luminat și el de trei ferestre, în două canaturi. De asemenea, atât pe latura de miazăzi, cât și pe cea de miazănoapte sunt realizate două intrări de tip pridvor, protejate de un acoperiș în două ape, cu învelitoare din tablă și susținut de câte patru stâlpi. Pridvorul de la intrarea de sud este ornamentat cu trei icoane mari, de formă dreptunghiulară, intrarea principală fiind străjuită și ea, de o parte și de cealaltă a ușii, de icoanele sfinților Petru și Pavel.

La interior, tavanul este realizat în formă semicirculară, vopsit în albastru, iar podeaua este placată cu gresie de aceeași culoare. Pronaosul este separat de

¹¹ Iuliana Titov, *Relația majoritari – minoritari etnici în Dobrogea de Nord*, Editura Dobrogea, Tulcea, 2015, p. 88.

naos printr-un perete acoperit de icoane, în zona mediană legătura cu naosul fiind realizată printr-un panou boltit semicircular.

Pereții interiori sunt zugrăviți în culoare albă, doar pe latura de nord, acolo unde este ușa pridvorului, se pare blocată, fiind prinse trei icoane pictate pe lemn.

În panouri de formă octogonală, așezate în cupola turnului, este ilustrat central Pantocratorul, pe laturile cupolei fiind redați cei patru evangheliști. Pe tavanul semicircular al bisericii pictat în culoarea specifică lipovenilor – albastru, sunt ilustrate stele auriu. Iconostasul bisericii este realizat din lemn, pictat în culorile alb, albastru și auriu, pe el fiind încadrate icoanele, conform tipicului bisericesc.

Ancadramentele ferestrelor, stâlpii pridvorului de nord și de sud, pazia și cele două turnuri sunt vopsite în culoare albastră, la fel și colțurile vestice ale construcției, restul bisericii fiind zugrăvită la exterior în alb.

Aproape de intrarea în biserică, în partea dreaptă a drumului de acces, este ridicat un foișor tip clopotniță, construit din țevă pătrată, cu un acoperiș în două ape realizat din țiglă metalică, cu scară metalică de acces și gard de protecție din lemn la platformă. În clopotniță sunt prinse de un stâlp orizontal patru clopote din fontă, având dimensiuni asemănătoare, și un clopot cu o dimensiune mai mare, realizat cu sprijinul financiar al credincioșilor și binecuvântarea episcopului Tulcii, în anul 2021, așa cum este înscris pe metal. Pe unul din clopotele mici este înscris anul 1922. Un alt clopot din fontă este păstrat la colțul vestic al sălașului de cult.

De la biserică, continuând drumul „pe platformă” înspre est, în câteva minute se poate ajunge la actualul cimitir al localității. Menționăm că în partea opusă a satului, înspre vest, acum câteva decenii era amplasat vechiul cimitir, urmele lui fiind vizibile astăzi doar prin câteva cruci înconjurate de gard. Acesta a fost probabil cimitirul inundat în anii '70 și filmat în documentarul regizorului Ion Bostan.

Concluzii. În urma cercetării realizate în localitatea Mila 23 împreună cu colegi muzeografi din cadrul Muzeului ASTRA din Sibiu, am aflat de existența unei biserici anterioare celei construite în anul 1983, pe „platforma” satului. Imagini ale acestei biserici au fost păstrate în documentarul „Oameni și locuri” al regizorului Ion Bostan, realizat în anul 1971. Scopul construirii unei alte biserici a fost acela al protejării monumentului și obiectelor de cult de frecvențele inundații care afectau localitatea. Confruntând imaginile celor două biserici (cea veche fiind demontată acum aproximativ patru decenii), realizăm faptul că acestea au avut o arhitectură asemănătoare. Totuși, noile materiale de construcție și-au făcut simțită prezența prin folosirea tâmplăriei PVC la ferestrele și la ușile monumentului.

Diferențe sunt vizibile, de asemenea, în prezența pridvorului de la intrarea dinspre vest, a dimensiunilor naosului și turnurilor, respectiv în forma puțin modificată a acoperișului din tablă al turnurilor.

ASPECTS OF SPIRITUALITY FROM THE LIPOVAN VILLAGE OF MILA 23. THE OLD AND PRESENT COMMUNITY CHURCH

Abstract: Following the research carried out in Mila 23, we found out about the existence of a church prior to the one built in 1983, on the “platform” of the village. Images of this church have been preserved in the documentary “People and Places” by director Ion Bostan, filmed in 1971. The purpose of building another church was to protect the monument and its liturgical objects from the frequent floods that affected the town. In 1983, the new church from Mila 23 was built, dedicated to St. John Chrysostom.

Analyzing the architecture of the two churches, the former being dismantled about four decades ago, we realize that their architecture was similar. The location of the former place of worship has been identified, where presently a cement building probably housing the altar stone can be found.

Keywords: spirituality, architecture, tradition, North Dobrogea, Danube Delta

ASPECTE ALE SPIRITUALITĂȚII RUȘILOR LIPOVENI

Fosta biserică a localității Mîla 23 în timpul inundațiilor, imagini din documentarul „Oameni și locuri (Prin Delta necunoscută)”, Ion Bostan, 1971. Sursa: <https://www.youtube.com/watch?v=0tPZkNz-mlw> (20.03.2022)
Planșa 1

Actuala biserică a localității Mila 23

ASPECTE ALE SPIRITUALITĂȚII RUȘILOR LIPOVENI

Magazie/depozit(?) și zona altarului,
ridicate pe terenul pe care a fost construită fosta biserică a localității Mila 23

Terenul pe care a funcționat fosta biserică a localității Mila 23 și posibilele urme ale stâlpilor de susținere.

Interiorul actualei bisericii din Mila 23
(sursa: <https://www.see360.ro/mila-23/biserica-lipoveneasca/>)

Planșa 4

RECENZII

Aurel-Daniel Stănică, Constantin Nicolae, Mihai Anatolii Ciobanu, *Plans and prospects of Hârșova Fortress in Foreign Archives*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, 109 p., Biblioteca Istro-Pontica, Seria Patrimonium 10 (in Romanian and English)

Aurel-Daniel Stănică¹, Constantin Nicolae², Mihai Anatolii Ciobanu³ present us, in the pages of the work mentioned above, an important contribution in the field of cartographic sources related to Dobrogea, during the Ottoman period. The origin of this approach can be found in the identification, by Mihai Anatolii Ciobanu, at the State Military-Historical Archive of Russia in Moscow and at the National Library "V.I. Vernadski" from Kyiv (previously in the Collection of Maps and Plans of the Museum of the Imperial Society of History and Antiquities in Odesa), of a number of 19 plans and prospectuses of the Hârșova fortress covering the period 1772-1828, the period in which the fortress and the settlement were caught in the succession of Russian-Turkish wars, the fortress suffering destruction and restoration as well as the Russian occupation and the return to the Ottoman Empire.

The importance, for historians and archaeologists, but also for the public wishing to deepen aspects related to the history of Dobrogea, is beyond doubt, for two reasons. First of all, they add to an extremely small number of foreign sources about Dobrogea, which were published in Romania⁴. Secondly, the cartographic documents presented in this volume illustrate the Ottoman era of the fortress, the latter being, in Romanian historiography, associated almost exclusively with the Roman and Byzantine periods ("Carsium fortress") although, throughout the century XX, numerous travelers and specialists drew attention to the fact that the visible ruins on the banks of the Danube are, in fact, Ottoman. Moreover, the

¹ Institute for Eco-Museal Research, Tulcea, Romania.

² National Museum of History and Archaeology, Constanța, Romania.

³ "A.D.Xenopol" History Institute, Romanian Academy, Iași, Romania.

⁴ *Dobrogea între medieval și modern 1406-1918*, album elaborated by Virgil Coman, Carmen Dobrotă, Claudiu Turcitu, Editura ExPonto, Constanța, 2008, 209 p. (include photos of the Ottoman, Romanian and European documents, explained in Romanian, French, English and German languages); *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI-XIX)/Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (XVI.-XIX.yy)*, edited by Virgil Coman, prefaced by Ali Bozçalışkan, transliteration from Turkish-Ottoman language by Ahmet Yenikale, Editura Etnologică, București, 2015, 103 p. (including Ottoman and European maps of the province).

approach under our attention is not accidental. Aurel-Daniel Stănică permanently followed the revaluation of the edifices with a defense role erected during the Ottoman domination of Dobrogea, along the Danube, most of them in a state of advanced degradation or already covered by the soil (which implied the use of techniques modern geodesical methods, which complemented previous archaeological research)⁵. For his part, Constantin Nicolae emphasized, in the archaeological campaigns organized in Hârșova, the identification and highlighting of the Ottoman constructive elements in the evolution of the fortress and the settlement.

The work has a special structure, coming from the authors' desire to provide as many explanations as possible related to the context of the cartographic sources and the constructive details provided by them. A first part – *Hârșova during the Ottoman administration* (p. 10-15) – presents a history of the settlement and its importance and is followed by a second part – *the Ottoman Citadel. Documentary information and archaeological data* (p. 16-23), presenting, synthetically, the state of documentation and archaeological research, up to now. This part will be developed, under the title *Hârșova's fortress-archeological file*, between pages 69 and 83, with details about the current situation of the archaeological site, correlated with the details provided in the plans and prospectuses published for the first time. Also, between pages 59-68, the Russo-Turkish wars of 1768-1774, 1806-1812, 1828-1829 are presented, with an emphasis on the sources that indicate military operations on or in the area of the Hârșova fortress.

Pages 24-57 represent the segment of major interest of the work, more specifically the chapter entitled *Recently discovered cartographic sources (18th-19th centuries)* (p. 24-57, 19 plans and prospectuses, commented by the authors). Some of these will also be reproduced in the Appendices (p. 87-109), but on a larger scale. The 19 plans and prospectuses are: 1. *The Plan of the Hârșova Castle*, 34 x 45 cm, (1773-1774); 2. *Prospectus of Hârșova*, 50 x 68 cm (1773-1774); 3. *Prospectus of the Hârșova fortress, located across the Danube, in Bulgaria, in what condition is it now at his conquest by the Russian army from the Turks, that is, in 1772*, 102 x 38cm; 4. *The plan of the castle from Hârșova showing the rooms indicated by numbers, where the mines*

⁵ See, for example, the project *The lost medieval fortress cartography*, financed by the Romanian Administration of National Cultural Fund and implemented by Pro-Noviodunum Association together with Institute for Eco-Museal Research, Tulcea, the National Museum of History and Archaeology, Constanța, and Faculty of History and Political Science, "Ovidius" University from Constanța. The present volume is published, again, with financing from the Romanian Administration of National Cultural Fund under the project *Land [Map]. Digitising of the landscape*, implemented by the Pro-Noviodunum Association, Institute for Eco-Museal Research, Tulcea, and National Museum of History and Archaeology, Constanța.

are located, and the amount of gunpowder to be placed. Made up on the 1st of July, 1773, 49 x 73cm; 5. The plan of Hârşova Castle with the indication of Vorstadt and the newly made fortifications (aprox. 1773); 6. The plan of the Turkish Assault Attempt on Hârşova and the attack of the detachment of the 1st Moskovsky Infantry Regiment on other fortifications; [the enemy was] met, repulsed and pursued by the Russian army corps under the command of Major General Suworov, 1773, September 3rd, 23 x 100 cm; 7. The Plan of the redoubt built on the island that is now on the Danube, against the mouth of the river Borşa [Borcea] by order of the General Command. Built on August 3rd, 1773. Construction began on July 30th and was completed on August 2nd; each day [for works] there was 80 people, 37 x 31,5 cm; 8. The plan of the redoubt is also the plan of the Hârşova fortress with the showing of what was done and what was left [to be done] (1773, August 3rd), 34,5 x 43 cm; 9. The plan of the Hârşova Castle showing the project around it, and the new constructions follow in the report (May, 1774), 106x51 cm; 10. The Plan of Hârşova Castle with the showing of the former suburb and the situation of the year 1775, February, 48 x 58 cm; 11. The Plan of Hârşova at the beginning of the 19th century, 90 x 58 cm, wrong dated in 1773; 12. The Plan of the place of the camp near Hârşova (May, 1810); 13. The plan of the positions near Hârşova and Zimniţa; 14. The plan of the Hârşova fortress visually raised. Varna (December 24, 1828), 24 x 23 cm; 15. Plan of the surrounding of Hârşova fortress, 31 x 20 cm; 16. Plan of th Hârşova fortress raised in 1828, 40 x 55 cm; 17. A plan of the South-East part of the fortress, including the old castle (1828), 41 x 50,5 cm; 18. Hirsowa (1828); 19. A plan without title and legend (1829-1830), 19 x 26,5 cm.

The work ends with a bibliographic list, including older and newer studies, relevant to the history of the Hârşova fortress and the adjacent area, many of them signed by Aurel-Daniel Stănică and Constantin Nicolae, two of the signatories of the present work. There are mentioned the most important Romanian historians but, also, historians from Turkey and Bulgaria, and testimonies from the first half of the 19th century.

The relevance of the cartographic sources presented in this work is best captured by the authors themselves: " in the analysis and critical interpretation of the sources published in this paper documents it must be borne in mind that some inconsistencies, and there are enough, have their origin, apparently, in certain mistakes made during the topographic surveys and fortification research. Let's not forget that even the archaeological research is not able, for the time being, to certify all the data regarding the route of the walls, the place and shape of the towers, the gates, the interior architecture, etc., later data being able to confirm or refute the situation shown on Russian plans [...] However, regardless of the value of the critical appraisals of these documents, their importance remains exceptional. They open the long way in the analysis and

RECENZII

comparison of previously unknown sources, they complete information and bring unique elements in the research of one of the most fascinating historical and archaeological sites in Dobrudja”.

Conf.univ.dr. Emanuel PLOPEANU
Facultatea de Istorie și Științe Politice Constanța

Constantin Cheramidoglu, *Comerțul maritim al României în perioada interbelică*, UER Press, București, 2020, 456p.

Volumul *Comerțul maritim al României în perioada interbelică* (UER Press, București, 2020, 456 p.) semnat de cunoscutul istoric și arhivist constănțean **Constantin Cheramidoglu**, a fost lansat în toamna anului 2020, sub egida Uniunii Elene din România, sponsorul lucrării.

Absolvent al Facultății de Istorie, Universitatea București, specializarea istorie-filosofie, dr. Constantin Cheramidoglu însumează peste trei decenii de activitate în cadrul Serviciului Județean Constanța al Arhivelor Naționale și este fondator și președinte al Asociației Arhiviștilor și Prietenilor Arhivelor „Ovidius”. În paralel, a fost cercetător la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (1995-1998), iar în anul 2010 a fost decorat cu Ordinul „Bărbăție și Credință” în grad de cavaler.

O analiză a comerțului maritim într-o anume etapă istorică - oricare ar fi aceasta – înseamnă, implicit, abordarea relațiilor comerciale internaționale, intensitatea acestuia demonstrând, în mare măsură, puterea economică a unui stat, rezultatele activității decidenților politici desfășurată cu scopul integrării economice a României Mari în circuitul mondial de valori.

Pentru a ilustra acest lucru Constantin Cheramidoglu a ales foarte bine perioada interbelică, perioadă în care eforturile României pentru dezvoltarea economică a teritoriului întregit, aproape dublat ca suprafață, s-au înzecit. În acest context, dezvoltarea comerțului maritim, intensitatea și conținutul acestuia au devenit un indicator al modului în care evolua potențialul economic al țării. Aceasta în situația în care litoralul maritim, cu porturile care puteau racorda economia românească la cea mondială, favoriza, chiar te obliga la comerțul pe mare. Mai mult, așa cum subliniază autorul: „posibilitățile reale (poziția geografică favorabilă, la confluența drumurilor comerciale ce legau Europa nordică și centrală de Orient, precum și un litoral favorabil amplasării de noi porturi maritime), se cereau fructificate repede, ținând cont și de concurența pe care ne-o făceau alte porturi europene, ca Trieste, Genova, Hamburg și Gdynia”.

Pornind de la acest adevăr, scopul lucrării istoricului constănțean este tocmai acela de a analiza diversele aspecte ale acestui comerț și de a face cunoscut în ce măsură politica de stat a încurajat comerțul maritim. Misiune importantă, dacă ținem seama de faptul că importul și exportul maritim al României între cele două războaie mondiale reprezentau 80% din comerțul exterior al României. În acest sens, lucrarea abordează elementele variate care fac acest comerț posibil:

RECENZII

dezvoltarea porturilor, a flotei comerciale maritime, dar și fluviale, existența silozurilor, a instalațiilor portuare de petrol etc. Obiective dificil de atins în situația în care acum aveam și porturile din Sudul Basarabiei: Reni, Ismail și din Limanul Nistrului, respectiv Cetatea Albă și Bugaz, care se cereau modernizate. Și chiar dacă posibilitățile financiare insuficiente au afectat, într-o măsură, atingerea scopului, pe ansamblu se poate spune că eforturile făcute de statul român în această perioadă pentru dezvoltarea porturilor românești și asigurarea infrastructurii necesare unei activități normale de comerț exterior prin aceste porturi nu au fost zadarnice.

În același timp, deși accesul liber la mare fusese dobândit, piedici au continuat să existe, între acestea detașându-se măsurile protecționiste care împiedicau exportul liber și care obligau guvernele să găsească modalități legislative pentru a combate blocajul relațiilor comerciale.

Există o literatură destul de bogată în legătură cu această problemă, dar mai puțin bogată atunci când **analiza se face prin prisma căilor de comunicație**. O abordare a comerțului exterior al României interbelice din punct de vedere al căilor de comunicație folosite a fost mult mai rară în istoriografia noastră, autorul menționând lucrarea lui Ioan Saizu¹, care cuprinde și un capitol referitor la „Comunicațiile pe apă”, tratate însă destul de sumar. În acest sens trebuie subliniată contribuția lui Constantin Cherașidoglu, care vine să umple acest gol, dezvoltând subiectul și oferind o analiză pertinentă.

Pe scurt, sintetizând cele prezentate de autor cu privire la căile de comunicație pe apă, dar mai ales la destinația exportului pe aceste căi, grupul țărilor maritime cu care România avea relații comerciale intense în perioada interbelică era format din 16 țări, principalii noștri parteneri comerciali.

Pe primul loc în acest grup de țări s-a situat Anglia, cu coloniile sale, apoi Franța, un alt client de primă mărime al produselor noastre. După anul 1936 a început să crească ponderea deținută de Italia, pe primul loc în 1939, precum și de Germania, în contextul unor acorduri economice speciale încheiate cu aceste state, dar și al pregătirilor de război pe care le desfășurau.

Referitor la aceste relații, autorul prezintă o serie de criterii caracteristice care le diferențiază. Astfel, existau țări cu import relativ stabil al mărfurilor românești, precum Anglia, Belgia, Elveția, Norvegia, Olanda, Grecia, Austria, Danemarca și Finlanda. Există, apoi, o altă categorie de țări, cu import din România foarte variabil, în special de cereale, grup din care făceau parte: Franța, Germania, Italia, Suedia, Estonia și Letonia. Aceste țări, care fuseseră odinioară mari importatoare de cereale din România, acum recurgeau la aceste importuri numai în anii în care aveau recolte slabe. Un al treilea grup, îl formau țările cu un

¹ Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, 1981.

RECENZII

import rar și neregulat de produse românești, în acest grup înscriindu-se țările din Peninsula Iberică, Spania și Portugalia.

La cele prezentate mai sus, trebuie adăugate țările din Marea Mediterană, neeuropene, a căror pondere în comerțul exterior și, mai ales, în exporturile României interbelice a fost foarte importantă. Menționăm aici Egiptul, Palestina, Siria, Irakul, precum și țările din Africa de nord, unde mărfurile noastre erau la mare căutare.

În sfârșit, analizând situația economică a unora din țările aflate în apropiere, precum Turcia, Bulgaria, Albania și Iugoslavia, Constantin Cheraidoglu arată că aceste țări nu depindeau efectiv de importurile lor de cereale sau cherestea din România, în schimb, pentru aprovizionarea lor cu produse petroliere România se dovedea a fi cel mai apropiat furnizor. Pentru Grecia, Egipt și Palestina, România era principalul furnizor de petrol, cereale și cherestea. Practic, afirmă autorul „România era «sortită» să fie furnizorul acestor țări la produsele amintite. Ca atare, episoadele nedorite, precum «războaiele vamale» cu Grecia sau cu Egiptul, au fost incidente pasagere în cursul unei perioade de relații economice foarte strânse cu aceste state”.

Plecând de la analiza realității politico-economice a României Mari, autorul abordează problemele transportului maritim între anii 1918-1940, subliniind, în primul rând, factorii care au determinat, indubitabil, evoluția acestui transport: statutul gurilor Dunării și al Strâmtoarelor, zonele libere, instituțiile implicate în activitatea de comerț maritim, companiile de navigație străine, agențiile de vapoare ș.a.

O sumară prezentare a celor cinci capitole ce alcătuiesc volumul susține și întregeste încercarea noastră de a prezenta conținutul acestei lucrări și importanța sa pentru istoria etapei la care face referire. Întâlnim aici, perfect structurate în succesiunea lor, informații bogate și foarte bine documentate care vorbesc despre noua realitate a României Mari, întregite după Primul Război Mondial, problemele ridicate în fața guvernelor României în noul context și eforturile acestora pentru dezvoltarea schimburilor economice externe, precum și realizarea unei balanțe comerciale excedentare, politica de asigurare a navigației libere pe Dunăre și mare, dezvoltarea Flotei comerciale și a porturilor ș.a. Porturile maritime au fost tratate de autor fiecare în parte, cu referiri la regimul de lucru, construcția de silozuri, dezvoltarea Flotei maritime comerciale (mai puțin favorizată). De asemenea, autorul prezintă regimul care guverna activitatea portuară, structura și volumul exportului și importului realizate prin porturile românești, cu produse precum: petrol, cereale, cherestea, animale ș.a.

Ținând cont că, în medie, exportul maritim al României, împreună cu importul derulat pe aceeași cale, au reprezentat în perioada interbelică circa 80% din comerțul exterior al României, reperiile analizate de Constantin Cheraidoglu

RECENZII

se justifică pe deplin. Comerțul maritim a reprezentat o constantă a politicii economice din perioada interbelică, pentru toate guvernele, indiferent de doctrinele economice pe care le susțineau și chiar dacă nu toate obiectivele celor care activau în acest domeniu au putut fi atinse, s-a acționat constant în această direcție.

Era vital în situația în care, după cum însuși autorul o spune atunci când motivează demersul său: „România interbelică dispunea și de un întins litoral maritim, de porturi care puteau **racorda economia românească la cea a lumii întregi (s.n.)**. Era nevoie totuși de un efort concertat în această direcție, de o politică de stat pentru sprijinirea comerțului maritim. Motivația acestei lucrări se regăsește aici, în dorința de a cunoaște măsura în care acea politică s-a exercitat, de a analiza natura comerțului maritim al României, sub aspecte diverse”.

În sprijinul convingerilor sale, Constantin Cheramidoglu aduce punctele de vedere ale unor personalități marcante ale epocii interbelice, istorici, economiști, politicieni, ingineri, specialiști în construcții și organizare portuară, precum: Mihail Kogălniceanu, Vintilă Brătianu, ing. C. Mihailopol, Virgil Cotovu, M. Roșculeț, Th. Gâlcă, Ioan Saizu ș.a.

Un citat redat de autor este semnificativ pentru gândirea acestor oameni în ansamblul ei, indiferent de cuvintele care o exprimă: „oricâte bogății ar avea o țară, națiunea respectivă nu poate pretinde să progreseze, fără a dezvolta mijloacele de comunicație, printre care cele pe apă joacă un rol capital” (C. Mihailopol).

Marea valoare a lucrării constă, în special, în bogăția de informații, în mare măsură inedite. Pentru strângerea acestora Constantin Cheramidoglu a cercetat fondurile documentare, atât la Arhivele Centrale, cât și în arhivele din cele trei mari porturi ale țării, în special fondul Direcției Porturilor Maritime (azi fondul D.N.M. Navrom). De asemenea, fondurile de arhivă ale Căpităniilor de porturi, din Constanța, Galați, Brăila, Reni, Ismail etc., i-au oferit importante informații referitoare la traficul prin porturile respective, liniile de navigație ce ființau la acea vreme, tarifele și taxele portuare.

Cercetând arhiva ministerului Industriei și Comerțului, istoricul constănțean a găsit documente referitoare la relațiile comerciale externe, la situația piețelor comerciale din diferite țări și a studiat rapoartele trimise de atașații comerciali ai României, aceleași care se regăsesc și în arhiva Ministerului de Externe, unele dintre ele publicate și în Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie. „Întocmite de profesioniști adevărați – apreciază domnia sa - ca N. Mănescu, V. Ciulli sau N. Stătescu, aceste rapoarte au o valoare documentară deosebită și multe din aprecierile sau previziunile autorilor se dovedesc și astăzi corecte”.

Completarea bazei documentare s-a făcut cu presa de specialitate, destul de diversificată în perioada interbelică, înlesnind pentru autor, între altele, studiul

RECENZII

legislației, al activității parlamentare și inițiativelor politice dar și al activității comercianților locali. Viața porturilor era bine reprezentată în presa vremii, atât cea centrală cât și cea locală, ce oferea știri diverse, dar și analize ale unor anumite segmente din comerțul maritim al României.

Nu putem să nu remarcăm stilul clasic, academic al scrierii, și, cu riscul de a ne repeta, bibliografia variată: arhive (Arhiva Națională Istorică Centrală, Arhivele Naționale Brăila, Galați, Constanța) și fonduri documentare numeroase (căpităniile Chilia Veche, Reni; microfilme: Franța, Anglia); periodice, peste 30 de colecții, inclusiv „Monitorul Oficial”; lucrări generale și speciale, în care regăsim numeroase studii semnate chiar de Constantin Cheramidoglu, autorul lucrării care face obiectul demersului nostru. Mai mult, autorul încheie lucrarea cu peste 100 de pagini de documente și nu se limitează doar a le menționa, ci le prezintă integral, ceea ce face ca această **Listă de documente**, îmbogățită cu **fotografii originale ale porturilor românești**, să devină, ca și cartea, un important instrument de lucru.

Având în vedere că o tratare separată a comerțului desfășurat prin porturile maritime în perioada interbelică nu cunoaștem să se fi făcut până la apariția acestui volum, în condițiile în care acest comerț deținea ponderea cea mai mare în structura comerțului exterior al României, avem convingerea că istoricul Constantin Cheramidoglu a adus prin volumul *Comerțul maritim al României în perioada interbelică* o contribuție meritorie și originală la istoriografia românească în domeniu.

Coleg de doctorat și de preocupări în cercetarea istorică în domeniul marinei, al transportului maritim și fluvial, dr. Constantin Cheramidoglu este un om discret, care îmi întărește o convingere pe care o am demult, aceea că oamenii dedicați cu adevărat cercetării nu prea sunt dispuși sau nu au timp să „iasă la rampă”. Costel Cheramidoglu a preferat să studieze, fără publicitate agresivă, a scris, iar valoarea scrierilor sale vine și din faptul că arhivist fiind, a trăit alături de surse inedite și a recunoscut valoarea lor, în tot ce a creat folosind sursa directă.

Considerăm că ceea ce a realizat prietenul și colegul nostru, între altele un excelent cunoscător al orașului Constanța, mai vechi și mai nou, este cu adevărat remarcabil.

dr. Carmen Irène ATANASIU
Vicepreședinte Liga Navală Română
Redactor-șef Revista „Marea Noastră”

RECENZII

Delia Roxana Cornea, *Reședințele regale de la Marea Neagră. Casele de vis ale Reginelor României*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2021, 254 p.

Una dintre cele mai scandaloase și mai triste povești despre mutilarea memoriei Constanței a aparținut unei administrații locale care a vândut ilegal și pe mai nimic unul dintre reperele arhitectonice și istorice ale țării: Palatul Regal din Mamaia. Din 25 iunie 2003, când imobilul a fost preluat de o firmă, și până la 17 august 2022 când a revenit statului, fosta reședință a fost exploatată și devastată, fără ca vreodată în cei douăzeci de ani să existe preocuparea punerii în valoare. Este vorba despre singura reședință regală din România care nu a fost renovată și care nu este valorificată istoric, cultural sau turistic.

Povestea tristă a Palatului Regal din Mamaia, dar mai ales revenirea memoriei reședințelor regale dobrogene în circuitul intereselor științifice, profesionale sau civice, este una dintre cele mai importante angajamente pe care un cercetător harnic al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, așa cum este Delia Roxana Cornea, a simțit nevoia să și-l asume prin prezentul volum. Cea mai importantă contribuție istoriografică a Deliei Cornea de până acum este una care a reușit să redescopere valoarea Constanței ca reședință, cu statut oficial, pentru Familia Regală a României în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele patru decade ale secolului al XX-lea. Este sigur că, în această competiție a memoriei și a valorii importanței decizionale și instituționale, doar Sinaia (cu Peleş și Pelișor) poate concura cu reședințele constănțene ale secolului al XX-lea.

Volumul Deliei Cornea își propune sistematizarea celor mai importante momente ale apariției și funcționării celor patru reședințe regale de la malul Mării Negre: Palatul Regal din Constanța, Pavilionul Regal (Cuibul Reginei), Palatul din Mamaia și Palatul din Balcic, ultimele două creații ale voinței și implicării Reginei Maria.

Regele Carol I este acela care a deschis povestea relației dintre Familia Regală și Dobrogea, de la prima vizită oficială în provincie (care a început la 15 octombrie 1879 și a cuprins, între altele, Isaccea, Tulcea, Ghecet, Măcin, Cernavodă, Hârșova, Medgidia, Murfatlar și Constanța) (p. 7) și până la momentele apogeului popularității și implicării suveranului, după inaugurarea portului modern Constanța. În acești ultimi ani ai domniei și ai vieții, Regele devenise „cel mai iubit dintre obșnuiții Constanței”, unde „fără fastul plictisitor pentru un rege, străbătea zilnic orașul, aproape singur în trăsură, spre a se duce în port la Pavilionul Reginei și spre a se înapoia la palat” (p.59).

RECENZII

Capitolul I al volumului, *Constanța, reședință regală*, motivează resorturile alegerii instituționale, economice și administrative a Constanței drept loc de ședere estivală pentru Regele Carol și Regina Elisabeta, începând cu anii 1880. Dacă la prima vizită în Constanța, în octombrie 1879, suveranul a fost găzduit în casa britanicului Edward Harris, directorul Companiei de cale ferată Danube and Black Sea and Küstendge Harbour Limited (p. 9), începând cu anii 1890 a apărut ideea construirii unui palat regal în noul oraș dobrogean. Cele mai multe dintre proiectele aduse în circuitul științific de Delia Roxana Cornea (documente arhivistice sau revenirea la sursele bibliografice editate valoroase) stabilesc necesitatea existenței unui Palat Administrativ care să cuprindă atât instituții (Tribunal, Judecătoria de Pace, Tribunal Mahomedan), cât și reședințe oficiale (ale prefectului, ale suveranului) (p. 19-24). În 1902, de pildă, autoritățile locale apreciau că reședința prefectului județului Constanța putea servi, în mod onorabil, și ca reședință temporară pentru Rege (p.24). Lucrările încep în 1903 și, după peripecii administrative și tehnice, sunt încheiate în iarna anului 1906 (p.44), Palatul Regal servind și ca sediu al Prefecturii până la Primul Război Mondial. Prima ședere a Familiei Regale în noul Palat din Constanța a fost menționată în septembrie 1907 (p.49), după care acest lucru s-a petrecut anual, până în vara anului 1914 (inclusiv). La 1/14 iunie 1914 Palatul Regal din Constanța a cunoscut cea mai fastuoasă zi din istoria lui, aceea când Familia Regală a României a primit la un dineu oficial pe Familia Imperială a Rusiei, condusă de Țarul Nicolae al II-lea. Este vorba despre ultima vizită a țarului Rusiei în străinătate, despre ultima primire oficială a unui șef de stat de către Regele Carol, despre ultimul eveniment pe care l-a găzduit Palatul Regal din Constanța.

După distrugerile inerente din timpul ocupației germano-bulgare (1916-1918), Palatul Regal din Constanța a fost refăcut și trecut, din 1924, în patrimoniul Ministerului Justiției, aici fiind deschisă Curtea de Apel (p.60). De un secol, clădirea funcționează ca sediu al unor diferite instituții judiciare, foarte puține fiind elementele care mai aduc aminte de vizitele regale și de atribuțiile administrative supreme cu care a fost investit, din 1906 și până la Primul Război Mondial.

Ceea ce trebuie subliniat este valoarea documentară a capitolului în discuție al cărții, fiind vorba despre prima istorie a acestui imobil constănțean, cu reverberații importante din punctul de vedere al memoriei locale și naționale.

Capitolul al II-lea, *Pavilionul Regal din portul Constanța- Cuibul celor două Regine*, se oprește asupra reședinței construite prima dată pentru Regina Elisabeta și, după Primul Război Mondial, refăcută și regândită de Regina Maria. Pavilionul Regal, dincolo de a fi refugiul marin al suveranei până în 1914, a reprezentat un important loc de desfășurare a unor acte simbolice, care reflectau legătura indisolubilă dintre noul teritoriu românesc, Dobrogea, cu instituțiile executive și

RECENZII

cu patrimoniul economic, militar și de securitate al statului. Regina Elisabeta este redată adesea pe terasa acestei reședințe, salutând tânăra flotă comercială și militară română, cum tot de acolo, Farul Carol I a vegheat siguranța celei mai mari lucrări de infrastructură din timpul lungii domnii a suveranului: portul Constanța. La 1/14 iunie 1914, micul Pavilion Regal a reunit Familia Regală a României și Familia Imperială a Rusiei, într-una dintre cele mai importante vizite la nivel înalt de la începutul secolului al XX-lea desfășurată în România. Devastat și el în timpul Primului Război Mondial, Pavilionul a fost refăcut de Regina Maria, care și-a petrecut aici primele ei sejururi la Marea Neagră, în calitate de suverană, în verile anilor 1924, 1925 și 1926 (p. 95-101), înainte de finalizarea palatelor de la Mamaia și Balcic. Reședința a fost distrusă de un incendiu în 1927 și refăcută în anii următori. După aceea, Regina Maria a mai fost găzduită aici, pentru perioade foarte scurte, doar în 1933 și 1936 (p. 106), Cuibul Reginei fiind folosit, însă, mai des, de Regele Carol al II-lea sau de Marele Voievod Mihai. Actuala clădire, un mic muzeu al portului, reprezintă doar o mică parte din construcțiile inițiale și inițiate de Regina Elisabeta și Regina Maria.

Capitolul al III-lea, *Reședința regală de la Mamaia*, se oprește asupra celei mai puțin cunoscute și valorificate reședințe regale de la Marea Neagră. Palatul Regal din Mamaia (Vila Regală, Club Castel, cum mai este apelat în diferite documente) a intrat în atenția publică și în circuitul științific aproape exclusiv în urma scandalului mediatic al vânzării către o firmă pe o sumă ridicolă și a condamnării definitive a principalului decident și beneficiar. Abia efortul de mulți ani al unor voci care nu au acceptat acest act și deciziile favorabile ale instanțelor, au readus reședința la nivelul de speranță a comunității și la deschiderea largă a ușilor memoriei pentru a fi valorificată istoria fabuloasă a anilor 1920-1930.

Este pentru prima dată în istoriografie când o lucrare pune în circuitul științific documente arhivistice de mare importanță, planurile construcției dar și mărturiile unor participanți și vizitatori ai reședinței. Până la apariția editorială semnată de Delia Roxana Cornea, Palatul Regal din Mamaia a rămas un loc al memoriei aproape necunoscut, puțin valorificat și fără însemnătatea pe care o merită abundant în cadrele dialogului profesional (între istorici, arhitecți, istorici ai artei).

Regina Maria stabilise încă din 1922 că își dorește o reședință pe malul mării, înainte de a descoperi terenul de la Balcic, și că acest loc era plaja (încă) sălbatică de la Mamaia. În ședința Consiliului Local al Constanței, din 5 decembrie 1924, prezidată de primarul Virgil Andronescu, consilierii au votat și redactat un text prin care rugau pe „Majestatea Sa Regele Ferdinand și pe Majestatea Sa Regina Maria a primi ca donație terenul în suprafață de 34.968 metri pătrați, aflat pe plaja Mamaia, lângă parcul comunal Ioan I.C. Brătianu, ca loc destinat pentru castelul de vară al Majestăților Lor și cu drept de proprietate absolută și

RECENZII

personală” (p.121). Lucrările au debutat în 1924, planurile fiind făcute de foarte tânărul arhitect italian Mario Stoppa (n. 1897) (p. 122). Regina Maria a supravegheat îndeaproape detaliile construirii și ale construcției deși, între timp, începuse și proiectul reședinței de la Balcic, în Dobrogea de sud. „Este exact ce vreau, scria Regina Maria la 30 ianuarie 1923, numai că este foarte problematic să pot construi o asemenea casă frumoasă la prețurile actuale, dar dacă ni se construiește o casă la Constanța sau, mai degrabă la Mamaia, nu pot suporta să fie una urâtă, ar fi o profanare a locului” (p. 122-123).

Singura vizită consemnată documentar a Regelui Ferdinand la Palatul din Mamaia este cea din primăvara anului 1926, cea în care, alături de Regina Maria, a fost prezent la Constanța și a inspectat clădirea aproape terminată dintre mare și lacul Siutghiol (p. 128). Detaliile interioare ale reședinței au fost puse la punct în vara anului 1927 (p. 130), în timpurile agoniei și decesului Regelui Ferdinand (iulie 1927) iar primul sejur al Familiei Regale în reședință este consemnat documentar în a doua jumătate a lunii august 1927, când Regele copil Mihai (născut în 1921) și mama lui, Principesa Elena, au inaugurat în Palatul Regal din Mamaia (p. 142).

Reședința Regală din Mamaia dispunea la parter de 12 camere, cu două holuri, o cameră pentru garderobă, un bufet, trei terase, patru băi și patru toalete. La mansardă, unde s-a amenajat locuința pentru Regele copil Mihai, erau șapte camere și o baie, iar la subsol erau situate locuințele personalului de serviciu și spațiile tehnice: 16 camere de locuit, o baie, patru closete, o spălătorie, o cafegerie, o bucătărie și un garaj (înspre lacul Siutghiol) (p. 129-130). Modificările politice în stat (proclamarea copilului Mihai drept Rege al României, în iulie 1927) au condus și la o schimbare administrativă și juridică în ceea ce privește noua reședință de la Mamaia. În decembrie 1927-ianuarie 1928 a fost definitivat transferul Palatului dinspre proprietatea Reginei Maria către Principesa Mamă Elena, suverana păstrându-și un teren de 2.780 metri pătrați, pe care în 1927- 1928 își va construi o mică vilă cu minaret și grădină (p. 132-133), actuala ruină a fostului Bar Orient.

Delia Roxana Cornea pune la dispoziție, pentru perioada construirii Palatului din Mamaia și aceea în care a funcționat ca reședință regală oficială (1927-1930), un abundent material fotografic și documentar, în cea mai mare parte inedit, care va constitui o bază formidabilă de cercetări pentru un loc al memoriei atât de neglijat în istoriografia română. Ceea ce merită subliniat în economia acestui capitol este că autoarea acceptă primatul Reginei Maria asupra subiectului, dar menționează și relevanța influențelor, gusturilor și acțiunilor Principesei Mamă Elena asupra patrimoniului, ceremonialului și activităților oficiale și neoficiale ale șederilor în reședința din Mamaia (p. 142-143).

Proclamarea lui Carol ca rege (în 1930) a marcat și declinul statutului Palatului din Mamaia ca reședință regală. La 27 aprilie 1932, prin intermedierea

RECENZII

ministrului Constantin Argetoianu și a guvernului condus de Nicolae Iorga, Palatul Regal din Mamaia a fost vândut către Ministerul de Război, soartă pe care o va avea, câteva săptămâni mai târziu, și mica vilă a Reginei Maria din vecinătate (p. 145-147). Ultima vizită a unui membru al Familiei Regale în Palatul din Mamaia a fost consemnată în vara anului 1947, când Arhiducesa Ileana, fiica cea mai mică a Reginei Maria, a intrat în reședința devastată de trupele sovietice, fără a mai regăsi nimic din ceea ce existase în interioare și în splendidele (cândva) grădini (p. 168).

După ce a fost exploatat ca unitate turistică de elită, în perioada comunistă, Palatul Regal din Mamaia a cunoscut cea mai vitregă perioadă din istoria sa centenară, după ce administrația locală a Constanței l-a vândut unei firme în anul 2003. O campanie media și civică, demarată în 2014 împreună cu colegii Andreea Pavel și Cristian Andrei Leonte (de la publicația constănțeană „Info Sud Est”), la care s-au mai adăugat câteva voci din media și din societatea civilă locală, însoțită de lungi procese în justiție împotriva vânzării, au redat statului român Palatul Regal din Mamaia, în mod oficial, abia la 17 august 2022.

Capitolul al IV-lea, *Reședința regală de la Balcic*, se referă la, probabil, cea mai importantă reședință regală din țară (cu excepția celor de la Sinaia), cu un impact turistic, istoric și științific de excepție. Delia Roxana Cornea a reușit să integreze în acest capitol atât documente și planuri inedite, însoțite de un abundent fond de fotografii, cât și surse bibliografice editate referitoare la alegerea, construcția și evoluția domeniului regal de la Balcic, de la demararea șantierului, în 1925, și până la cedarea definitivă, către statul comunist bulgar, în 1961, în contravaloarea imobilului Ambasadei României din Sofia. Domeniul de la Balcic, dominat de reședința Tenha Juvah, este unul dintre cele mai puternice locuri ale memoriei istoriei interbelice românești și poartă amprenta definitorie a gândirii, aspirațiilor și acțiunilor Reginei Maria în anii imediat următori pierderii statutului de suverană (după iulie 1927).

Prima ședere în noua reședință, nefinalizată, este consemnată de Delia Cornea în aprilie 1926 (p. 214), când Regina Maria a sosit la Balcic de la Constanța și Mamaia, însoțită de Regele Ferdinand, în prima și ultima vizită a acestuia la Tenha Juvah (p. 216). Autoarea ține să sublinieze diferența de abordare dintre cei doi suverani față de noua construcție: dacă Regele Ferdinand, conform spuselor Reginei Maria, rămăsese „realmente impresionat de splendida casă” înălțată pe nisipurile de la Mamaia, nu același lucru se poate spune despre impresia lăsată de reședința de la Balcic. (p.216). Modificări continue, între 1925-1936, au compus un domeniu de clădiri, grădini, mobilier din piatră, artefacte religioase, capela Stella Maris, de care au rămas încântați atât persoanele oficiale (demnitari, diplomați, militari) cât și apropiații Reginei. Ultimele modificări arhitectonice poartă semnătura Henriettei Delavrancea Gibory, în 1936, iar ultima vizită a Reginei

RECENZII

Maria la Balcic este consemnată între 29 septembrie și 23 octombrie 1937, când a plecat cu speranța unei reveniri (p. 231). De asemenea, ultima vizită regală românească la Balcic a avut loc de Sărbătorile Pascale din 1939 (9-13 aprilie), când Regele Carol al II-lea și Marele Voievod Mihai au locuit reședința (p. 234).

Conform Convenției bilaterale româno-bulgare din 29 mai 1948, guvernul Republicii Populare Române pune la dispoziția guvernului Republicii Populare Bulgaria, spre folosință, „castelul de la Balcic, proprietatea statului român, pentru a fi utilizat la înființarea unei case de odihnă și creație pentru oamenii de știință, artă și cultură din Bulgaria” (p. 241). Ceea ce se salvase miraculos în urma Tratatului din 7 septembrie 1940, domeniul regal de la Balcic, a fost definitiv cedat în 1961, când un aranjament financiar româno-bulgar a consemnat intrarea reședinței în patrimoniul statului bulgar (alături de alte patru proprietăți românești din Bulgaria), în schimbul construirii unui sediu pentru Ambasada R.P. Române la Sofia (p. 243).

Volumul semnat de Delia Roxana Cornea reprezintă cea mai importantă resursă bibliografică și documentară de până acum dedicată reședințelor regale din Constanța și Mamaia și aduce în circuitul științific locuri ale memoriei istoriei românești mai puțin cunoscute sau abordate.

prof. univ. dr. Florin ANGHEL
Facultatea de Istorie și Științe Politice Constanța